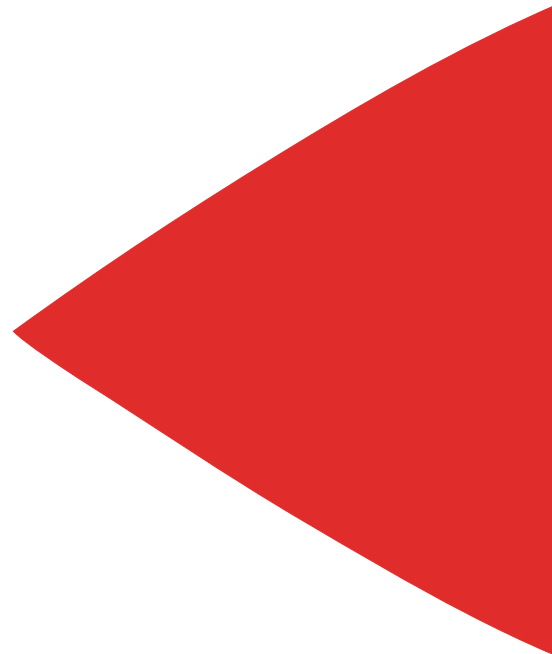
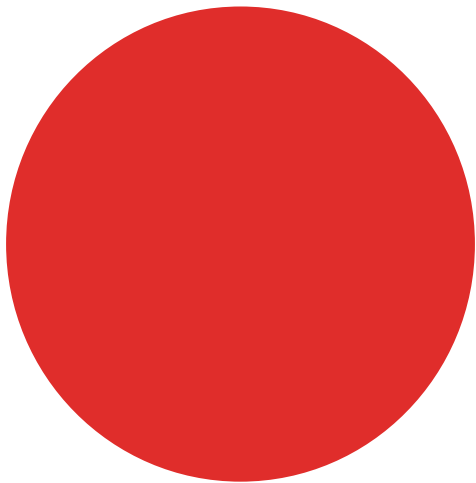
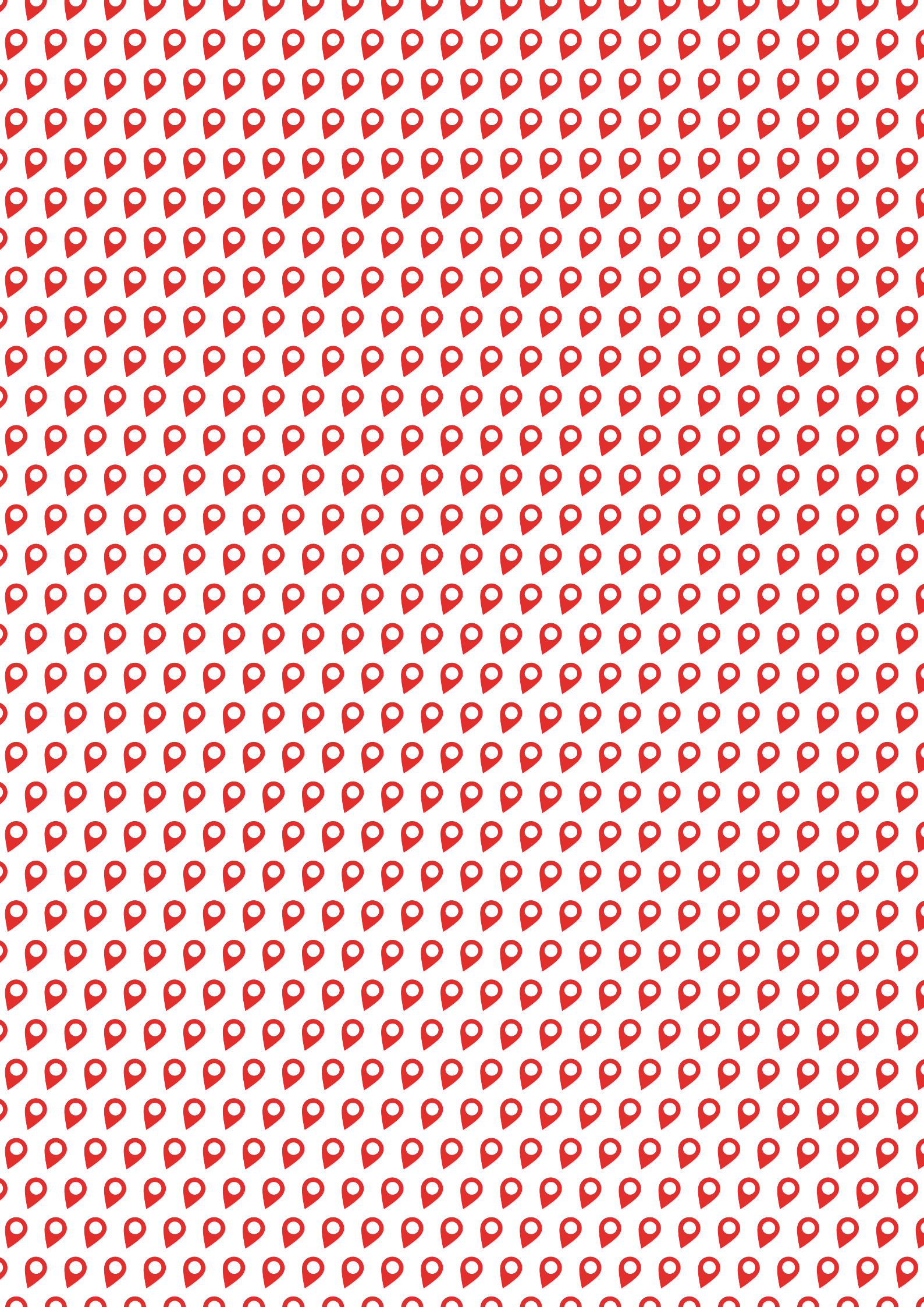

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA 2022

La Segona República a Algaida, Pina i Randa

Comunicacions

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA 2022

Algaida, divendres 16 i dissabte 17 de desembre de 2022

La Segona República a Algaida, Pina i Randa

Comunicacions

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA

Celebrades els dies 16 i 17 de desembre de 2022

COMISSIÓ CIENTÍFICA

Miquel Àngel Capellà Galmés
Pere Fullana Puigserver
Catalina Maria Martorell Fullana
Rafel Puigserver Pou

ORGANITZACIÓ I COORDINACIÓ

Margalida Garcias Simón
Francesc Ramis Oliver
Bartomeu Salas Mascaró

- © de l'edició: Ajuntament d'Algaida, 2024.
- © dels textos i de les fotografies: els autors.
- © del disseny de la col·lecció i de la maquetació: Bartomeu Salas Mascaró.

ISBN: 978-84-934069-7-4
D.L.: PM 00850-2024

Aquesta publicació també està disponible, en versió electrònica, a l'Arxiu Digital del Municipi d'Algaida (ADMA)
www.adma.cat

PRESENTACIÓ

Tenc el gran gust de presentar-vos el segon volum de la Col·lecció Llinyola que recull les actes de les Segones Jornades d'Estudis Locals, celebrades sota el títol *La Segona República a Algaida, Pina i Randa*. Aquestes jornades varen tenir lloc a l'auditori del casal Pere Capellà d'Algaida els dies 16 i 17 de desembre de 2022, continuant amb l'esperit d'investigació i divulgació iniciat l'any 2021 amb les Primeres Jornades dedicades a la salut pública en el municipi al llarg de la història.

Aquesta nova edició s'ha centrat en un període històric fonamental, com és el de la Segona República espanyola, una etapa marcada per grans transformacions socials, culturals i polítiques. L'interès per aquesta època respon al desig de reflexionar sobre el nostre passat recent, un passat que ha deixat profundes empremtes i que inspira reflexions sobre la nostra història.

Així mateix, com bé podreu comprovar, l'eix vertebral d'investigacions sobre el període 1931-1939 es va veure complementat per tota una sèrie d'estudis sobre altres temàtiques relacionades amb els pobles d'Algaida, Pina i Randa: història social i de l'art, etnografia, geomorfologia, medi natural, etc. Tot plegat s'ha reunit en un volum amb vuit comunicacions que ens aporten dades inèdites fruit d'una acurada recerca i que tant ens ajuden a conèixer amb més profunditat el nostre món més proper, com també esdevenen una eina viva per promoure futures investigacions.

Amb aquesta publicació, l'Ajuntament d'Algaida continua apostant per la col·lecció Llinyola, que recull els fruits de les Jornades d'Estudis Locals i, com en l'edició anterior, el volum estarà disponible tant en format paper com digital, accessible de manera lliure i gratuïta a través de l'Arxiu Digital del Municipi d'Algaida (ADMA).

Aprofit aquesta oportunitat per a expressar el meu sincer agraïment a tots els participants, als investigadors i investigadores que han aportat la seva saviesa i dedicació, i al Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears per la seva continuada col·laboració.

De la mateixa manera, vull destacar el reconeixement i la gratitud per l'excel·lent tasca d'organització a la regidoria de Cultura i Patrimoni, liderada el 2022 per Margalida Garcias Simón, i a la Comissió Científica, formada pels investigadors i historiadors Miquel Àngel Capellà Galmés, Pere Fullana Puigserver, Catalina Maria Martorell Fullana i Rafel Puigserver Pou.

Amb aquest recull, us convid a explorar les pàgines d'una història viva i fascinant, amb l'esperança que aquestes investigacions ens inspirin a continuar aprofundint en el coneixement del nostre passat com a poble, i que engresquin les futures generacions a continuar el camí de la recerca.

Margalida Fullana Arrom
BATLESSA D'ALGAIDA

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA 2022

L'Ajuntament d'Algaida convoca les II Jornades d'Estudis Locals,
que tendran lloc dia **16 i 17 de desembre de 2022** a l'auditori del casal Pere Capellà d'Algaida

INSCRIPCIONS FINS DIA 14 DE NOVEMBRE DE 2022
CONSULTAU LES BASES COMPLETES AL WEB DELES JORNADES

PER A MÉS INFORMACIÓ:

Biblioteca Municipal d'Algaida Gabriel Janer Manila
Tel.: 971 66 56 79, biblioteca@ajalgaida.net

WEB DE LES JORNADES

Accessible des de l'apartat de Cultura de www.ajalgaida.net
o directament a través de l'enllaç: <https://jelalgaida.wixsite.com/jornades>

Universitat
de les Illes Balears

Departament
de Ciències Històriques
i Teoria de les Arts

ALGAIDA
Municipi
Educador

Cartell que convocava les II Jornades Jornades d'Estudis Locals del Municipi d'Algaida 2022,
amb la data de la primera convocatòria, abans que per qüestions tècniques
s'ajornassin als dies 16 i 17 de desembre.

TAULA DE CONTINGUTS

01 <i>Els ideals del republicanisme a Algaida. Laïcisme, educació i simbologia (1931-1936)</i> CATALINA MARTORELL FULLANA	7
02 <i>Estadística escolar del curs 1924–1925. El cas concret de les escoles del terme municipal d'Algaida</i> ANTONI AULÍ GINARD, JOAN PONS JULIÀ	23
03 <i>L'argenteria a Algaida a la segona meitat del vuit-cents i les seves connexions dins la producció illenca</i> MIQUEL POU AMENGUAL	31
04 <i>Joventut, ciclisme i República: Rafel Pou Sastre (Algaida, 1909–Palma, 1936)</i> PERE FULLANA PUIGSERVER	47
05 <i>Els carrers d'Algaida durant la Segona República</i> CATALINA MAS TARGA, MIQUEL SASTRE PUJOL	69
06 <i>Algaida–Pina–Randa. Demografia, geomorfologia, climatologia i poblament. Extrapolació per Mallorca</i> BERNAT MOREY COLOMAR	89
07 <i>Condicionants geomorfològics en l'ocupació i usos del sòl del terme d'Algaida</i> RAFEL COLL PUJOL	103
08 <i>La violència contra la dona al terme municipal d'Algaida (segles XV al XX)</i> EUSEBIA RAYÓ FERRER	123

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA

La Segona República a Algaida, Pina i Randa

Divendres 16 i dissabte 17 de desembre de 2022
a l'auditori del casal Pere Capellà d'Algaida

PROGRAMA

Universitat
de les Illes Balears

Departament
de Ciències Històriques
i Turisme del País

DIVENDRES · 16 DE DESEMBRE · 2022

17.30 h. **Recepció** i inscripció.

18.00 h. **Obertura** de les II Jornades a càrrec de Maria Antònia Mulet Vich, batlessa d'Algaida.

18.15 h. **PONÈNCIA INAUGURAL:**

La Segona República: projecte democràtic i espais de transgressió. A càrrec de David Ginard Féron. Presentació a càrrec de Miquel Àngel Capellà Galmés.

PRIMERA SESSIÓ

Moderada per Rafel Puigserver Pou

19.00 h. **COMUNICACIÓ 1:**

Els ideals del republicanisme a Algaida: Laïcisme, educació i simbologia (1931-1936).

A càrrec de Catalina Maria Martorell Fullana.

19.15 h. **COMUNICACIÓ 2:**

Estadística escolar curs 1924-1925. El cas concret de les escoles del terme municipal d'Algaida.

A càrrec d'Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià.

19.30 h. **COMUNICACIÓ 3:**

L'argenteria algaidina a finals del segle XIX i la contextualització d'alguna de les produccions.

A càrrec de Miquel Pou Amengual.

19.45 h. **Col·loqui-torn de preguntes.**

20.00 h. **Comiat.**

DISSABTE · 17 DE DESEMBRE · 2022

10.00 h. **Recepció** i inscripció.

SEGONA SESSIÓ

Moderada per Catalina Maria Martorell Fullana

10.15 h. **COMUNICACIÓ 4:**

Ciclisme i República. Rafel Pou (Algaida 1909 - Tirador, Palma 1936). A càrrec de Pere Fullana Puigserver.

10.30 h. **COMUNICACIÓ 5:**

Els carrers d'Algaida durant la Segona República. A càrrec de Catalina Mas Targa i Miquel Sastre Pujol.

10.45 h. **Col·loqui-torn de preguntes.**

11.00 h. **Descans.**

TERCERA SESSIÓ

Moderada per Pere Fullana Puigserver

11.30 h. **COMUNICACIÓ 6:**

La comarca d'Algaida, Pina i Randa. Demografia, geomorfologia, climatologia i poblament.

A càrrec de Bernat Morey Colomar.

11.45 h. **COMUNICACIÓ 7:**

Condicionaments geomorfològics en l'ocupació del sòl del terme d'Algaida. A càrrec de Rafel Coll Pujol.

12.00 h. **COMUNICACIÓ 8:**

La violència contra la dona al terme municipal d'Algaida. A càrrec d'Eusèbia Rayó Ferrer.

12.15 h. **Col·loqui-torn de preguntes.**

12.30 h. **Discurs de cloenda** a càrrec de Margalida Garcias Simón, regidora de Cultura i Patrimoni de l'Ajuntament d'Algaida.

Universitat
de les Illes Balears

Departament
de Ciències Històriques
i Turisme del País

01

Els ideals del republicanisme a Algaida. Laïcisme, educació i simbologia (1931-1936)

Catalina Martorell Fullana

INTRODUCCIÓ

Durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) els republicans algaidins es varen desorganitzar, però una vegada que es proclamà la Segona República ben aviat s'hi creà la Unió Republicana Federal. Més endavant, s'hi crearen altres partits republicans com Acció Republicana, el Partit Republicà Radical Socialista (PRRS) i Esquerra Republicana Balear (ERB).

Paral·lelament als partits també es crearen espais de sociabilitat republicans, és a dir, es crearen centres, casinos, premsa o cafès que eren freqüentats pels republicans. En aquest sentit, al número 11 de plaça hi havia el local de Ca na Mena que durant molts d'anys fou la seu del republicanisme algaidí. També s'impulsaren capçaleres republicanes com La Razón (1931) o Esquitxos (1932) i sorgiren líders republicans locals com Antoni Mulet Gomila, Pere Capellà Roca, Pere Lluïl Fu-

llana, Llorenç Antich Fiol o Antoni Sastre Rigo, entre d'altres. Tots ells provenien del món de la pagesia o eren petits burgesos que tenien un petit comerç o taller o bé eren mestres d'escola.

Tot seguit coneixerem el programa polític que defensaren per Algaida i la seva execució en el moment que estigueren al poder, com per exemple, durant el Bienni reformista (1931-1933) i l'etapa del Front Popular (1936). Del seu govern municipal es constata una important tasca en la laïcització de la societat algaidina i un gran esforç en la creació d'escoles públiques i la voluntat de millorar l'accés a l'educació als diferents nuclis del municipi d'Algaida.

1. ORGANITZACIÓ I EVOLUCIÓ DELS PARTITS REPUBLICANS ALGAIIDINS I LA CREACIÓ DE L'AGRUPACIÓ SOCIALISTA AL MUNICIPI D'ALGAIDA

1.1. LA REORGANITZACIÓ REPUBLICANA DE 1930 I LA CREACIÓ D'UNIÓ REPUBLICANA FEDERAL D'ALGAIDA

A Mallorca existia el Partit Republicà Federal de Mallorca —creat el 1917—, que es tornà a reorganitzar molt poc abans de la caiguda de Primo de Rivera. En aquest partit ja s'endevinaven dues tendències: per una banda, els radicals seguidors d'Alejandro Lerroux i, per l'altra, els federals històrics. A Mallorca la reorganització va començar el gener de 1930 moment en què es creà el Comitè Republicà de Palma amb republicans com Francesc Julià (radical lerrouxista) i Francesc Villalonga (federal), fins a joves que formaven part del nou republicanisme com el professor Francesc de Sales Aguiló o el metge Emili Darder.¹

Pel que fa a la reorganització del republicanisme a Algaida, sabem que es creà poc després de la proclamació de la República, el 30 d'abril de 1931, la Unió Republicana Federal. Tot i que s'havia inscrit al registre més tard, en data del 19 de juny de 1931. El seu local es trobava a Ca na Mena, al número 11 de la plaça d'Algaida on tradicionalment

hi havia hagut el Casino Republicà. Entre els seus membres trobem a Antoni Sastre Rigo, llaurador de professió i que era el seu president; a Miquel Noguera Rigo, contractista de pedra i que era el secretari; i altres com Llorenç Antich, que era un industrial del sector de la ferreria; Joan Lull; Joan Oliver; Antoni Jordà i Mateu Pericàs. Segons dades de l'historiador Arnau Company, la Unió Republicana Federal d'Algaida era encapçalada per Joan Vanrell Trobat.²

Va ser el 19 d'abril quan es constituí el primer consistori format inicialment per una majoria de regidors vinculats als partits monàrquics tradicionals. La primera sessió va ser presidida per Joan Cerdà Nadal, i Antoni Mulet Gomila fou elegit batle en nom de la Conjunció Republicano-Socialista. La consigna dels partits monàrquics va ser mantenir-se a l'oposició, deixar governar la minoria republicana i esperar.³

1.2. L'ARRIBADA DE LA REPÚBLICA A ALGAIDA I LA DIFUSIÓ DE LA IDEA

El 14 d'abril fou celebrat a Algaida a impuls dels joves republicans com Pere Capellà que organitzaren una marxa acompanyada de música fins a la plaça i que acabà en un míting en el teatre de ca na Mena.⁴ Ben aviat el nou batle, Antoni Mulet, ad-

quirí la nova bandera per col·locar a la Casa Consistorial i a les escoles públiques de la localitat.⁵ Cada any se celebrava i era habitual que es formàs una comissió de festes de l'aniversari de la República, així va ser fins al març de 1936 moment en què la

1. MARTORELL, C. «El republicanisme mallorquí durant la Dictadura de Primo de Rivera» a GINARD, David.: *La dictadura de Primo de Rivera. Suports i resistències*. Palma: Documenta Balear, 2024 p. 249-264.

2. COMPANYY, Arnau. *La Segona República a Mallorca. Eleccions, partits polítics, mitjans de comunicació i gestió pública*. Vol. 6, Tesi doctoral inèdita, UIB, 2015, p. 488.

3. FULLANA, Pere. *Pere Capellà, la lluita incansable per la llibertat*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2005, p.128-129

4. *Ibidem*, p.128.

5. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 23 d'abril de 1931.

comissió estigué formada pels membres de la gestora, Pere Lull i Llorenç Manila.⁶

Des dels inicis, per tal de difondre el republicanisme al poble d'Algaida es comptà amb premsa pròpia. Fou un dels pocs pobles que engegà projectes periodístics. El 10 de maig de 1931 aparegué el setmanari *La Razón*, subtitulat com a «semanario independiente». Va ser dirigit per Joan Lull Fiol i arribà a publicar 8 números. El darrer número sortí publicat el 21 de juny de 1931. Tot i que es definia com a setmanari independent va ser promogut pel jove republicà Pere Capellà. La publicació va tenir un paper propagandístic i pedagògic dels valors republicans.

En total va tenir 146 subscriptors i la redacció i administració es trobava al carrer de la Unió, 8 d'Algaida. Entre els col·laboradors hi havia Joan Font Mascaró, que aquell any havia obtingut el títol de mestre; Joan Oliver, oficial telegrafista, i Jaume Lemaur, militar que residia a Algaida. A més d'alguna participació esporàdica com la de Bartomeu Mulet Trobat.⁷ La raó per la qual deixaren de publicar-la l'explicaren a l'editorial del darrer número on informaven que dos dels seus principals redactors havien deixat Algaida i els que quedaven no es veien amb forces de continuar amb l'empresa periodística.⁸ Tot plegat, coincidí amb uns resultats electorals que havien estat dolents i totalment favorables a la dreta.

Després de l'aturada del diari *La Razón*, el juliol de 1932 sorgí una nova iniciativa periodística de la mà dels republicans, es tractava d'*Esquitxos*, de subtítol «Setmanari desvergonyat». Aquesta publicació havia estat promoguda per Antoni Mudoy Sastre (1908-1989), jornaler de professió. Estava vinculat al batle republicà d'Acció Republi-

cana Antoni Mulet Gomila. A més, anteriorment, el mateix Mudoy havia estat repartidor del setmanari popular d'esquerres *Foch y Fum*. Tot i que el contingut semblava més propi del perfil ideològic del Partit Republicà Radical Socialista, ja que tenia un component anticlerical, defensava el matrimoni civil i s'hi poden llegir gloses anticlericals i contràries al caciquisme.

Per altra banda, el setmanari popular *Foch y Fum* dirigit per Jordi Martí Rosselló, «Es Mascle Ros», també va tenir el seu propi corresponsal a Algaida. Es tractava del lerrouquista Josep Sastre Pascual «Divertit». Entre el maig i el juny de 1931 publicà 7 articles que provocaren indignació entre els conservadors. Josep Sastre «Divertit» signava els seus articles al *Foch y Fum* com a Pere Bou.⁹

Josep Sastre ja era prou conegut al poble d'Algaida. El 1927, en plena dictadura de Primo de Rivera, havia tingut disputes amb la Guàrdia Civil d'Algaida i havia estat condemnat per calúrnies i injúries a aquest cos. Ja durant la República, el 1932, el diputat lerrouquista Francesc Julià exposà el cas de Josep Sastre al Congrés dels diputats per denunciar el comportament de les autoritats en aquells moments i en vista a reparar la injustícia patida.¹⁰

Pel que fa als diaris republicans que s'editaven a Mallorca hi havia el *Ciudadania*, que era l'òrgan del Partit Republicà Federal, i també arribava al poble d'Algaida. Per exemple, sabem que el batle Antoni Mulet hi estava subscrit —tenia pagada una subscripció del febrer de 1931 al gener de 1932—. Altres mitjans de comunicació republicans varen ser *La Tribuna Libre* o el setmanari *República* o *Antorxa*.

1.2.1. Simbologia republicana i nous ritus socials

Les primeres mesures polítiques al consistori algaidí foren simbòliques com la proposada un any després de la nova era republicana. Coincidint en

el primer aniversari de la proclamació de la Segona República, l'abril de 1932, el Partit Republicà Radical Socialista i Acció Republicana d'Algaida va-

6. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 31 de març de 1936.

7. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.133-134.

8. SALES MASCARÓ, Bartomeu. *La Razón i Esquitxos. Premsa periòdica a Algaida durant la Segona República Espanyola, 1931-1932*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1997, p. 6.

9. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.180.

10. *El Republicano*, 5 de març de 1932.

ren sol·licitar el canvi de nom de la plaça per Plaça de la República. Aquesta proposta va provocar moltes controvèrsies, ja que l'oposició no acceptava el canvi de nom i argumentava que suposava diners per a les arques municipals. Finalment, es feu el canvi de nom i es posà una placa gràcies a l'impuls d'una subscripció popular engegada pels partits republicans d'esquerres.¹¹ Com havia passat al nucli d'Algaida, l'estiu de 1933, l'Agrupació Socialista de Pina demanà permís per col·locar una placa amb el nom Plaça de la República a la façana de l'església. El juliol de 1933 s'autoritzava el canvi.¹²

Els algaidins també reberen la visita dels principals polítics republicans com fou el cas del president de la República, Niceto Alcalà Zamora, el març de 1932. A Algaida els regidors Bernat Oliver Pujol i Antoni Mulet Rafel formaren part de la comissió que anà a Palma a rebre el president i en el poble d'Algaida fou rebut per la banda de música.¹³

Mesos abans, en el Centre Federal Republicà d'Algaida en motiu de les eleccions generals del juny de 1931 la Conjunció Republicano-Socialista hi realitzà un acte de fi de campanya que comp-

tà amb la participació i visita del governador Civil Francesc Carreras, membre d'Acció Republicana. A més, es comentava que hi havia hagut molta concurrència.¹⁴ Un altre dels polítics espanyols que visità la vila d'Algaida fou Marcel·lí Domingo, el qual va ser ministre d'Instrucció Pública i també d'Agricultura i també va ser l'impulsor de l'Aliança de Llauradors. En vista de l'estimació i seguiment que tenia dins el republicanisme algaidí s'aixecà un arc en el seu honor a la plaça del poble i el 26 de desembre de 1932 se sol·licità també una autorització al batle per poder celebrar un míting a la seu social del PRRS. A més, en les disputes internes del PRRS a escala nacional, els mallorquins i en aquest cas algaidins com Pere Capellà es mostraren a favor de la tendència de Marcel·lí Domingo i el seu Partit Republicà Radical Socialista Independent (PRRSI). De fet, ell era ben conegut pels republicans mallorquins i havia presenciat alguns mítings importants com el de 1918 al Teatre Balear de Palma en favor de l'amnistia dels obrers que havien participat en les vagues revolucionàries.¹⁵

1.3. ACCIÓ REPUBLICANA D'ALGAIDA

El republicanisme també arribà en aquest poble agrari del Pla de Mallorca, de fet feia temps que s'hi covava un malestar social entre la pagesia i petita burgesia que fou aprofitat pel republicanisme. Aquestes associacions i partits romperen amb el tradicionalisme i conservadorisme al qual estaven acostumats els algaidins. Aleshores, després de la reorganització del republicanisme, ja amb la República instaurada sorgiren a Algaida nous partits com Acció Republicana.

Dit partit es va crear a finals de 1931, un cop havien passat les eleccions generals del juny. Després

d'aquestes eleccions el republicanisme s'aplegava entorn del Partit Republicà Federal, i cap al novembre de 1931 el partit va partir una crisi. En el cas d'Algaida l'octubre de 1931 continuava com a president Antoni Sastre i com a secretari Miquel Noguera. D'aquesta crisi general sorgiren més partits republicans com Acció Republicana i el Partit Republicà Radical Socialista. També sorgí el Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, que més endavant, el 1933, feu part d'un govern de centre-dreta amb la CEDA en una clara deriva cap a la dreta del Partit Republicà Radical. A Mallorca un dels seus lí-

11. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 21 d'abril de 1932. Acció Republicana i el Partit Republicà Radical Socialista impulsaren la subscripció i així esquivaren el rebuig del regidor Mulet Rafal, el qual al·legava que eren despeses supèrflues.

12. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligalls de correspondència, 251, 14-07-1933.

13. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 24 de març de 1932.

14. *La Razón*, 21 i 28 de juny de 1931.

15. Vingué juntament amb Francesc Layret i Gabriel Alomar i tots militaven en el Partit Republicà Català. MARTORELL, Catalina. «El republicanisme mallorquí davant les revolucions de 1917». A: GINARD, David (dir.). *Les revolucions de 1917. Europa, Espanya, Illes Balears*. Palma: Lleonard Muntaner, 2019, p. 135.

ders era Francesc Julià, que també havia fracassat en aquelles primeres eleccions generals de juny de 1931.

El resultat fou favorable a la dreta i també ho va ser en les eleccions del novembre de 1933 on el vot conservador gairebé triplicà el de la candidatura d'esquerres.¹⁶

Aleshores, passades les eleccions del juny, en el cas d'Algaida, aparegué un nou partit republicà que era Acció Republicana d'Algaida, creat el desembre de 1931 i inscrit dia 25 de gener de 1932. Ocupaven el número 2 de la plaça i segons indicaven el gener de 1932 tenien un centenar d'afiliats. A Mallorca lideraven dit partit Bernat Jofre, Emili Darder i Francesc de Sales Aguiló. El president d'Acció Republicana d'Algaida era Antoni Mulet Gomila; el vicepresident Joan Bibiloni Cànovas, el secretari el mestre català Joan Galià Lleonard; el tresorer Antoni Mulet Rafel i els vocals eren Francesc Montblanc, Guillem Servera, Agustí Garcies, Guillem Sastre i Melcior Ribas. De tots ells destacà Antoni Mulet Gomila, ja que fou bat-

le d'Algaida. Provenia de la petita burgesia, havia emigrat a França i s'havia enriquit. Mulet pogué esquivar la repressió ferotge després del cop d'estat de 1936. Tot i que estigué a la presó, a diferència d'altres companys pogué salvar la vida. Durant la dictadura franquista es convertí en hotelier de la zona de Peguera (Calvià). L'altre militant destacat era Joan Galià Lleonard, mestre d'escola procedent de Girona i que va ser el secretari d'Acció Republicana d'Algaida. A més, va estar molt implicat en els projectes educatius i culturals d'Algaida. Va ser el director interí de l'escola de nins i l'impulsor juntament amb Pere Capellà de l'obertura d'una biblioteca municipal al poble. El mateix Galià fou l'encarregat de la biblioteca, càrrec que serví de manera gratuïta. A més, presidí la comissió mixta de substitució de l'ensenyament religiós. Després de la guerra Galià fou depurat, però ell retornà al poble d'Algaida on hi tenia la plaça i, a causa de la prohibició d'exercir com a mestre, el 1940 s'acabà llevant la vida.¹⁷

1.4. EL PARTIT REPUBLICÀ RADICAL SOCIALISTA D'ALGAIDA

A més d'Acció Republicana, l'altre gran partit republicà que es constituí a Algaida fou el Partit Republicà Radical Socialista. El partit havia estat fundat el 1929 per Marcel·lí Domingo i a Mallorca es va crear el 1932. El seu president era el metge Jaume Comas Cladera. A més, entre les seves files hi militaven molts professors d'institut de segon ensenyament com Luis Ferbal Campo.

A Algaida, aquest partit estigué liderat pel mestre i dramaturg Pere Capellà Roca. Ell en va ser el vicesecretari. Durant el primer bienni (1931-1933) es trobava a Mallorca i fou ben actiu en la política municipal. El 1933 havia acabat la carrera de magisteri i el 1934 passà a exercir de mestre a Catalunya —a Montcada i a Sants—.

Pere Capellà era la persona que juntament amb Antoni Mulet —d'Acció Republicana— havien agitat a les masses algaidines el 14 d'abril de 1931 per donar la benvinguda al nou règim:

L'horabaixa del 14 d'abril la proclamació de la República un grup nombrós de joves algaidins i jornalers congregat al carrer de sa Tanqueta, recorregué el carrer Major fins a la plaça de la vila. Es manifestaren amb la banda de música i celebraren públicament el naixement del nou règim... Pere Capellà liderava aquell grup de joves simpatitzants de la República. Va fer un míting apassionat en defensa de la República en els alts de ca na Mena a teatre ple.¹⁸

A Algaida el PRRS es va crear el 22 de febrer de 1932 i el seu local es trobava a ca na Mena (Pla-

16. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.166.

17. Per saber més sobre la vida i el final tràgic de Joan Galià podeu consultar l'article a *Vilaweb* de Tomeu Carrió: <https://blocs.mesvilaweb.cat/tomeucarrio1201/dos-infants-del-pla-de-sant-jordi-el-mestre-dalgaida-joan-galia-lleonart-i-la-colonia-escolar-de-palma-a-valldemossa-mallorca-1932/> (publicat el 23 de juny 2024), l'article publicat a al digital *TotPla* de Catalina Martorell: «El mestre que va prometre la República»: <https://www.totpla.cat/2024/08/18/el-mestre-que-va-prometre-la-republica/> (publicat el 18 d'agost 2024) i l'obra clàssica sobre la Guerra Civil a Algaida de Rafel Antich, *Memòria als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936* (Algaida, 2002).

18. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.128.

ça, 11), on també hi havia la seu del Casino Republicà i també el 1931 havia estat la seu del Partit Republicà Federal. A més, de Pere Capellà en el cas d'Algaida hi exercí de president Antoni Fullana i com a secretari Pere Llull, futur batle durant el Front Popular. En total sabem que el desembre de 1932 tenia 102 afiliats.¹⁹ La seva seu prengué del nom de Centre Republicà Radical Socialista.

El partit es definia per un rotund anticlericalisme, un clar pacifisme i una posició avançada en matèria social. A més, a Algaida el partit va tenir un caràcter populista. Va fomentar la mobilització política dels jornalers i obrers locals i no hi havia altre partit que connectés amb les classes populars.²⁰ Ells mateixos, des del govern municipal el gener de 1932 varen sol·licitar millores pels obrers del camp i firmaren Antoni Sastre, Joan Oliver, Antoni Jordà, Mateu Pericàs i Joan Llull. Es pot dir que era, en aquell moment, el partit més a l'esquerra de la vila d'Algaida.

Coneixem algunes activitats realitzades pels membres del PRRS, com per exemple que organitzaren una visita al poble de l'Orfeó Republicà del Districte 6è de Palma i van llançar un manifest titulat «Algaidenses, trabajadores, obreros» el dia 15 de setembre de 1932. La crònica festiva ens conta que passat l'estiu, el setembre de 1932 visità el poble l'Orfeó Republicà del Districte 6è i que aquests també visitaren Cura i Gràcia. En total vingueren 84 orfeonistes i se'ls oferí refresc a l'Ajuntament i al Centre Republicà Radical Socialista.²¹

També foren els organitzadors de la celebració del dia del treballador a Algaida i en aquesta celebració van llançar un missatge a les dones, als trencadors de marès, als picapedrers i als jornalers del camp. Aleshores hi hagué parlaments en defensa de les classes obreres per part de Pere Capellà i Pere Llull. En aquesta jornada hi havien convidat el president del partit, Jaume Comas i sonà *La*

Marsellesa, l'*Himne de Riego*, *Flor de Maig* i *La Internacional*.²²

Lligat a l'obrerisme, un dels grans objectius del PRRS va ser crear una secció local de l'Aliança de Llauradors. Aquesta associació es va crear a Algaida el desembre de 1932 en motiu de la visita de Marcel·lí Domingo, ministre d'Agricultura. Estava ubicada a la seu del partit i era presidida per Joan Oliver. A Mallorca aconseguiren fundar quatre agrupacions en total. L'Aliança finalment va ser dissolta el gener de 1935 pel fracàs de les polítiques agràries del ministeri de Marcel·lí Domingo. La primera assemblea s'havia fet a Manacor l'any 1932. Pere Capellà representava el grup de l'Aliança d'Algaida, i digué que l'agricultura a Mallorca havia estat objecte d'indiferències accentuades. Quan un home es decidia a ser agricultor era necessari que no tingués condicions de ser res més. No basta que el pagès sigui capaç en el seu ofici, cal que s'uneixi als seus companys per emprendre una eficaç acció comuna per defensar els seus interessos generals. Capellà, a més advocava per crear una Escola Pràctica d'Agricultura.²³

A més de la breu experiència de l'Aliança i per millorar les condicions de vida dels pagesos i obrers algaidins, a partir del govern del Front Popular crearen una borsa d'aturats. Pocs dies després de la constitució d'una borsa de treball per obrers sense feina s'informava que ja hi ha col·locats 10 obrers.²⁴ A més a més, en matèria social l'interès era evident i des del govern municipal un altre dels seus líders, Antoni Sastre, president del Centre Republicà Radical Socialista, signà una sol·licitud demanant una relació de pobres del poble i que aquests poguessin optar a metge i medicines.²⁵

Per altra banda, per desmarcar-se d'Acció Republicana varen intensificar el seu anticlericalisme. Per exemple, Pere Capellà va voler debatre amb el pare Queralt en una visita de propaganda religiosa al poble d'Algaida. Aquest religiós era català i es

19. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligalls de correspondència 248 i 249, 21 de desembre de 1932.

20. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.160

21. COMPANYY, Arnau. *La Segona República a Mallorca. Eleccions, partits polítics, mitjans de comunicació i gestió pública*. Vol. 6, Tesi doctoral inèdita, UIB, 2015.

22. *La Tribuna Libre*, 11-05-1932

23. CAPELLÀ, L. *et. al. Pere Capellà*. Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, 2005, p. 44.

24. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 31 de març de 1936.

25. AMA. Lligalls de correspondència.

dedicava a preparar missions i predicar pels pobles de Mallorca. Queralt va residir a l'illa entre 1923 i el 1932. El març de 1932 el pare Queralt es trobava al poble d'Algaida perquè s'havia de realitzar una processó, però fou suspesa per tal d'evitar desordres.²⁶ A més, el pare Queralt havia animat des del púlpit que els algaidins adornessin les façanes i balcons amb motiu del dia de Sant Josep. La seva missió a Algaida topà amb l'oposició republicana i fruit del malestar se celebrà un debat a la Rectoria entre Pere Capellà i el pare Queralt amb presència del clergat local i d'un nombrós grup d'assistents.²⁷ Es deia que Pere Capellà havia superat de sobre els arguments del religiós.

Més endavant, el PRRS va viure una escissió en l'àmbit estatal i els principals dirigents mallorquins varen continuar fidels a Marcel·lí Domingo. A Algaida ingressaren a la nova formació, Esquerra Republicana Balear. El febrer de 1934 hi hagué una reunió d'Acció Republicana de Palma amb representació del Partit Republicà Democràtic Federal, el Partit Republicà Radical Socialista i Acció Republicana de Mallorca per tal d'adherir-se al programa de Manuel Azaña i al nou partit creat l'abril de 1934, Izquierda Republicana. Tan aviat com l'abril de 1934, el PRRS informava que es reunien per tractar sobre la constitució d'ERB. Per

tant, tots ells s'integraren al programa d'Esquerra Republicana Balear. Antics líders del PRRS com Pere Capellà i Pere Llull, passaren a militar al nou partit d'Esquerra Republicana Balear —creat el 1934— i a finals de 1935, alguns membres es passaren a l'Agrupació Socialista per considerar les seves polítiques d'ERB en matèria social massa toves.

Per altra banda, les eleccions generals de novembre de 1933 suposaren un cop baix pel republicanisme d'esquerres algaidí i el març de 1934 Pere Janer Rafal es convertí en el nou batle pel Partit Republicà de Centre. S'entrà en el període conegut com a Bienni Negre (1934-1936) i les coses canviaren pels republicans d'esquerres algaidins. Durant aquest període es visqueren els fets revolucionaris d'octubre del 1934 d'Astúries. Aquesta revolució tingué la seva repercussió a Mallorca i a Algaida. Mesos abans l'ambient ja era tens, l'abril de 1934 el líder republicà Pere Capellà i altres 10 militants varen ser multats per celebrar l'aniversari de la República dia 14 d'abril i provocar aldarulls.²⁸

Pel que fa als altres nuclis de població com Pina, la propaganda republicana del PRRS també s'escampà a Pina el març de 1933 hi hagué un acte de propaganda amb la participació del seu secretari, Pere Llull. A més, el socialisme també hi penetrà i organitzaren una agrupació.

1.5. ESQUERRA REPUBLICANA BALEAR D'ALGAIDA

Esquerra Republicana Balear es va crear a Mallorca el 1934 i al poble d'Algaida oficialment es constituí dia 19 de febrer de 1935, tot i que l'abril

de 1934 ja funcionava. La seu social estava al número 11 de plaça, que era el local històric dels republicans algaidins.

26. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 17 de març de 1932.

27. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.161.

28. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència 251. El Batle Pere Janer en data del 13 d'abril de 1934 posà una multa de 25 pessetes per desordres —es rebaixà a 2— a Mariano Vanrell, Miquel Munar, Josep Trobat, Joan Oliver, Pere Llull Fullana, Damià Puigserver, Joan Jaume, Miquel Gelabert, Andreu Oliver i Pere Capellà.

Tenien una agrupació juvenil integrada per menors de trenta anys.²⁹ Els membres destacats i que formaven part de la junta directiva eren antics republicans que havien militat o bé a Acció Republicana o el Partit Republicà Radical Socialista. Tot i que la gran majoria dels que formaven part de la junta directiva provenien d'Acció Republicana. El president era l'exbatle Antoni Mulet Gomila; el vicepresident Antoni Sastre Rigo; el secretari Llorenç Manila Bibiloni; el vicesecretari Llorenç Antich Fiol; el tresorer Sebastià Company Martí; el comptador Joan Llull Fiol —que va ser el di-

rector de la publicació republicana *La Razón*—; i els vocals eren en Gabriel Roig Seguí, en Joan Bibiloni Cànovas, en Joan Garau Oliver i en Llorenç Capellà Garí. Aquesta era la composició de la junta en data del 19 de febrer de 1935.³⁰

Conixem alguns actes polítics que realitzà ERB d'Algaida. Per exemple, el novembre de 1935 participaren en un míting d'afirmació republicana on hi participà Pere Capellà, el batle de Montuïri, Joan Mas Verd, i també el director del setmanari *República*, B. Gaita Isern.³¹

1.6. LA CREACIÓ DE L'AGRUPACIÓ SOCIALISTA AL MUNICIPI D'ALGAIDA

El socialisme s'implementà primer de tot a la localitat de Pina. Concretament, va ser el juny de 1933 quan es creà una Agrupació Socialista a Pina. Tenien el local al carrer de Sineu, 11 i el seu president era Sebastià Jaume i el secretari era Miquel Mut Oliver, que fou regidor de la Comissió Gestora de 1936. Mentre que dos anys després —a finals de 1935— es constituïren els socialistes d'Algaida. En concret, ho feren el 31 de novembre de 1935 i ubicaren la seva seu al número 8 de la plaça. Com hem dit, molts dels seus membres provenien de partits republicans d'esquerres, sobretot es tractava de militants desencantats amb ERB. El seu president era Antoni Fullana, el vicepresident era Llorenç Manila, el comptador era Miquel Oliver Mir, el vicesecretari era Joan Oliver, el dipositari era Antoni Sastre i els vocals eren Miquel Martorell, Bartomeu Trobat i Pere Jaume Fullana.

Es crearen també les Joventuts Socialistes d'Algaida. Aquestes que tenien una escola nocturna per a obrers i repartien les publicacions del «Mascle Ros» com el *Foch y Fum*. A més, els joves socialistes algaidins es formaren en el socialisme més revolucionari.³²

Després de la nova entrada al poder de les esquerres, a partir de la victòria del Front Popular —febrer de 1936—, els socialistes algaidins entraren a l'Ajuntament d'Algaida i ho feren juntament amb els polítics d'ERB.

Un dels grans afers dels socialistes algaidins fou arran de les discussions i trifulgues provocades pel tancament de les escoles religioses de la localitat. Les autoritats del Front Popular aplicaren la nova legislació laica com la Llei de Congregacions religioses (1933). Això provocà que el maig de 1936 les esquerres xoquessin frontalment amb les forces conservadores i eclesiàstiques algaidines a causa del tancament de l'escola regentada per les monges agustines. Varen enviar una carta de protesta a l'Ajuntament i també protestaren contra l'actuació de la Guàrdia Civil en els aldarulls provocats pels conservadors.

El president Joan Oliver i el secretari Bartomeu Oliver es dirigiren a l'Ajuntament per protestar enèrgicament contra els reaccionaris que estaven provocant insults a l'autoritat: «Pedimos que se aplique la ley de defensa de la República y que se castiguen a los provocadores del día que clausuramos la enseñanza de Algaida. Y protestamos tam-

29. El president de les Joventuts Republicanes era Antoni Pou Vanrell. AMA, Lligall de correspondència 253 en data del 24 de maig de 1936.

30. Arxiu del Regne de Mallorca, Govern Civil, registre d'associacions 1635-2549.

31. *República*, 5-11-1935.

32. FULLANA, P. *Op. cit.*, p. 214.

bién contra la actuación de la Guardia Civil de Algaida».³³

Segurament la força de l'esquerra d'Algaida continuava dominada pels republicans, però apareixia aquest nou espai polític més radicalitzat. El

juliol de 1936 hi havia 16 afiliats i el delegat de l'Assemblea Extraordinària de la Federació Socialista Balear era Miquel Noguera. Clarament, alguns dels antics regidors republicans ara s'havien passat al socialisme.

1.7. LA VICTÒRIA DEL FRONT POPULAR DEL FEBRER DE 1936

A partir de les eleccions de febrer de 1936 actuaren units els republicans i els socialistes com a forces del Front Popular i celebraren mítings conjuntament. Tot i que, com hem vist, els socialistes algaidins varen néixer d'una escissió a finals de 1935 d'ERB. Per exemple, realitzaren actes a Algaida i Pina i el 14 de febrer de 1936 en el poble d'Algaida congregaren un miler de persones. En aquest acte hi intervingueren Pere Capellà, Eduard Gómez i Jaume Comas.³⁴ A tocar de les eleccions del febrer del 1936 era corrent que hi hagués mítings i ja hi havia hagut mítings igual o més nombrosos. Com fou el cas del celebrat el 30 de gener de 1936 on hi participà Pere Capellà, Pere Oliver —de Felanitx—, Jaume Garcia —socialista que era el president de la Diputació Provincial—. El míting va ser presidit pel president del Comitè d'ERB d'Algaida, Pere Capellà i comptaren amb les intervencions d'Eusebi Heredero Clar —Unió Republicana—, Enric Molina —notari de Sineu— i Jaume Garcia —socialista—. Segons el setmanari republicà *Antorxa* (1-02-1936) hi assistiren més de 1.500 persones.

També el 20 de gener de 1936 l'Agrupació Socialista d'Algaida havia celebrat el seu propi míting de caràcter socialista. La demostració que el socialisme anava aplegant adeptes a Algaida ho és la convocatòria del míting que tingué lloc al Saló Cine d'Algaida on intervingueren la socialista Maria Plaza i els socialistes Andreu Crespi, Jaume Garcia, Ignasi Ferratjans i Montserrat Parets.³⁵

Per altra banda, les dretes també feren una demostració de la seva força i a Pina aplegaren 250 persones i 900 persones en dos mítings on hi intervingueren dues dones, Antònia Palmer i Margalida Alcover.³⁶

Finalment l'esquerra accedí al poder. El 5 de març de 1936, el batle de dretes Pere Janer va dimitir i es creà una comissió gestora de 7 membres. Aquesta estava formada per quatre membres d'ERB i tres socialistes. Els quatre d'ERB eren Antoni Mulet, Sebastià Company, Pere Llull i Llorenç Antich. Mentre que els tres socialistes eren Antoni Sastre, Llorenç Manila i Miquel Mut Oliver de Pina.

A partir de la victòria del Front Popular hi hagué diferents batles a Algaida. El primer va ser Antoni Mulet Gomila per ERB, que va entrar el 6 de març —recordem que durant el bienni progressista ja havia estat batle—. A finals de març el socialista Antoni Sastre Rigo també presidí la comissió gestora.³⁷ A tall d'exemple, la comissió gestora formada a partir del març de 1936 era la següent: Antoni Sastre Rigo —batle—, socialista; Llorenç Manila Bibiloni —Hisenda—, socialista; Miquel Mut Oliver —Obres i síndic—, Esquerra Republicana Balear; Antoni Mulet Gomila —president—, Esquerra Republicana Balear; Pere Llull Fullana —Hisenda—, Esquerra Republicana Balear; Llorenç Antich Fiol, Esquerra Republicana Balear; Sebastià Company Pizà —Obres—, Esquerra Republicana Balear.³⁸

33. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253.

34. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253. En data del 15 de febrer de 1936.

35. *Antorxa*, 25-01-1936 i *El Obrero Balear*, 24-01-1936.

36. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, en data del 14 de febrer de 1936.

37. S'ha de dir que, al juny, Antoni Sastre també ocupà la batlia accidentalment, en el moment que hi hagué la visita de les al·lotes de Campos a l'església d'Algaida amb falda pantaló.

38. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, 26 de març de 1936.

Momentàniament, també ocuparen la batlia per part d'ERB Joan Oliver Garau que va ser substituït per Sebastià Company i Pere Llull Fullana, que va ser batle fins al cop d'estat del juliol de 1936.

En general, la política municipal i la batlia es va veure desestabilitzada a causa dels afers entre l'es-

glésia i les polítiques laïcistes aplicades.³⁹ Però, paral·lelament, impulsaren millores socials com la creació d'una borsa de treball per a obrers sense feina o bé impulsaren la creació de noves escoles als nuclis de Pina i Randa i la finalització de l'escola pública d'Algaida.

2. CAP A UNA SOCIETAT LAICA. LES MESURES LAÏCISTES AL MUNICIPI D'ALGAIDA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

Durant la Segona República s'impulsaren tota una sèrie de mesures laiques que també arribaren a Algaida. Per primera vegada l'Estat era aconfessional —fins aleshores l'Estat havia estat de confessió catòlica i la nova Constitució de 1931 propugnava la separació de l'Església i l'Estat—. Així i tot, existien uns antecedents durant el període del Sexenni Democràtic (1868-1874) on per exemple la Constitució democràtica de 1869 recollia la llibertat de cultes o l'intent que va haver-hi de separació de l'Església i l'Estat durant la Primera República (1873).

La nova legislació republicana dels anys 30 del segle XX va significar haver de demanar permís per celebracions religioses al carrer i permís per realitzar les tradicionals processons. També significà no poder rebre ajudes de l'estat ni del consistori municipal, ja que se suprimiren les subvencions a l'Església catòlica, o bé, la no assistència de la corporació a les funcions religioses.

En el cas d'Algaida n'hem constatat alguns exemples com la supressió de l'ajuda de 50 pessetes per les festes de Sant Honorat⁴⁰ i les ajudes que es destinaven a les famílies més pobres, totes elles de 1932. També era corrent trobar entre els lligalls de correspondència sol·licituds de permisos del rector d'Algaida, Sebastià Guasp, de tendència tradicionalista, sol·licitant permisos per celebrar festivitats religioses. Algunes de les quals no reberen autorització per tal d'evitar desordres públics, com la desautorització d'una processó que coincidia amb

les eleccions a diputats a Corts l'octubre de 1931, o la més sonada, la diada de Castellitx l'abril de 1936, concedida i revocada un o dos dies després per coincidir amb els actes de celebració del 14 d'abril.

En aquest context hem de tenir en compte l'oposició de les forces conservadores i eclesiàstiques que feren al republicanisme algaidí. El febrer de 1932 es va crear el Centre de Cultura i Acció Cristiana per part del rector Sebastià Guasp, però en fou el president de l'entitat Gabriel Oliver. Dita associació va realitzar una gran tasca cultural, però estava totalment lligada a l'Església.

Pocs mesos després, l'abril de 1932 es creà al poble la Unió de Dretes d'Algaida. L'agrupació va tenir 70 afiliats i el seu president era Antoni Capellà. El juny de 1933 es constituí Acció Popular Agrària i més endavant, el 5 de febrer de 1936 es constituí Falange a Algaida. Aquesta agrupació estigué formada per 16 membres i feia temps que tenien contactes amb falangistes de Lluçmajor.⁴¹ De Falange sabem que un dels caps era en Cristòfol Capellà Arnau —participà en el judici de la causa oberta contra l'exbatle Antoni Mulet—⁴² i en Joan Pou Capellà.

Retornant a la qüestió de la laïcització de la societat, sense dubte una de les victòries va ser en el terreny de la secularització de cementiris. S'havia aprovat una llei per la qual els cementiris deixaven de ser catòlics i passaven a ser municipals. Tot plegat, suposà un canvi de mentalitat i una pèrdua de poder social de l'Església catòlica. A tall d'exem-

39. Vegeu l'apartat 2 d'aquesta comunicació.

40. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 14 de gener de 1932.

41. FULLANA, P. *Op. cit.*, p. 206

42. Arxiu Togado Militar, causa sobre Antoni Mulet Gomila, número 113.

ple, el març de 1932, comunicaren al rector d'Algaida Pina i Randa que els cementiris del terme eren propietat municipal i havien estat secularitzats. Ho notificava el batle Antoni Mulet. Informaven que les autoritats eclesiàstiques ja no podien autoritzar enterraments —inhumacions— i tampoc disposaven de les claus del recinte. A més, s'instal·laren una nova retolació amb la nova inscripció de Cementiri Municipal als cementiris Algaida, Pina i Randa.⁴³

Després, durant el Bienni Negre (1933-1936), es calmà la tensió, però durant el Front Popular, l'abril de 1936, reclamaren una clau del cementiri d'Algaida i una de Pina que tenien els respectius rectors.

De fet, durant el Front Popular es dictaren més mesures en l'àmbit local com per exemple que les marxes fúnebres realitzades per l'Església no podien arribar fins al cementiri, el límit era el nucli urbà:

A proposta del gestor Sr. Llull s'acorda que els dols de conducció de cadàvers amb creu alta, s'acomodi front el camí vell de la Farinera —o sigui el que condueix a Can G[u]idaino— i es comuniqui al Sr. Cura ecònom d'aquella vila per al seu coneixement i al conductor de cadàvers.⁴⁴

Després s'aplicaren més mesures laiques que tenien a veure amb el tancament d'escoles religioses al poble, tot seguit ho explicam.

3. L'APOSTA PER L'EDUCACIÓ: CREACIÓ D'ESCOLES PÚBLIQUES ARREU DEL MUNICIPI D'ALGAIDA

Pel que fa a l'esforç en la creació d'escoles públiques dut a terme pel govern espanyol de la República, en general es tractava de posar fi a l'hegemonia de l'ensenyament religiós i d'alfabetitzar a la població davant uns alts índex d'analfabetisme que vorejaven el 50%. Per aquest motiu, s'optà per un model d'escola mixta, laica, obligatòria i gratuïta. A les Balears també es va impulsar un pla de construcció d'escoles que fructificà arreu de Mallorca.

En el cas d'Algaida, durant la Segona República es creà l'Escola Pública d'Algaida el març de 1936 en ple govern del Front Popular i es batejà amb el nom de Luis Bello.⁴⁵ Els tràmits s'havien iniciat el maig de 1931 —un mes després de la proclamació de la República— i l'octubre de 1931 s'aprovaren els plànols per part de l'arquitecte Guillem Forteza.⁴⁶ A més a més, també se sol·licità l'abril de 1936 una escola pels nuclis de Pina i Randa.

Tanmateix, l'Escola Graduada d'Algaida fou inaugurada el setembre de 1936 quan el batle de dretes era Pere Janer Rafal, el qui es considerava «el único ciudadano del pueblo de Algaida que ha prestado más sacrificios a dicho movimiento, estando más de 70 días y todos difíciles sin pernoctar en su casa». Un mes després seria nomenat ciutadà d'honor.⁴⁷ Pel que fa a l'escola mai es va conèixer com l'escola pública Luis Bello i portà, com avui en dia, el nom del filòsof jesuïta pare Bartomeu Pou.

Anteriorment, també s'havia dut a terme la creació d'una biblioteca municipal a Algaida el 1932, important per tot el que era el foment de l'educació i culturització de les classes populars. La biblioteca tenia al capdavant el mestre i director interí d'escola de nins, Joan Galià Leonard, i també hi tingué un paper actiu el mestre i dramaturg Pere Capellà.

43. El març de 1932 s'acordà demanar tres plaques amb la inscripció «Cementerí Municipal» per als tres cementiris. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 3 de març de 1932.

44. Arxiu Municipal d'Algaida, Actes municipals, 7 de març de 1936.

45. El consistori acordà que el 29 de març de 1936 es col·locaria la làpida amb el nom de Luis Bello a les Escoles Graduades. S'anomenà una comissió amb Antoni Mulet com a president i els gestors Llorenç Antich i Llorenç Manila. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 17 de març de 1936. El juny de 1936 es llegeix a la corporació un ofici del Ministeri d'Instrucció Pública, que resol favorablement l'expedient instruït per donar el nom de Luis Bello a les Escoles Graduades d'Algaida. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 4 de juny de 1936.

46. L'11 d'octubre de 1931 foren aprovats els plànols del Sr. Forteza i la construcció per majoria de vots comptant amb la subvenció de l'Estat de 80.000 pessetes. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 11 d'octubre de 1931.

47. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 29 de setembre i 20 d'octubre de 1936.

De fet, el 22 d'agost de 1932 es constituí la Junta de la Biblioteca Pública Municipal d'Algaida formada per 10 membres on precisament hi havia Joan Galià Lleonard i Pere Capellà.⁴⁸

Per altra banda, lligat a l'educació i als aspectes més simbòlics es produí el canvi de noms de carrers i que tenien molt a veure amb la defensa de l'educació i la importància del paper dels mestres en la construcció de la nova República. El maig 1936 dedicaren dos carrers a dos mestres de l'escola d'Algaida, Joan Balaguer i Maria Esperança Ramis.⁴⁹

En el cas de la mestra Maria Esperança Ramis sabem que ja exercia de mestra a finals del segle XIX, ja que surt mencionada a la *Guia de Balears* de 1891 escrita per Pere d'Alcàntara Penya com a professora d'Algaida. La nova toponímia era per canviar el nom de dos carrers importants del poble, el de la Roca i el Major —actual de l'Aigua—. Com ja hem dit, el nom escollit per la nova escola d'Algaida va ser Luis Bello, escriptor, periodista i pedagog, nascut a Salamanca, membre d'Izquierda Republicana de Madrid i que va ser diputat. Bello estigué empresonat juntament amb Manuel Azaña pels Fets d'Octubre de 1934. El 1935 morí afectat per les condicions de quan estigué empresonat, per la qual cosa es convertí en un màrtir de la República.⁵⁰ Durant la Segona República havia format part dels grups de professors que impulsaren les Missions Pedagògiques. Aquests es desplaçaven a les zones rurals per donar conferències, representar obres de teatre, etc., per elevar el nivell cultural de la població rural. Per tant, en les noves propostes per canviar el nom dels carrers quedava reflectit l'interès per millorar l'educació

i la voluntat d'acabar amb les altes taxes d'analfabetisme.

A més a més, els canvis de nom de carrer serviren per fer difusió dels nous valors republicans i dedicaren noms de carrers a figures importants del republicanisme a l'illa de Mallorca i en l'àmbit estatal. Així, per exemple, durant el Front Popular també s'acordà canviar el nom del carrer Antoni Maura —polític conservador— pel de Luis de Sirval, periodista assassinat a la revolució d'Astúries i en el cas de Pina s'acordà canviar el carrer de Sineu pel de l'històric republicà mallorquí Francesc Villalonga.⁵¹

En el cas de Pina l'agost de 1933 la Comissió Mixta de Substitució de l'Ensenyament religiós instà a cercar i habilitar dos locals per escoles a Pina. Un per traslladar la unitària de nines en posar fi a l'ensenyament de les Germanes Franciscanes, i un altre per instal·lar una escola de pàrvuls. Tot amb la idea d'inaugurar-ho a principis de l'any 1934. Qui signava la proposta era Joan Galià.⁵²

Ja durant el Front Popular el consistori algaidí manifestà que seria convenient construir edificis per les escoles nacionals de Randa i Pina, una unitària a Randa, i dues a Pina per les escoles unitàries de nins i nines que allà existeixen i sol·licitar la subvenció que aporta l'Estat de 10.000 pessetes per cada escola unitària. Es fa menció de tirar-ho endavant i es comenta que, a més, ajudaria a posar remei a l'atur obrer existent.⁵³ En el cas de Pina finalment s'acordà crear també una escola de pàrvuls i dues unitàries i es nomenà Guillem Forteza com a arquitecte. A més, el Sr. Ribas va cedir el terreny gratuïtament per les escoles.⁵⁴

3.1. EL FRE A L'EDUCACIÓ RELIGIOSA

Relacionat amb l'aplicació de mesures laiques i anticlericals i educatives va ser molt important Llei

de Congregacions religioses (1933). Aquesta suprimia totes les escoles regides per ordes religiosos. A

48. FULLANA, P. *Op. cit.*, p.155

49. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 26 de maig de 1936.

50. *República*, 5 de novembre de 1935.

51. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 17 de març de 1936.

52. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligalls de correspondència, 251, 10-08-1933.

53. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 24 de març de 1936.

54. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes municipals, 7 d'abril de 1936.

Mallorca des del maig fins al 16 de juliol els inspectors d'ensenyament tancaren 30 col·legis dirigits per membres de congregacions religioses.

En el cas d'Algaida va ser molt important el tema de la substitució de l'ensenyament religiós —de la qual es va crear una Comissió—. Al municipi d'Algaida hi havia tres convents religiosos femenins: el de les Agustines a Algaida i les Franciscanes a Pina i a Randa. Tots ells oferien ensenyament.

A finals de maig de 1936 es notificà oficialment el tancament del convent de les Agustines i hi hagué aldarulls. També es tancà el de Pina i en el cas del de Randa ja havia estat clausurat anteriorment el mes de març de 1936. L'inspector d'ensenyament, Fernando Leal, acompanyat de les autoritats es dirigí al col·legi no oficial i comunicà a la superiora del convent l'ordre de clausura i prohibició de reprendre les classes.

Pel que fa a Randa, el 9 de març de 1936 el Consell Local de Primera Ensenyament comunicà al batle el funcionament il·legal de l'Escola de Randa dirigida per les religioses i comunicà que es procedís a la clausura. Aquest convent de les religioses Franciscanes Filles de la Misericòrdia s'havia fundat durant el Bienni Negre, entre 1934-1935. El maig de 1936 sembla que ja s'havia procedit al seu tancament perquè des de la Comissió Mixta de substitució de l'ensenyament religiós informaven que segons el secretari de l'Ajuntament, Rafael Gamero, se certificava que el col·legi de religioses de Randa ja havia estat tancat per aquesta corporació.⁵⁵

Algaida visqué moltes confrontacions religioses abans de l'esclat del cop d'estat feixista. L'abril de 1936 el batle Pere Lull revocà el permís concedit al rector Sebastià Guasp per celebrar la festivitat de Castellitx —coincident amb les celebracions del 14 d'abril— per tal d'evitar possibles desordres públics. El rector sol·licità fer-ho dia 19 i se li con-

cedí. Aquest permís, però, s'acabà revocant en data del 18 d'abril i tal com afirmava el batle «obediendo a l'actual situació social y en evitación de posibles desordenes en via pública, queda revocado el permiso».⁵⁶ Es començava a respirar un ambient de crispació. El maig es produí el tancament de l'escola de monges de les Agustines d'Algaida, per aquest motiu hi hagué un tumult amb la intervenció de les forces de la Guàrdia Civil. Les joventuts socialistes enviaren una carta al Consistori algaidí en la qual protestaven contra l'actuació de la Guàrdia Civil. A més també protestaren les joventuts d'ERB amb Antoni Pou Vanrell com a president. Així, un grup de 14 algaidins —8 dones i 6 homes— varen ser acusats de provocar els aldarulls, la majoria pares i mares que cursaven estudis a l'escola de monges. Eren els pares i mares que formaven part de l'Associació de Pares de Família d'Algaida.⁵⁷ Aquests foren sancionats. També es va constatar que els primers insults sortiren de la casa de Llorenç Sastre Verdura.⁵⁸

Els catòlics no es rendiren i arran del tancament de l'escola, pocs dies després, l'ecònom de la parròquia d'Algaida, Sebastià Guasp, informava que obririen una escola de catecisme per preparar la Primera Comunió i perfeccionament dels coneixements sobre religió catòlica.⁵⁹

L'11 de juny unes al·lotes de Campos es trobaven de visita per Algaida i foren les protagonistes d'un aldarull provocat per la secció femenina d'Acció Popular. Sembla que la batlia en aquells moments estava ocupada accidentalment per Antoni Sastre i va haver de gestionar l'enfrontament de les dones d'Acció Popular liderades per Margarita Verdura Crespí. Els hi varen imposar una multa de 500 pessetes per haver insultat a un grup de senyorettes de Campos que visitaren l'Església d'Algaida. Les dretanes algaidines deixaren sentir crits contra el règim i en pro del feixisme. Segons Rafel Antich les al·lotes de Campos portaven falda-pantaló dins

55. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligalls de correspondència, 253, 23-05-1936.

56. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, 18 d'abril de 1936.

57. FULLANA, Pere. «Algaida durant l'època contemporània (1800-1999). Dos segles de convulsió i de canvi». A: *Algaida. Cinquenes jornades d'estudis locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Mallorca: Mancomunitat Pla de Mallorca, 2003, p. 52.

58. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, 26 de maig de 1936.

59. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, 2 de juny de 1936.

l'església⁶⁰ i això va provocar la irritació dels *beatos* i les dretes.

Aleshores, dones de les forces conservadores, a més de Margarita Verdera, eren Maria Rafel Pujol

i Joana Balaguer Mulet. Elles tres durant la guerra varen crear una comissió en favor dels soldats «gloriosos».⁶¹

4. EPÍLEG. LA REPRESSIÓ DELS REPUBLICANS ALGAIIDINS

A partir del cop d'estat del 18 de juliol de 1936 alguns dels republicans i socialistes més significats d'Algaida foren assassinats per les seves idees. Hi hagué 17 assassinats en un primer moment, el 1936, i se n'hi sumaren fins a 23. Les investigacions en aquest terreny ens han aportat noves dades, sobretot a través dels estudis sobre la repressió de Tomeu Garí i els censos de víctimes elaborats per la Direcció de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears. També ha estat clau el treball de Rafel Antich per posar llum a fosc sobre la repressió algaidina.⁶²

En el cas d'Algaida, però, manca conèixer amb

exactitud el nombre d'empresonats i represaliats de la Guerra Civil. És una tasca per fer i esclarir la veritat sobre les conseqüències del cop d'estat feixista que portaren a aquests homes defensors de la República a les cunetes i presons, senzillament per haver defensat les seves idees. A través d'aquesta comunicació hem volgut recordar i honorar la tasca feta per algunes d'aquestes persones que moriren injustament assassinades i que, com hem vist, promogueren uns canvis socials per democratitzar la societat i apostaren per potenciar l'educació i la cultura del poble d'Algaida.

APÈNDIX: ELS REPRESSALIATS

Assassinats:

Llorenç Antich Fiol
Joan Bibiloni Capellà
Rafel Clar Amengual
Rafael Ramón José Gamero Ginata
Jaume Janer Coll
Sebastià Jaume Blascos
Miquel Jaume Fullana
Antoni Jordà Oliver
Antoni Llull Fullana
Pere Llull Fullana
Pere Llull Mudoy
Joan Mesquida Plovins
Miquel Mulet Pou

Miquel Noguera Rigo
Miquel Oliver Mir
Joan Oliver Santmartí
Bartomeu Sastre Garcies
Antoni Trobat Oliver

Tancats a la presó:

Llorenç Capellà Pascual
Pere Capellà Roca
Guillem Capellà Roig
Gabriel Capellà Trobat
Sebastià Company Martí
Llorenç Falconer Torrens
Antoni Fullana Mulet

60. ANTICH, Rafel. *Memòria als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la Guerra Civil de 1936*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2002, p. 61.

61. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Lligall de correspondència, 253, 29 d'octubre de 1936.

62. ANTICH, Rafel. *Op. cit.*, 2002.

Joan Llompart Garau
Bernat Llompart Oliver
Llorenç Manila Bibiloni
Antoni Mulet Pizà
Joan Oliver Garau
Jaume Pou Puigserver
Llorenç Puigserver Amengual
Bartomeu Riera Fullana
Andreu Rotger Rullan
Ramon Vich Fiol
Antoni Mulet Gomila

Multes econòmiques:

Gabriel Garcias Ballester
Sebastià Mesquida Ballester
Bartomeu Mestre Vila
Miquel Mudoy Rigo
Antoni Mulet Gomila
Jaume Mulet Pizà
Miquel Mut Oliver
Joan Oliver Garau
Mateu Pericàs Mir
Jaume Pou Capellà
Damià Pou Crespi
Antoni Sastre Rigo

Mestres de les escoles d'Algaida depurats⁶³

Joan Font Mascaró
Rafel Gamero Ginata (assassinat)
Joan Galià Lleonart (suïcidi)
Bartomeu Oliver Amengual
Nicolau Tous Reinés

63. Per a més informació, vegeu: AULÍ, Antoni.; PONS, Joan: «La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques d'Algaida, Pina i Randa, 1936-1943». A: *I Jornades d'Estudis Locals del Municipi d'Algaida 2021*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2023.

02

Estadística escolar del curs 1924-1925. El cas concret de les escoles del terme municipal d'Algaida

Antoni Aulí Ginard
Joan Pons Julià

1. INTRODUCCIÓ

A Espanya, durant la dictadura del general Miguel Primo de Rivera (1923-1930) sota el regnat d'Alfons XIII de Borbó, hi havia un gran interès pel món de l'ensenyament. Aleshores, l'Església catòlica tenia el control dels centres educatius que permetia exercir el seu influx social a través de l'educació. Moltes eren les congregacions que es dedicaven a l'educació, algunes d'elles, vingudes de països on s'havia implantat el laïcisme. Però era necessari que convergissin d'una part els interessos eclesiàstics i d'altra, la construcció d'un estat fort i obert a adoptar alguns trets d'altres estats europeus més moderns com propiciaven els sectors més laics del país. El general Primo de Rivera, no podia defraudar als grups que li havien donat suport per aconseguir el poder i transformà l'educació en un vehicle ideològic del nou règim, on el patriotisme i la religió fossin els valors essencials de l'Espanya sospirada pel seu govern. L'ensenyament s'enfoca-

va des de la perspectiva espanyolista i uniformista, abundant les mesures de control sobre l'ensenyament primari a les escoles públiques. Un decret de febrer de 1924 ordenava destituir a qualsevol mestre que ensenyàs als seus alumnes doctrines oposades a la unitat de la pàtria o ofensives per a la religió. La figura del docent resultava d'extrema importància.

Una de les majors crítiques contra la dictadura era l'abandonament de les tasques culturals i l'enfrontament amb els homes de ciència. Des de fora de les nostres fronteres es titllava al govern de Primo de Rivera de reaccionari i obscurantista. Unamuno l'havia qualificat de «Gobierno de pretorianos, de espadotas, de analfabetos enemigos de la enseñanza y del progreso». Per a contrarestar tals crítiques, algunes persones proposaren un ambiciós projecte d'atenció a l'ensenyament; establir una línia política amb la qual modernitzar i donar una empena

estatal a l'ensenyament primari mantenint la confluència del nacionalisme espanyol i la religió. Es donava una gran importància a la formació dels ciutadans i l'escola tenia una tasca fonamental en aquest sentit.

Els principals problemes amb què es trobava l'educació de l'època, eren en grans trets:

- 1. El baix nivell salarial**, que obligava els mestres a viure en un ambient d'autèntica misèria, o com diu Enrique Díaz Retge:

Y, en efecto, en España, el maestro de escuela, en vez de haber sido erigido primer magistrado de la nación, era el tipo representativo de los grandes ayunos, como si se quisiera apagar su inteligencia impidiéndole comer. ¡En cuantos pueblos el maestro de escuela tenía que vender su independencia al cacique político para llevar algo más a su estómago!¹

- 2. El baix nombre de mestres**, que es va convertir en una de les principals preocupacions del govern; el qual, va dedicar un esforç important en millorar el sistema escolar en el seu aspecte quantitatiu, malgrat que el qualitatiu fos encara ignorat amb una formació molt deficient del professorat en les escoles normals de magisteri, aconseguint en aquells anys un augment notable de mestres en actiu.

- 3. La poca atenció a la formació dels mestres** amb un pla d'estudis que necessitava una profunda reforma a les escoles normals de magisteri, que si bé veien un augment del nombre d'aspirants a mestre, aquests se seguien conformant amb el mediocre nivell cultural que rebien. Luis de Zulueta, professor de l'Escola Superior de Magisteri, escrivia:

[...] en cuanto a la cultura general, la formación del maestro debe ser esencialmente universitaria [...] es un error separar esa cultura general necesaria para el maestro de la Pedagogía, ello conduce a un error práctico de separar la vida de la escuela.²

- 4. La manca de reconeixement de la importància de la seva tasca**, a causa del desprestigi que tenien els estudis de magisteri de l'època i de la poca perspectiva de futur dels mestres i les mestres d'escola, com posa de manifest el pedagog Manuel Siurot en unes conferències organitzades pel govern a les darreries del seu mandat:

Señores: ¿Quién estudia la carrera de maestro en España? El pobre, esa es la cantera; los ricos no mandan a sus hijos a estudiar la carrera de maestro [...] no sé qué haría yo, ni qué haríamos todos, para despertar en el alma un nervio que parece que está dormido: el nervio pedagógico.

- 5. Una Escola pobra en el fet material** que feia que els mestres superessin amb bona voluntat i gran dificultat les carències amb les quals havien de desenvolupar la seva feina. Una constant en les seves queixes eren les males condicions dels edificis, dels mobiliaris i dels materials amb els quals havien de treballar. Sovint els alumnes havien de dur estris de ca seva, pissarretes, guixos, etc. i es podien trobar sense cadira per seure ni taula per compartir.

- 6. Les taxes d'escolarització** solien ser inferiors al 50 % de la població infantil, amb un fort absentisme escolar que sofria alts i baixos segons la temporada i que estava relacionat amb les necessitats familiars de dur a terme les feines agrícoles o marineres que necessitaven totes les mans possibles, sobretot en els casos de gent més pobra. Aquesta situació s'agreuja en el cas de les nines, ja que en famílies amb un elevat nombre de fills eren elles les que havien de fer les feines domèstiques i tenir cura dels germans petits.

- 7. Absència d'un programa pedagògic** que servís als mestres per unificar els seus ensenyaments i fes que abandonessin els aprenentatges memorístics i rutinaris que, en lloc de despertar interès per part dels alumnes, provocaven una fatiga mental estèril, i sotmetien la memòria a

1. DIAZ RETGE, Enrique. *España bajo el nuevo régimen. Cinco años de Gobierno Primo de Rivera*. Madrid: Ediciones Mercurio, 1928, p. 54-55.

2. ZULUETA ESCOLANO, Luis de: *El maestro* [Conferència pronunciada a l'Ateneu de Madrid]. [Madrid]: Ediciones de la Lectura, [192-?], p. 28-34.

una prova inútil i àrdua. En el cas dels coneixements científics, en lloc de fomentar l'observació directa i l'experimentació, com es feia en altres països, es convertia en un ensenyament massa elevat, ple de definicions i de classificacions, destinat més a especialistes del tema que a ments que requerien aprenentatges globals com les infantils.

La majoria dels mestres es dedicaven a ensenyar les quatre regles bàsiques i els hi mancava per complet el més bàsic material escolar. Aquest fet feia molt difícil el poder obtenir uns mínims resultats pedagògics. Els sectors més reivindicatius del magisteri la consideraven una educació totalment ineficaç. Tot això, sumat a l'elevat absentisme escolar, feia que les esperances de millorar la situació fossin minses. L'ensenyament primari, que venia d'una important despreocupació per part d'anteriors governs, tornaria a ser oblidat per la dictadura, que brindà la seva atenció al secundari —molt més conservador—, on si es feren millores significatives.

A partir de la publicació de l'Estatut General del Magisteri de 1923, alguns mestres, a través de l'Associació Nacional del Magisteri, varen dirigir els seus escrits al govern de Primo de Rivera sol·licitant-li les reformes necessàries que pensaven eren imprescindibles per millorar la penosa situació de l'ensenyament primari al país. Aquesta situació va provocar que els sectors més laics del país proposessin la modernització de l'ensenyament públic com estava succeint a altres països considerats més moderns. Dins d'aquesta controvèrsia se sentien les veus dels mestres que volien una renovació i una millor dotació per a l'ensenyament primari. Arran d'això, es crearen converses pedagògiques que varen obtenir ressò no tan sols en la premsa especialitzada de l'educació, sinó en altres publicacions de difusió més generalitzada.

Per tant, es començava així una renovació pedagògica del país, en una època de contrastos importants en la que convivia les modernes institucions educatives europees i els moviments de renovació pedagògica —Escola nova, escoles de treball, escoles Montessori, repúbliques infantils, jardins d'infància, escoles del mar, escoles bosc, etc.— amb una realitat educativa sense pro-

grama, sectària i, moltes de vegades, sense utilitzar llibres de text. Els sectors més renovadors del magisteri volien un ensenyament científic, basat en l'observació i l'experimentació directa, com es feia en les múltiples alternatives innovadores que s'estaven desenvolupant als països dels voltants i que volien ser models de renovació pedagògica, enfront d'un ensenyament basat en la memòria i la repetició com s'havia fet fins aleshores a Espanya. Els mestres volien millorar l'ensenyament i, a la vegada, algunes persones influents proposaven als governants un ambiciós projecte d'atenció a l'escola establint una línia política amb per modernitzar i donar una empenta a l'ensenyament primari, basant-se en la idea de construir un estat fort i obert a adoptar trets d'estats europeus més moderns.

La llei que regia l'educació en aquells moments era la llei Moyano —Llei d'Instrucció Pública del 9 de setembre de 1857— que va perdurar fins al 1970. Amb aquesta llei es va intentar millorar la deplorable condició de l'educació a Espanya, un dels països europeus amb major taxa d'analfabetisme. Havia aparegut enmig de les picabaralles entre conservadors i lliberals quan principis com el d'igualtat i justícia començaven a despuntar; l'aristocràcia i l'església començaven a ser despullades i la burgesia es convertia en la classe dominant. Segons aquesta llei el primer ensenyament es dividia en elemental i superior. L'elemental constava de 6 cursos i era obligatòria des dels 6 fins als 9 anys. Els nins i les nines havien d'anar a escola llevat que els proporcionessin aquesta instrucció a ca seva d'una manera suficient. El primer ensenyament elemental era gratuït per als pares que no poguessin pagar, mitjançant un certificat del capellà i visat pel batlle. Les lliçons duraven tot l'any reduint-ne a l'estiu el nombre d'hores. Els estudis no estaven subjectes a un nombre determinat de cursos. La doctrina cristiana impartida pel capellà, era primordial almanco un pic per setmana. Per a passar a segon ensenyament elemental era necessari tenir 9 anys i haver aprovat en un examen general, la primària elemental completa.

A principis del segle XX s'havia creat el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, del que depenia l'educació pública del país, i per tant el

manteniment de les escoles públiques així com la paga dels mestres i les mestres de l'ensenyament primari. A través del Reial decret de 20 de gener i de la Reial Ordre de 2 de febrer de 1922 es va crear l'Oficina de Publicacions, estadístiques i informacions de l'ensenyament amb un servei d'Estadística que tenia com a funcions: la redacció i publicació dels models als quals s'havien d'ajustar les dades de l'estadística oficial de tots els serveis; la recollida de dades dels centres docents i oficials i la publicació anual de l'estadística general de l'ensenyament.

Durant el curs escolar 1924-1925, la Direcció General de l'Ensenyament Primari va ordenar l'elaboració d'una estadística d'edificis, mobiliari i material de totes les escoles públiques d'Ensenyament Primari en l'àmbit nacional. El seu objectiu era aconseguir conèixer de forma exacta l'estat de l'ensenyament públic per millorar el món educatiu. Es va publicar al Bolletí Oficial de l'Estat una reial ordre sobre l'elaboració d'aquesta estadística, d'Edificis, mobiliari i material de les escoles nacionals de l'ensenyament Primari que comprenia la part econòmic-administrativa: Nombre d'escoles, matrícula i assistència escolar. Aleshores, el subsecretari García de Leaniz, era l'encarregat de la Direcció General de l'Ensenyament Primari. Es varen remetre als mestres uns documents des de l'Administració, per tal de poder recollir dades estadístiques dels edificis escolars i del funcionament de les diverses escoles. La impremta de El Magisterio Español va elaborar unes fitxes on els mestres posaven els trets d'identitat de l'escola i després contestaven a unes preguntes referents a: edificació, dependències, sala de classe i mobiliari escolar. L'estadística es va fer a les escoles públiques nacionals «que tienen sus haberes consignados todo o en parte en las nómi-

nas del Estado» i s'utilitzaren tots els medis legals per a advertir als mestres de la necessitat i obligació que en aquestes instruccions els hi foren imposades.

Els mestres havien d'omplir uns fulls estadístics oficials que s'havien de confeccionar o adquirir amb càrrec al material escolar. Després d'emplenar, els fulls s'havien de remetre signats i tancats al Cap de la Secció Provincial de Primer Ensenyament amb un termini de 23 dies —l'ordre surt dia 23 de gener i s'han d'entregar abans del 15 de febrer—. Els mestres, propietaris, interins o substituïts eren responsables de la falta de compliment d'aquesta obligació. En el cas que les escoles estiguessin tancades, eren els inspectors d'ensenyament primari els que estaven obligats a recopilar i omplir les dades. Els caps de les seccions provincials d'Ensenyament Primari, a mesura que rebien els fulls emplenats, ordenaven el seu examen i rectificació si era necessària. Un pic revisats es feia un buidatge de les estadístiques en el termini d'un mes (el 15 de març).

Els estats i resums de cada província es remeten directament a la Direcció General (Secció de Publicacions i Estadístiques) del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. La secció de Publicacions i Estadístiques feia posteriorment el resum general de les dades recollides preparant-les per a la seva publicació oficial.

Les estadístiques eren diferents en les seves qüestions si anaven dirigides a escoles unitàries o graduades. Era una estadística molt completa referent a: Nombre d'alumnes, edificació, dependències, mides i condicions de les aules, mobiliari i serveis. En el cas de les escoles graduades demanaven també sobre aparells tipus projector, cinematògraf, instruments i altres «menages».

2. ESCOLES PÚBLIQUES I MESTRES DEL TERME D'ALGAIDA

Durant el curs escolar 1924-1925, al terme municipal d'Algaida hi havia un total de sis escoles. Una de nins i una de nines a cada un dels centres de població existents. Les tres mestres que regentaven les escoles unitàries de nines eren: Celestina Caballero

García (Algaida), Joana Aina Obrador Roch (Pina) i Carmen Frígula Sarola (Randa). I a les unitàries de nins exercien els mestres: Joan Lladó Rosselló (Algaida), Andreu Ferrer Pocoví (Pina) i Manel Ripoll Fort (Randa).

2.1. ESCOLA UNITÀRIA DE NINES D'ALGAIDA

Estava situada en un edifici particular propietat de Francesc Pujol Amengual. El preu del lloguer era de 250 pta. anuals i no constava la seva data de construcció.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 45 nines de les quals n'assistien unes 39 regularment (86,7%).

L'escola no tenia pati i tampoc aigua corrent, però sí casa per a la mestra i un bany.

La sala de classe, amb unes dimensions de 26,1 metres quadrats (0,66 per alumna) i situada al primer pis, estava orientada al sud i disposava d'una finestra d'uns quatre metres quadrats. No tenia ni calefacció ni enllumenat artificial. El moblatge estava format per quinze pupitres bipersonals i un antic on hi cabien 42 alumnes.

La mestra que regentava aquesta escola era Ce-

lestina Caballero García. Nascuda a Carrascosa del Campo (Conca) dia 6 d'abril de 1887. Mestra de primer ensenyament elemental (20-07-1907), va exercir a diverses escoles de Conca i Toledo entre 1907 i 1921. Dia 1 de setembre de 1921 prengué possessió de l'escola unitària de nines d'Algaida on va fer feina fins dia 14 de setembre de 1930. El 15 de setembre de 1930 passà a la Graduada de Santa Catalina de Palma i posteriorment a la de Pere Garau també de Palma.

El 15 de febrer de 1939 fou nomenada, juntament amb altres quatre mestres, inspectora provincial d'educació per part del cap del Servei Nacional de Primer Ensenyament de Balears. Una vegada incorporada al càrrec es va encarregar de l'administració de l'Oficina d'Inspecció Educativa.

2.2. ESCOLA UNITÀRIA DE NINS D'ALGAIDA

Ubicada en un edifici propietat de Francesc Trobat amb un lloguer anual de 250 pta. i sense data coneguda de construcció. El seu estat de conservació no era bo.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 73 nins dels quals n'assistien uns 45 regularment (61,6%).

L'escola no disposava de pati ni jardí i tampoc aigua corrent, però sí casa per al mestre i bany.

La sala de classe, amb unes dimensions de 46,75 metres quadrats (1,03 per alumne) i situada a la planta baixa, estava orientada a l'est i tenia dues finestres. Tenia un braser com a calefacció i disposava d'enllumenat artificial (elèctric) per a les classes nocturnes. El moblatge, deficient segons el mestre, estava format per catorze pupitres bipersonals, un unipersonal i tres antics on hi cabien 45 alumnes.

El mestre que exercia a aquesta escola era Joan Lladó Rosselló. Nascut a Palma dia 1 de juny de 1888. Mestre de primer ensenyament elemental (1911) i Batxiller (1929). Va ser mestre interí a les escoles de Binissalem i Santa Margalida.

Gràcies a unes oposicions, el 7 d'agost de 1914, passa com a propietari a l'escola de Mont-ral (Tarragona).

L'1 d'abril de 1916 tornà a Mallorca i prengué possessió com a mestre de l'escola de nins de Maria. Dia 1 de setembre de 1918, per concurs de trasllats, arribà a la unitària de nins d'Algaida on va exercir fins al 7 d'abril de 1925 que passà a l'escola de La Bonanova (Palma). També va ser mestre de les Graduades de nins de Llevant i Annexa a la Normal.

Dia 1 de juny de 1958 es va jubilar a l'edat reglamentària de 70 anys.

2.3. ESCOLA UNITÀRIA DE NINES DE PINA

Edifici particular en molt bon estat de conservació. El preu del lloguer era de 80 pta. anuals i s'havia construït l'any 1898.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 47 nines de les quals n'assistien unes 34 regularment (72,3%).

L'escola no tenia pati ni tampoc jardí, però disposava d'aigua corrent, casa per a la mestra i un bany. Tenia altres dependències annexes.

La sala de classe tenia una superfície de 65,12 metres quadrats (1,91 per alumna) i estava a la planta baixa. Orientada cap a l'oest, disposava de sis finestres que proporcionaven una bona ventilació i il·luminació. No tenia calefacció però sí enllumenat artificial d'acetilè. El moblatge, en molt bon estat, estava format per vuit bancs bipersonals i tres taules amb cadires on hi cabien unes 28 alumnes.

2.4. ESCOLA UNITÀRIA DE NINS DE PINA

Edifici relativament nou, però deficient per poder ser una escola, propietat de Joan Ferragut amb un lloguer anual de 80 pta.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 28 nins dels quals n'assistien uns 18 regularment (64,3%).

No disposava de pati ni de jardí i tampoc d'aigua corrent, però tenia casa per al mestre i també bany.

La sala de classe, amb unes dimensions de 30,24 metres quadrats (1,68 per alumne) i situada a la planta baixa, estava orientada al nord. No disposava de calefacció i tenia enllumenat artificial (acetilè) per a les classes nocturnes. El moblatge estava format per quatre pupitres multipersonals on hi cabien 32 alumnes.

La mestra que regentava aquesta escola era Joana Aina Obrador Roch. Nascuda a Campos dia 19 de febrer de 1860. Mestra de primer ensenyament elemental (1884).

Entre 1889 i 1921 va ser mestra de les escoles de Bunyola, Son Servera i Santa Eugènia. Dia 2 d'agost de 1921, gràcies a una permuta amb la mestra Isabel Riera Riera, va arribar a l'escola unitària de nines de Pina. Va ser mestra de Pina fins que es jubilà, amb més de 71 anys, el 6 de maig de 1931

El mestre que exercia a aquesta escola era Andreu Ferrer Pocoví. Nascut a Sant Llorenç des Cardassar era mestre de primer ensenyament elemental.

Va exercir com a interí a les escoles de Sant Llorenç, Inca, Biniaraix, Sóller i Muniáin. Pel mes d'octubre de 1905 va fer oposicions i obtingué plaça a l'escola de Viu de Llevata, Lleida (1906).

Després de passar també per les escoles de Charro (Osca) i Vilallobent (Girona), dia 1 de març de 1908 arribà com a mestre propietari a l'escola unitària de nins d'Orient.

L'1 d'abril de 1909 prengué possessió de l'escola unitària de nins de Pina gràcies a un concurs i en virtut d'unes oposicions restringides.

Va exercir a Pina fins al 16 de novembre de 1929 que va morir.

2.5. ESCOLA UNITÀRIA DE NINES DE RANDA

Estava situada en un edifici particular propietat de Rafel Socias. El preu del lloguer era de 100 pessetes anuals i no constava la seva data de construcció. Les seves condicions no eren les ideals.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 17 nines de les quals n'assistien unes 11 regularment (64,7%).

L'escola disposava de pati i jardí, però no tenia aigua corrent. També comptava amb casa per a la mestra i un bany.

La sala de classe era acceptable, tenia una superfície de 25,95 metres quadrats (2,35 per alumna)

i estava a la planta baixa. Orientada cap a l'oest, disposava d'una finestra a més a més de la porta d'entrada. No tenia calefacció ni enllumenat artificial. El moblatge, en molt bon estat, estava format per cinc pupitres bipersonals i un de quatre places on hi cabien unes 14 alumnes.

La mestra que regentava aquesta escola era Carme Frígula Sarola. Nascuda a Navata (Girona) dia 22 de novembre de 1878. Mestra de primer ensenyament superior (1902). Després d'exercir a diverses escoles de Girona, dia 1 d'abril de 1909 prengué possessió, per concurs únic, de l'escola de

nines incompleta³ de Randa. Entre el 15 de març i el 15 d'octubre de 1910 va passar a l'escola de Banyalbufar.

El 16 d'octubre de 1910 es va reincorporar a l'escola de Randa on va fer de mestra fins al 31 de

març de 1925 que va cessar per trasllat a l'escola de nines d'Alaró.

Amb el pas de l'escola d'Alaró a Graduada, va continuar al centre fins que es va jubilar dia 22 de novembre de 1948. Tenia 70 anys.

2.6. ESCOLA UNITÀRIA DE NINS DE RANDA

Edifici del qual s'ignorava la data de construcció propietat de Pere Antoni Socias. Es pagava un lloguer anual de 90 pessetes.

La matrícula del curs 1923-1924 havia estat de 20 nins dels quals n'assistien uns 17 regularment (85%).

No disposava de pati ni de jardí i tampoc d'aigua corrent, però sí de casa per al mestre i «un retrete de pozo negro».

La sala de classe, amb una superfície de 19,06 metres quadrats (1,12 per alumne) i situada a un primer pis, estava orientada a l'est. No disposava de calefacció i tenia enllumenat artificial (acetilè) per a les classes nocturnes. El moblatge estava format per quatre pupitres bipersonals, un de cinc seients i dos bancs on hi cabien un total de 25 alumnes.

A l'informe, el propi mestre comentava que «podría darse más cabida a la sala de clase y parte del moblaje debe ser sustituido».

El mestre que exercia a aquesta escola era Manel Ripoll Fort. Nascut a Palma dia 16 de març de 1876. Mestre de primer ensenyament elemental (1902).

Va ser mestre interí de les escoles de Banyalbufar, sa Indioteria, Esporles i Palma.

Dia 10 d'octubre de 1905 prengué possessió de l'escola unitària de nins de Randa. Durant el mes de maig de 1909 el va substituir el seu germà Pere Antoni.

Va exercir a l'escola fins dia 7 d'abril de 1925 que va passar a l'escola d'es Coll d'en Rabassa on va romandre fins al 2 de setembre de 1928 que va morir a l'edat de 52 anys.

3. Centre amb característiques marcades notablement pel medi: municipis petits, economia centrada fonamentalment en el sector primari, certa llunyania dels nuclis industrials i comercials i, de vegades, llunyania també respecte a les vies de comunicació principals.

03

L'argenteria a Algaida a la segona meitat del vuit-cents i les seves connexions dins la producció illenca

Miquel Pou Amengual

1. INTRODUCCIÓ

Durant finals del segle XVIII i en el segle XIX es varen realitzar dos temples en el municipi d'Algaida. Un totalment nou a Randa i un altre, en substitució de l'antic oratori, a Pina promogut per Mn. Gabriel Marià Ribas.¹ Això equivalgué a la creació durant les següents dècades de béns mobles per abastir els estrenats recintes. En canvi, el temple del nucli d'Algaida seguí, en gran part, amb els béns que tenia. Tot i que també, com veurem, incrementà, amb donacions i amb noves compres part del fons que hi havia. A l'agost de l'any 1887 els responsables de cada lloc —Bernat Bauçà vicari a Pina, Bartomeu Manera vicari a Randa i Sebastià Ordines rector a Algaida— realitzaren uns inventaris amb tots els béns mobles que hi havia.

Aquest estudi transcriu i analitza, breument, la secció d'aquests registres dedicada a l'argenteria que informava de l'estat i de l'existència d'aquests en aquell moment. Uns béns que no tots s'han conservat. I, a més, s'analitza de manera particular algunes de les peces que es fabricaren durant la segona meitat del vuit-cents. Unes foren donades pel bisbe algaidí Miquel Salvà, alguna ho fou pel seu successor, el bisbe Mateu Jaume, i per altres va ser el mateix lloc que s'encarregà de promocionar-les. Totes elles es posaran en context tant amb peces que aquests mateixos clergues repartiren en altres llocs com amb algunes fabricacions coetànies que es donaren durant les mateixes dècades.

1. D'aquest temple es publicà un llibre dedicat al programa iconogràfic intern: LLABRÉS, Pere Joan. *La iconografia de l'església de Pina*. Palma: Lleonard Muntaner, 2006.

2. L'ARGENTERIA RELIGIOSA A PINA, RANDA I ALGAIDA A L'ANY 1887²

Pina, com hem mencionat, per passar a tenir un nou temple implicà també ampliar el fons d'argent per a ús litúrgic. Quan només era un oratori, i abans del segle XIX, sabem que d'aquest tipus de béns no tenia més que un calze de bronze, una mitja taronja —és a dir, un copó sense peu— i tres llànties de plata. Les quals les suposam petites donat l'antic recinte que les custodiava.³ L'entrada del fons d'argenteria, per tant, com passà també a

Randa, es dugué a terme dins la nova centúria. En general, es dotà el lloc de tots els elements necessaris que havia de tenir un temple religiós per poder dur a terme totes les funcions litúrgiques que havien de realitzar: una custòdia, diversos calzes i copons amb peu o sense, els elements per batejar i per les extremuncions, el grup per l'encens —naveta, cullera i encenser—, etc. Vegeu-les talment com les apuntaren aquell 1887:

INVENTARIO DE LOS VASOS SAGRADOS, ORNAMENTOS Y ALHAJAS PERTECENIENTE A LA IGLESIA DE PINA SUFRAGANEA DE ALGAIDA

- 1 Una custodia de cobre dorada con algunos adornos de plata
- 2 Tres cálices, uno de plata y los otros dos con el pie de laton
- 3 Un copón de plata manez [?] con dos vasos
- 4 Una vera cruz de plata manez [?]
- 5 Portatil para la extremaunción de plata manez [?] con cajita de plata
- 6 Una cajita con su jarro de plata para el santo Bautismo
- 7 Dos incensarios con su navecita, uno de plata, y el otro de plata maníz [?]
- 8 Dos hisopos de latón
- [...]
- 16 Dos cruces para las procesiones y unos ciriales
- 17 Treinta y cuatro candelabros, veinte són nuevos y los otros son regulares

Pina, 3 agosto de 1887

Bernardo Bauza, Pbro. Vrio.

2. Els tres inventaris dels quals hem seleccionat els fons d'argenteria formen part d'un lligall sense foliar dipositat a l'Arxiu Parroquial de Lluçmajor (APL) amb la signatura: APL. 2.3/4. A banda d'aquests s'hi troba també el de l'església de Montuïri. No sabem el motiu de l'entrada d'aquesta documentació en aquesta altra parròquia. Una causa possible pot ser que durant aquelles dècades, segons hem pogut saber, tals centres s'aixoplugaven baix l'arxiprestat de Lluçmajor. Una altra pot fer referència al fet que Mn. Sebastià Guasp, que era llucmajorer, havia estat rector d'Algaida durant la primera meitat del segle XX. I el mateix arxiu llucmajorer guarda manuscrits personals d'aquest clergue. O bé, tot sigui per un altre motiu que desconeixem. En tot cas, els inventaris no apunten que sien fets per a visites pastorals i són datats i firmats pels mateixos responsables dels centres. Tampoc són els únics inventaris que es poden localitzar. A l'Arxiu Diocesà de Mallorca, dins el fons parroquial d'Algaida, es troben dues unitats amb registres de les visites pastorals. Tant de després de l'any 1887 com per abans. I que més endavant en farem referència. Per inventaris anteriors al segle XIX només sembla que hagin quedat recopilats per banda de la mateixa diòcesis i que, en part, foren publicats a: MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu; MOLINA BERGAS, Francisco. *La Reforma Católica a Algaida. Pietat, devoció i culte des de l'òptica dels inventaris artístics (1686-1800)*. Algaida: Ajuntament, 2013.

3. MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 133. Dels inventaris publicats, el darrer del segle XVIII amb la descripció de les peces és de l'any 1766.

Les peces, en concret, no les hem estudiades per aquesta comunicació i només les coneixem gràcies a aquest document. En tot cas, hi observam un no-drit grup que donava resposta a les necessitats del centre. Cal suposar que molta part d'aquestes noves peces foren fabricades en indústries coetànies i, no tant, en argenteries artesanals, donat l'apellatiu que s'afegí en algunes d'elles respecte del metall en què foren treballades.

A Randa succeí el mateix amb un temple fet de

bell nou. Malauradament, no les hem sabut localitzar ni sabem si existeixen. Atès que quan hi anàrem per conèixer si conservaven peces d'argent només vàrem veure un salpasser que, a més a més, semblava d'una incorporació posterior a l'inventari transcrit. Hem inclòs en la selecció els reliquiàris, que no tots són d'argent, però que alguns sí que s'han conservat. Aquest grup de peces, en correlació amb el temple, s'haurien promogut des de finals del segle XVIII i bona part del nou segle.

**INVENTARIO DE LOS VASOS SAGRADOS, ALHAJAS, ORNAMENTOS UTENSILIOS
Y DEMAS OBJETOS EXISTENTES HOY DIA EN ESTA IGLESIA**

Objetos de metal

- 1 Una custodia con un viril de plata guarnecido de rayos de metal sobredorado, para exponer el Santisimo
- 2 Un copon de plata con dos medias-naranjas doradas para las comuniones ordinarias
- 3 Otro copon de plata con una media naranja dorada para los Viaticos dentro la población
- 4 Una bolsa de terciopelo carmesi bordada de plata y oro con dos cajitas y una cruz de plata para administrar los santos sacramentos fuera de la población
- 5 Un caliz de plata con su copa y patena doradas
- 6 Otro caliz de cobre con copa y patena de plata todo sobredorado
- 7 Otro caliz de latón, inútil, con copa y patena de plata
- 8 Una cajita de plata para los santos oleos y un jarrito del mismo metal para administrar el bautismo
- 9 Una corona de plata de la Purísima
- 10 Catorce botones de oro, una cruz de plata sobredorada y cadenilla de oro para N. Sra. de Pascua, propiedad de Son Romeguera
- 11 Un incensario y una fuente para el incienso de metal sobredorado, en mal estado.
- 12 Un hisopo de laton plateado, en mal estado
- 13 Seis candelabros de latón muy usados
- 14 Dos crucifijos de laton, uno de S. Luís y otro de la Purisima
[...]
- 17 Cuatro coronas de metal blanco, una de N. Sra. del Carmen, otra de un niño Jesús en buen estado, una de la Virgen de Pascua y otra de los Dolores en mal estado.
- 18 Dos campanillas de bronce, una para las misas y otra para los viáticos
[...]
- 20 Un hisopo de plata Meneses, con un mango de madera.
- 21 Una cruz pequeña y Santo Cristo del mismo metal
[...]
- 23 Una cruz de plata para el altar y procesiones; propiedad del M. I. S.D. Bartolomé Castell, canónigo
- 24 Dos crucifijos de metal blanco y cruces de madera

Relíquias

- 1 Un relicario de madera, con una reliquia del Bt. Raimundo lulio, sin autentica
- 2 Otro id. de id. con otra de S. José, sin autentica
- 3 Una cruz-relicario de plata Meneses con el Lignum Crucis
- 4 Un relicario de plata Meneses con una reliquia del Bto. Raimundo Lulio
- [...]

Randa 8 agosto 1887

Bartolomé Manera, Vic.

El temple d'Algaida, en canvi, tenia més recorregut i els béns d'argenteria corresponien a totes les èpoques anteriors: la medieval,⁴ la barroca i la coetània que després farem referència. Per tant, dins

el següent inventari, a diferència dels anteriors que tota o pràcticament tota era del segle XIX, ens trobam amb peces de les tres etapes històriques:

**INVENTARIO DE TODOS LOS VASOS SAGRADOS, ORNAMENTOS Y ALAJAS,
PERTENECIENTES AL CULTO DIVINO DE LA PARROQUIA
DE SAN PEDRO Y SAN PABLO DE LA VILLA DE ALGAIDA**

- 1 Una custodia con su pie y viril de plata y con rayos de metal dorados⁵
- 2 Un copón de plata sobredorado en algunas de sus partes, para la administración del Santo Viático dentro del pueblo⁶
- 3 Otro copón de cobre sobredorado con dos medias naranjas de plata para las comuniones de dentro la Iglesia⁷
- 4 Una bolsa de terciopelo carmesi con adornos de plata y dos cajitas también de plata para la administración de los Santos Sacramentos en despoblado⁸
- 5 Una cajita y crucifijo de plata para la administración de los Santos Oleos dentro el pueblo⁹
- 6 Otra cajita y un jarrito también de plata para la administración del Santo bautismo¹⁰
- 7 Dos portapaces de plata¹¹
- 8 Una cruz de plata sobre-dorada con su pie del mismo metal para el Lignum-crucis¹²

4. L'època medieval està representada per la veracreu, la píxide i un calze que foren estudiats i publicats a: DOMENGE MESQUIDA, Joan. *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*. Palma: Olañeta, 1991. p. 61-62, 90, 110-111.

5. La peça és de l'argenter Joan Picó feta en el segle XVII i reformada en el següent. Fou estudiada a: CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. «L'argenter Joan Picó i la custòdia barroca d'Algaida», *BSAL*, 57. Palma: SAL, 2001, p. 289-294. Tengué intervencions en el segle XIX perquè el 1882 li arreglaren la creu que la corona (Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM). AP. Algaida, 5.10.2. s.f. «Lo son un escudo ochenta céntimos para arreglar la cruz de la custodia».

6. Aquesta suposam que és la píxide que el 1420 ja es trobava a l'església i que s'hauria dut des de Castellitx (DOMENGE, J. *Op. cit.* p. 90).

7. Segurament correspon al copó gros realitzat al voltant del 1700. Tot i que, actualment, sembla que ha perdut el capell.

8. Forma part de les peces per dur l'extremunció als malalts. Una fotografia fou publicada a: MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 75.

9. La creu de mà de l'extremunció s'ha conservat obeeix al model de la meitat del segle XVII i la datació s'aproximaria a les dècades de 1650-1660. Atès que en conserva el punxó d'argent.

10. El pitxeret es conserva i formaria part dels lots fabricats del tipus de bec en punta difosos a partir de finals del segle XVI.

11. Un és d'estil barroc fet durant el segle XVIII. L'altre és el que veurem, historicista o neogòtic, i que es realitzà el 1886.

12. Correspon a una de les peces més antigues i va ser obrada per argenters de Montpeller en el primer quart del segle XIV (DOMENGE, J. *Op. cit.* p. 61-62).

- 9 Un cáliz de plata con su patena propiedad del Excelentísimo D. Miguel Salvá, obispo que fue de esta Diócesis¹³
- 10 Un caliz de plata con su patena sobre-dorado regalo de los herederos del entredicho Sr. Obispo¹⁴
- 11 Un cáliz y patena de plata sobredorado legado de D. Juan Company, rector que fue de esta parroquia¹⁵
- 12 Dos calices de cobre con sus copas y patenas de plata y pies uno plateado y otro sobre-dorado
- 13 Cuatro candelabros de plata cincelados propiedad del Exmo. E Ilmo. Sr. D. Miguel Salvá, obispo que fue de esta Diócesis¹⁶
- 14 Una cruz y varita de caoba con adornos de plata para las procesiones y otra idem para el altar
- 15 Un isopo de madera con adornos de plata¹⁷
- 16 Un incensario, naveta y cucharita de idem¹⁸
- 17 Una palmatoria de plata propiedad del Exmo. Sor. D. Mateo Jaume Obispo que fue de esta Diócesis¹⁹
- 18 Dos coronas de plata, una en forma de rayos y otra en forma de corona de espinas para el Santo Cristo²⁰
- 20 [sic] Una corona de plata para la figura del dulcísimo Nombre de Jesús
- 21 Una coronilla de plata con estrellas para la Purísima
- 22 Una coronilla de plata para la figura del Niño Jesús, que lleva en brazos Nuestra Señora del Rosario
- 23 Un pequeño crucifijo de plata en la capilla de S. Juan
- [...]

Algaida, cinco Agosto de mil ochocientos ochenta y siete
Sebastian Ordinas, rector

13. Aquesta peça ja havia entrat el 1854 quan se cità en un inventari o referència d'aquell any un calze d'argent regalat pel bisbe (ADM, AP. Algaida, 4.5.1, s.f.). Entenem que és el mateix que es publicà a: LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana Maria. *Eucharistia. Art eucarística*. Palma: Conselleria de Cultura, 1993. p. 101. I que després farem referència per existir-ne un de quasi mimètic a la parroquial de Sant Jaume de Ciutat regalat pel mateix prelat.

14. A banda d'aquesta nova peça, els hereus també hi deixaren, almenys, una casulla (ADM. AP. Algaida, 4.5.1. s.f.).

15. La peça existeix i dur la inscripció del donant. S'adequa als calzes de balustre clàssic de l'època moderna. Tot i que no he pogut localitzar les dades concretes d'aquest clergue. El 1875 ja hauria finat perquè sembla que arreglaven papers seus i s'intueix que havia traspassat (CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. *Els retaules de l'església d'Algaida*. Algaida: Ajuntament, 1999. p. 131. doc. 78).

16. Els canelobres ja havien entrat a la parroquial el 1862 (ADM. AP. Algaida, 4.5.1. s.f. «4 candelabros de plata meneses regalados por su Ilma.». Sortiren fotografiats a: MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 75. I, com la mateixa referència explica, no eren obra mallorquina sinó importada de la fàbrica Meneses. Una fàbrica d'argenteria que es va fundar a la primera meitat del segle XIX i s'establí a Madrid. Inundà la península i, també, Mallorca d'obres seves. Uns altres que veurem foren deixats pel bisbe algaidí a la Seu de Mallorca i, segurament, provenien dels mateixos obradors madrilenys.

17. És la peça que després farem referència feta el 1871 per l'argenter Antoni Pomar.

18. Són les peces que va fer l'argenter Ignasi Forteza set anys abans (1880).

19. Seria la peça que posteriorment veurem que fou regalada el 1877.

20. D'aquestes dues corones existeix, almenys, la primera circular i amb rajos radials al voltant. Va ser fabricada el 1774 i, segurament, el promotor hauria estat el rector de llavors Pere Torrandell. Almenys per la coincidència del llinatge amb algunes inicials que s'hi troben.

FIGURES 1-2. Calzes de les parroquials de Santanyí i de Sant Jaume (Ciutat). Obsequis del bisbe Miquel Salvà durant la seva època a la Diòcesi. El segon és quasi idèntic al que regalà a la seva parròquia natal.

Com hem vist, a començaments de la segona meitat del vuit-cents, fou el bisbe algaidí Miquel Salvà (1792-1873) el primer qui tenim documentat que engrandí el fons d'argenteria de la parroquial. Salvà obsequià l'església amb un nou calze (1854) quan tot just no havien passat tres anys des de la seva entrada a la direcció de la diòcesi mallorquina (1851-1873). A començaments de la següent dècada hi afegí també el grup de canelobres que hem mencionat.

Aquest fet de donacions de peces no passà només a la parroquial algaidina perquè es troben diversos indrets amb peces deixades pel mateix prelat. No sabem el motiu concret i, en tot cas, devia obeir a una certa idea de nodrir els temples d'objectes per a ús litúrgic. Les zones que hem tengut coneixement són calzes deixats a Sant Jaume de Ciutat, Santanyí i Ses Salines. Un copó deixat a Consell, l'any després que regalàs els canelobres a Algaida. I, un altre grup de canelobres a la Seu Mallorquina.²¹ Una actuació que, en grau més baix, veurem que continuà el seu successor.

Totes les peces que sabem que tengueren a Salvà com a mecenes foren d'estil historicista adoptant els recursos i la morfologia d'època barroca. El deixat a la parroquial de Santanyí (figura 1) és el més massís de tots treballat en alt relleu i usant motius ornamentals del tardobarroc —rocalls i agrupacions de tornapuntes—. El calze s'inicia amb una escòcia a la base per donar pas a una secció troncocònica rebaixada que connecta amb la canya. Aquesta es formà amb la distribució de tres tors i tres escòcies amb un nus central irregular en forma de per a l'inrevés. La copa sobredaurada es va completar amb una sotacopa que alterna l'ornamentació amb medallons ovalats amb figuracions. A la banda que tenim fotografiada es veu un nin àngel de cos sencer situat en disposició de contrapposto i amb la mà esquerra sembla que aguanta un clau —un dels claus de la crucifixió?—. Mentre que té el braç dret creuat per damunt el pit i amb la mà alçada indica la part alta de la copa. En resum, fa referència al fet eucarístic i indica el contingut de la copa. Tot i que la peça usà l'ornamentació tar-

21. La localització d'aquestes peces s'ha sabut sense ser l'objectiu de la recerca les peces vinculades al bisbe algaidí. Donat que estudiàvem altres èpoques. I, per tant, no és un catàleg ni un registre exhaustiu. Segurament n'hi deu haver altres de conservades. Tampoc s'ha cercat, en concret, si el bisbe Miquel Salvà duia una tasca pastoral que implicàs, en alguna manera, aquestes promocions. En tot cas, sí que sabem que inicià alguna mesura sobre la protecció o control del patrimoni. Segons els escrits de Bartomeu Ferrà havia publicat una normativa al Butlletí Oficial del Bisbat sobre aquest aspecte. FERRÀ, Bartomeu. *Proyectos y ejecución de toda clase de objetos de arte destinados al culto, arreglados al estilo y coste que convengan*. Palma: Tipografía Católica Balear, 1884. p. 14.

dobarroca no sabem de cap obra mallorquina que segueixi la morfologia que s'escollí per aquesta durant els anteriors segles. I, per ara, donat el qui l'obsequià seria una interpretació historicista de mitjan segle XIX.

Més conegut és el calze que Salvà deixà a la parroquial de sant Jaume de Ciutat (figura 2) perquè és una peça, pràcticament, idèntica a la que regalà en el seu poble natal. Només és que en aquesta darrera per davall el nus central se'n troba un altre de menor i en el treball ciutadà no se'n treballà cap. El relleu d'aquests dos calzes és més rebaixat que en el primer cas i segueixen els motius eucarístics amb l'aparició de medallons amb figures a la sotacopa. La lectura dels punxons de la peça algaidina, quan s'estudià, no donaren resultats positius i es proposà un possible origen francès.²² Baldament, aquest cas mimètic ara localitzat a Ciutat tampoc ha aportat cap novetat atès que té dues marques petites i unes lletres semblants a: «R. PAVIRE». I, potser, les lletres visualitzades no sien del tot correctes. En tot cas, tampoc és una peça sorgida d'un obrador mallorquí i s'hauria importat des de fora de l'illa.

El 1863, l'any següent que Miquel Salvà lliuràs uns canelobres a Algaida, donà un copó nou a la parroquial de Consell (figura 3). El bisbe o el seu equip de la cúria tornà a optar per la preferència a la morfologia del barroc: base rodona i escalonada, canya amb nus gerriforme i una distribució d'escòcies i tors. I, a dalt, copa bombada amb capell escalonat amb tor i cúpula. Només la primor de les parets, l'ornamentació i el relleu adquiriren un treball més en consonància del vuit-cents: decoració floral i vegetal sinuós i fi, medallons decoratius amb figures religioses i caps d'àngels incrustats i més aplanats. La banda alta del capell fou coronat amb dues esferes de diferent diàmetre col·locades una damunt l'altra. Uns recursos de bolla usats dins el vuit-cents i que es poden trobar en els caps dels braços d'algunes creus. Per exemple, a començaments de segle, en una creu d'altar a Sencelles i en una veracreu a Sóller aportada pel bisbe Nadal.

22. LLOMPART, G.; PALOU, J. M. *Op. cit.* p. 101.

23. En el segle XIX sobre aquest llinatge se sap que el 1804 nasqué un Manel Valentí Forteza que més tard s'establí a Barcelona. I a la Ciutat Comtal dins la segona meitat de segle es fundà una firma d'argenteria «C. Valentí» (1864) els productes dels quals foren comercialitzats a l'illa per banda de l'empresa dels Forteza-Rey. No eren de la mateixa branca, almenys, en aquell moment (SEGUÍ AZNAR, Miquel. *El fons del joier Forteza-Rey a la Biblioteca de Cultura Artesana*. Palma: Consell de Mallorca, 1995. p. 39).

La peça que lliurà a Consell fou comanada a un obrador illenc. Tot i que les marques són molt parcials hem pogut identificar diversos noms. Per una banda, conserven les lletres de «FORT», mitja «M» i tres més d'un altre punxó d'autoria «VAL». Donada l'època que tractam, les primeres serien part del llinatge de l'argenter Antoni Forteza que a la segona meitat del segle XIX exercia les tasques de certificador de peces d'argent. La lletra parcial seria la inicial de l'illa (Mallorca) que el mateix Forteza va usar una vegada verificada la qualitat de la peça. Sencera aniria acompanyada per unes fulles de fasser a dalt de les quals només es veu una punta. I les altres lletres són del fabricant. A Mallorca hi havia tres nissagues conegudes amb aquest començament de llinatge: els Valleriola, els Valentí i els Valls. El primer desaparegué un segle abans, els Valentí es poden localitzar entre els segles XVIII i XIX, però, per ara, tenen poc recorregut sabut.²³ I, per tant, l'opció amb més possibilitat és que la peça l'hagués fabricada un argenter de la nissaga dels Valls.

FIGURES 3-4. Copó de la parroquial de Consell regalat pel bisbe Salvà (1863). I un canelobre d'un grup de sis deixat o regalat pel mateix clergue a la Seu de Mallorca.

FIGURA 5. Palmatòria del bisbe Jaume (1877). Lliurada a Algaida amb motiu de la visita feta aquell any.

FIGURA 6. Salpasser d'eben amb incrustacions d'argent de la parroquial de Santanyí regalada pel bisbe Jaume (1877).

A banda sabem de l'entrada d'un grup de canelobres del mateix prelat algaidí que es conserven a la Seu mallorquina (figura 4).²⁴ Les peces, no les hem estudiades de primera mà i pel que sembla són pròximes al tipus de fabricació i maneres de les que lliurà a Algaida de la fàbrica Meneses. Faltaria, en tot cas, poder-ho verificar. De totes maneres la mateixa seu catedralícia en guarda un altre grup que, pràcticament, són mimètics als que deixà Salvà. Només és que canviaren algun element de la canya. Aquests altres, però varen ser fruit de la donació que realitzà Josep d'Espanya i Rossinyol. La família del qual s'hi trobava vinculat perquè tenien dret d'enterrament a la Capella de Sant Martí. Aquest Rossinyol, de fet, va realitzar altres donacions de

peces d'argent en una població ben propera. A la parroquial de Sineu, al voltant de 1880, hi promocionà part de l'ampliació del temple i el 1878 la creu processional i la custòdia. Ambdues d'estil neogòtic i de l'argenter barceloní Francesc Isaura. Vuit anys després la mateixa família hi va donar unes canelles i una creu d'altar.²⁵ A banda també hem pogut localitzar que s'hi conserva un calze neorenaixentista d'estil castellà que degué entrar-hi pels mateixos anys a càrrec del mateix promotor.²⁶

L'inventari de 1887 hem vist que citava que el successor del bisbe Miquel Salvà, el prelat Mateu Jaume, també va donar una peça d'argent a l'església algaidina. Tot i que no sabem que n'hi hagi cap amb la inscripció implícita de la donació es troba

24. Els coneixem gràcies a les fitxes de Patrimoni del Consell de Mallorca: Carpetes de Patrimoni, Seu de Mallorca, 9, fitxes 203-208, No especifiquen que sien, en concret, del bisbe Salvà. Però n'és deduïble gràcies a la inscripció que porten: «Miquel, Obispo».

25. Carpetes del Consell de Mallorca, Patrimoni, Seu de Mallorca, 18, fitxes 504-509; MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu. «La donació del comte Josep d'Espanya i Rossinyol de Defla a la parròquia de Sineu (1878)». *BSAL*, 72. Palma: SAL. p. 277-285.

26. Més conegut va ser el seu pare que fou el fundador de la nissaga a Mallorca: Charles d'Espagnac que fugint de França a causa dels aldarulls de la Revolució Francesa es refugià a l'illa i casà amb una Rossinyol. Castellanyat amb el nom de Carlos de España ingressà a l'exèrcit a les ordres de Ferran VII i realitzà campanyes militars a Catalunya que li valgueren el sobrenom d'«el tigre de Catalunya» o «l'assassí de Catalunya». Els quals donen a entendre alguns dels «mèrits» que van fer que se li atorgàs el títol de comte i de Gran d'Espanya. Mort Ferran VII canvià de bàndol fent-se carlí. La qual cosa li costà la vida pels mateixos nous aliats. Els quals devien tenir més d'un record de quan es trobava a l'altre costat.

una palmatòria (figura 5) que seria l'objecte referenciat. Sobretot per dues dades concretes. Una és que ella mateixa dur la inscripció pel darrere de «S. Visita, 1877», per tant, faria referència a la visita del bisbe que aquell any ja era Mateu Jaume. I, per altra banda, el mateix any i personatge regalà un salpasser a Santanyí (figura 6). Se sap per què en aquest s'hi inscriví tant el donant com l'any. L'obra deixada a Santanyí és una peça curiosa feta de fusta en forma salomònica, potser eben, amb els caps i el centre treballats en argent. Altres exemples, seguint el mateix model, es troben a Sóller i en algun altre lloc.

D'alguna manera veim que el prelat Mateu Jaume continuà amb la idea d'obsequiar alguns centres amb noves peces artístiques. Tot i que, de moment, se n'han localitzades menys que les que deixà —o s'han conservat— del bisbe algaidí.²⁷ Pel que fa a la palmatòria se seguí amb el gust barroc que ja es donava a les peces escollides pel bisbe Salvà i s'hi aplicaren els recursos de parelles de tornapunes als costats, plat circular amb tendència octogonal, flors o fulles decoratives d'estil rocalla, etc. En el centre del mànec s'observa una flor entre dues parelles de tornapunes i una fulla rocalla a la part baixa amb un casc heràldic a l'alta. Aquest no sembla correspondre a cap motiu heràldic del promotor i serien motius lliures que s'inclogueren donat l'historicisme de la peça.

El bisbe Jaume quan regalà la palmatòria d'argent a Algaida degué substituir la que tenien. O, almenys, en passaren a tenir-ne dues perquè n'havien comprat una vint-i-tres anys abans. Tot i que aquesta primera devia ser de llautó o d'un material pobre, ja que fou bastant barata.²⁸

De totes maneres durant el mateix període de la segona meitat del vuit-cents, la parroquial algaidina es nodrí per ella mateixa de noves obres d'argenteria. A banda de les rebudes per les donacions que hem vist, a la dècada dels 1850 i 1860, hi hagué diverses intervencions tot i que foren de poc interès o valor pel tema de l'argent. Varen ser els casos d'algun arreglament de les peces o la incorporació de qualche cullera d'argent per a ús litúrgic.²⁹

En el començament de la següent dècada (c. 1871-72) es feren treballs d'arreglar calzes i la fabricació d'un nou salpasser. Els calzes els tornaren a sobredaurar i n'afegiren alguns esqueixos que el temps i l'ús havien provocat.³⁰ En aquest cas s'ha conservat el rebut que l'argenter realitzà. I, gràcies a aquest, sabem que l'encarregat de les comandes va ser un Antoni Pomar.³¹

Sobre aquest argenter Pomar segurament fou qui també realitzà un dels cinturons del Sant Crist de la parroquial de Santa Creu de Ciutat perquè el firmà. I, curiosament, el realitzà el mateix any que fabricà el salpasser algaidí (1871). La peça (figura 7) continua usant una estructura ornamental i recursos decoratius barrocs afegint-ne altres d'estil Imperi. A dalt de l'escut central les fulles derivades de rocalla recorden a les usades en el mànec de la palmatòria del bisbe Jaume. I, per la banda de baix, l'acabament apuntat i les garlandes vegetals que tanquen la peça s'aplicarien més tard a la banda alta del portapau algaidí que després veurem.

Sobre l'obra de l'argenter Pomar encara està per definir. De totes maneres no sembla que l'obrador traspassàs en el nou segle perquè dels argenters censats el 1901 en sabem tres homònims joves. Un Antoni Pomar Fuster, de 27 anys, que tenia la tenda en

27. Una més la deixà a la seva parròquia natal (Llucmajor) amb un calze que no sabem si fou en vida del mossèn o fruit d'una donació dels hereus. En tot cas es coneix la consciència de protecció del patrimoni d'aquest prelat, igual que hem recollit pel cas del bisbe Salvà, atès que durant la seva etapa inicià la recol·lecció de peces en desús que donarien peu a la creació del museu diocesà anys després. Com també l'apadrinament de la fundació de la Societat Arqueològica Lul·liana i que durant uns anys fou presidida pel germà.

28. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. f. 22r. c. 1855 «39. Son data 13 s. importe de una palmatoria según resguardo 39 firmado por el tendero y obra en el mismo».

29. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. f. 34r. Any 1858. «Són data 10 ll. 10 s. por arreglo de un cáliz según el n. 13 firmado por el platero»; s.f. Any 1865. «23. Són data once sueldos por una cucharita plata según el n. 23 firmado por el platero».

30. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. s.f. «Son data 53 escudos al platero valor de dorar dos cálices de plata, soldar otro id. y un hisopo engastado de plata hechiras y madera, según recibo n. 2».

31. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. s. f. rebut 2 solt. «Cta. del trabajo hecho al Sr. ecónomo [...] por dorar dos calices y dos patenas? [...] por soldar un cáliz de plata [...] por hacer un hisopo de plata y hechura y madera [...] Palma noviembre 1871. Recibí Anto. Pomar».

FIGURA 7. Cinturó de Sant Crist de la parroquial de Santa Creu (Palma). Antoni Pomar, 1871.

el carrer de la Corderia, 65 de Ciutat. Un segon amb els mateixos llinatges tres anys més vell que tenia obrador en el carrer de l'argenteria, 14. I cap d'ells és l'argenter que cercam perquè encara no havien nascut quan es fabricaren aquestes peces. I, d'un tercer que es coneix, Antoni Pomar i Pomar, només tenia deu anys quan es realitzà el salpasser.³² En canvi, d'una generació anterior, en coneixem un altre més pròxim a la dècada de 1870. Aquest era l'argenter encarregat del tresor de la Seu i que el 1891 va dissenyar i fer la custòdia neogòtica de la parroquial de Sant Miquel de Ciutat³³ i, segons sembla, també la custòdia dels Socorrs que patrocinà un agustí exclaustrat.³⁴ Tot i que hi devia haver altres homònims, sabem que també un Antoni Pomar Aguiló fabricà a la dècada anterior la Corona de la Mare de Déu i del Nin Jesús de Lluc (c. 1884) que havia dissenyat Bartomeu Ferrà Perelló.³⁵ I també amb el mateix projectista Ferrà realitzà copons per Pollen-

FIGURA 8. Factures i rebuts del nou encenser i naveta. Ignasi Forteza i Letos, 1880.

ça i pel Centre Eucarístic de les esglésies pobres de Palma.³⁶ Altres peces inèdites serien un encenser també per a la parroquial de Sant Miquel de Ciutat datat el 1882.³⁷ I, per ara, l'autor de l'obra i la intervenció a Algaida, s'acostaria a aquest autor —o autors— que hem apuntat.

Alguna intervenció menor es tornà a produir a finals de la dècada. Tot i que en aquell moment la peça més important que entrà a la parroquial va ser un reliquiari per a dipositar la relíquia del patró Sant Honorat (c. 1876-1877).³⁸ Tres anys després es

32. ARBERTETA, Leticia; GONZÁLEZ, Elvira. *La plata colpejada: una mostra de l'argenteria xueta de Mallorca*. Palma: IIEIB, 2010. p. 81, 82. Aquest darrer tengué la tenda en el carrer de Sant Domingo el 1901 i vuit anys després, llevat que tornàs a haver-hi un homònim amb els dos llinatges iguals, l'hauria canviada pel carrer Colom de la mateixa Ciutat.

33. RULLAN, Pedro A. *Las custodias de las Baleares*. Palma: I. Alcover, 1954. p. 12.

34. FERRÀ, Bartomeu. *Arte litúrgico cristiano*. Palma: I. Colomar, 1899. p. 14.

35. ARBERTETA, L.; GONZÁLEZ, E. *Op. cit.* p. 66-68.

36. FERRÀ, B. *Op. cit.*, 1899, p. 12. L'argenter Antoni Pomar que col·laborava amb Ferrà hauria mort abans de 1899, data en què s'edità aquest llibre i ja recull a l'argenter amb les sigles: e.g.e. [e(n) g(racia) e(sté)].

37. La peça, a banda del punxó de l'autor, dur la del marcadore Forteza i del qui en fou el promotor: «Propiedad de D. Sebastian Binimelis, pro. Año 1882».

38. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. s.f. Any 1876-1877. «11. Són data dos escudos ochenta céntimos al platero, importe de la recomposició de un cáliz»; «15. Són data siete escudos importe de un relicario para una reliquia de S. Honorato patrono de este pueblo».

dugué a terme una promoció major amb la realització d'un nou encenser i una naveta. La veritat és que en el llibre d'apunts només es va deixar registrat que havien comprat un encenser nou d'argent,³⁹ però gràcies a la conservació de les factures originals (figura 8) coneixem que l'empresa fou major. A més de l'encenser realitzaren una nova naveta i també implicà bescanviar algunes peces antigues per rebaixar el preu de les noves. L'encarregat de dur-ho a terme tot plegat va ser l'argenter Ignasi Forteza i Letos.

L'argenter Ignasi Forteza Letos havia tengut la tenda i l'obrador en el carrer de Sant Nicolau de Ciutat i en aquells moments l'havia canviada pel carrer Julià. L'obrador degué funcionar plenament

durant aquesta segona meitat del segle XIX, però no continuà actiu dins el següent segle.⁴⁰ Consta que aquest argenter, o un homònim, participà vint anys abans en una exposició que realitzà la Diputació de Palma exposant-hi una joia amb brillants.⁴¹ Segons els fulls impresos de la tenda treballava i fabricava qualsevol classe de peça, daurava, argentava i comprava materials i pedres precioses de segona mà, com també passà en aquesta ocasió. Donat que per a la realització d'aquestes obres usaren algunes de les antigues de la parroquial que vengueren a pes com a material d'argent —un calze, una copa i algunes patenes—. I el valor material del lliurat els hi va servir per rebaixar el cost total.

3. LA FABRICACIÓ D'UN PORTAPAU D'ESTIL NEOGÒTIC (1886) I ELS EXEMPLES FABRICATS A L'ILLA DURANT LES MATEIXES DÈCADES

Els inventaris que hem vist foren redactats el 1887 just a l'any següent que la parroquial afegís entre els seus béns un nou portapau d'argent.⁴² El mateix document ja hem vist que el recull. La peça no va substituir la que tenien, una obra de la centúria anterior que aprofitaren per també arreglar-la, i, per tant, s'han conservat les dues obres. Per la nova peça s'optà per un estil senzill que és el que durant gran part del vuit-cents es realitzà i amb referències historicistes com un arc apuntat i un acabament amb garlandes als dos vessants del cim (figura 9).

A la banda baixa s'hi apuntà la datació o inauguració: «16 JULIO DE 1886». Per tal cosa no ofereix dubtes de l'any de la creació. Tot i que es re-

alitzà amb l'escut d'armes municipal a la part baixa ocupant quasi la meitat de l'espai el cost fou suportat per la parroquial pagant-ne 24 escuts. Malauradament, no s'ha conservat la factura de l'argenter que s'encarregà de treballar-lo.⁴³

L'exemple algaidí seria un dels darrers fabricats seguint un model semblant i dins obradors mallorquins (si exceptuam l'exemple de Forteza-Rei que després veurem). Donat que, per una banda, el seu ús deixà de practicar-se amb el Concili Vaticà II. I, per l'altra, la indústria seriada que també afectà l'argenteria (ja hem citat els exemples de la fàbrica Meneses) va fer que entrassin també peces per aquest ús fetes de llautó sobredaurat que eren

39. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. s.f. 1879-1880. «13. Son data doscientos un escudos cincuenta céntimos valor de un incensario de plata, según recibo del platero».

40. Almenys en els censos d'argenteres de 1901 no consta cap Forteza Letos actiu a Ciutat (ARBERTETA, L.; GONZÁLEZ, E. *Op. cit.* p. 76 i s).

41. S.N. *Breve Noticia de la Exposición Agrícola Industrial y de Bellas Artes, organizada por la Diputación Provincial de las Baleares y celebrada en la Ciudad de Palma a mediados del mes de setiembre del año 1860*. Palma: Diputació, 1861. p. 101.

42. Aquest mateix any continuaren arreglant altres peces d'argent, per exemple, un canelobre. A banda de realitzar, uns anys després, peces menors per complementar els calzes que hi havia (ADM. AP. Algaida, reg. 5.10.3. f. 3r, 2or. Any 1887. «4 pts. De un remerido (?) de un candelabro de plata, recibo 16; 7 pts. Para dos cucharitas de plata para cálices según recibo n. 4»).

43. ADM. AP. Algaida, 5.10.2. s.f. Any 1886-1887. «Lo son veinte y cuatro escudos por un portapaz nuevo de plata, 24 escudos»; «Lo son siete escudos veinte céntimos para arreglar el antiguo». L'any anterior (1885-1886) s'havien encarregat de fer una clau nova d'argent pel sagrari: «Lo son cinco escudos cuarenta céntimos por una llave de plata para el sagrario y adorno de seda y oro».

FIGURA 9. Portapau d'Algaida (1886). Autor desconegut.

més barates, decorades i de fàcil compra: Santanyí i Puigpunyent, per exemple, en tenen uns del mateix model.

En grans trets podem dir que aquesta tipologia de peces adoptaren dos formats a través dels tres darrers segles. En un primer moment, varen optar per seguir una estructura de retaule amb una escena central cristològica o hagiogràfica. Eren de bronze i fets en fusa amb alguna excepció feta sobre planxa d'argent o fusta i marfil o os —Seu mallorquina i a la Cartoixa de Valldemossa—. Més endavant, però ja, pràcticament, en ple segle XVIII, es feren molt més lleugers: una planxa tipus un escut-medalló amb el model d'un calvari com a tema central. Primer amb l'ús coetani de recursos barrocs i, en el segle XIX, amb la incorporació d'elements histori-

cistes —garlandes a la banda alta i arc rodó o apuntat amb una creu central—.

L'exemple algaidí té la peculiaritat de la inclusió de l'escut d'armes municipal i que també se seguí en els exemples que veurem de Sóller, Fornalutx i Lluçmajor. Adoptà un acabament d'arc apuntat, que es pot relacionar amb el paral·lelisme que tendria amb els mateixos arcs apuntats del temple pel qual fou fet. Però, alhora, no era un recurs aliè a l'argenteria d'aquell moment. Ja que hem vist que, amb la decoració de garlandes, és el mateix format que usà Antoni Pomar per la banda baixa de l'escut pel cinturó del santcris de santa Creu. El motiu central segueix la característica comuna de situar-hi una creu sense figura. De totes maneres, el treball de cisellat i repussat més destacat és l'escut d'armes que el presideix.

Aquest model és el que més s'ha conservat a Mallorca d'aquesta centúria i es poden trobar casos semblants a les poblacions de Sóller (figures 10-11), Fornalutx (figura 12) i Lluçmajor (figures 13-14).

Aquests altres exemples segueixen l'estructura del fet a Algaida només canviant el tipus de volta que es realitzà de mig punt. L'exemple de Sóller també té l'escut d'armes a la banda baixa i els acabaments dels braços de la creu foren decorats amb unes esferes. El recurs que també hem vist en el copó de Consell i que hem dit que era usat en aquesta centúria dins la producció argentera. Aquest és l'únic que es va treballar amb el fons de picat de llustre atès que tots els altres el tenen llis. A més a més, dona informació de l'autor pels punxons conservats a l'ansa posterior. Com podem veure a la fotografia pertany a l'època del marcadore Antoni Forteza que realitzava aquestes funcions a la meitat i segona meitat del vuit-cents. A la banda central de les marques apareix el punxó de Mallorca —la «M» coronada amb fasser—. I, a l'altre costat, el punxó del fabricant l'argenter Ignasi Fuster. Un artífex molt actiu perquè es troben altres obres conservades. Per exemple, una creu d'altar (1852) en el mateix temple solleric, una corona a la parroquial de Binissalem (1856), un reliquiari de Santa Catalina a Andratx, els dos cirials processionals de la parroquial de Pollença⁴⁴ o una naveta (1864) i, potser, també una corona a l'esglé-

44. Foren realitzats també durant l'època del marcadore Forteza, i el mateix Ignasi, a banda del punxó d'autor, hi deixà la inscripció testimonial: «Ignacio Fuster lo hizo». Com també del promotor: «Propiedad de D. Sebastián Serra, Rtor de Felanitx».

FIGURES 10-12. Portapau de la parroquial de Sóller amb els punxons de Mallorca (M), de l'argenter de contrast (A. Forteza) i de l'autor (Y. Fuster). A la dreta, el portapau de Fornalutx.

FIGURES 13-15. Portapau de Lluçmajor, c. dècades de 1850-1870. Punxons de Mallorca (M), del marcador i de l'autor, J. Miró. A la dreta, el portapau de llauna sobredaurada de la parroquial de Mancor, segle XIX (?).

FIGURES 16-20. Portapau de Lloseta, Ignasi (?) Fuster, 1887. I portapau d'Esporles, Forteza-Rey.

sia d'Orient podrien ser del mateix autor atès que porten el mateix punxó d'autor. En principi, seria el mateix Ignasi que el 1861 intervingué a la custòdia barroca de Felanitx i que el 1880 s'encarregà de la reconstrucció de la custòdia gòtica de la població de Santa Margalida seguint les ordres de Bartomeu Ferrà.⁴⁵ També aquest argenter, o un homònim, participà el 1860 a una exposició muntada per la Diputació exposant-hi tres sacres d'argent⁴⁶ i l'any 1892 a l'exposició Nacional d'Indústries Artístiques de Barcelona exposà dos quadres d'argent repussat i 1 tassó dit dels «dos mons».⁴⁷ L'exemple següent de Fornalutx no difereix dels altres. A cada banda baixa del peu de la creu s'hi troben els dos símbols del lloc. Malauradament, no s'hi posaren els punxons d'autoria ni del marcadore, però sí que en l'agafador s'hi deixà el de Mallorca.

El cas de l'exemple de Lluçmajor segueix els vistos fins ara i el símbol municipal (una mà agafant un ciri encès) el veim a la dreta de la creu. A l'altra banda el símbol no és clar a què fa referència. Per ara podem interpretar que tengui a veure amb la patrona del poble i que sigui una palma martiri-al. Tot i que els punxons es troben desgastats i bruts es deixen veure els tres ortodoxos sabuts: el del marcadore/assajador Antoni Forteza, el punxó de Mallorca i el de l'autor. En aquest cas veim un argenter que fins ara no havia aparegut: J. Miró.⁴⁸ Un exemple peculiar va ser el que es va realitzar a Mancor de la Vall (figura 15) fabricat en llauna i acabat en format triangular. Donada la seva grandària s'hauria fabricat a partir de finals del segle XVIII quan succeí el mateix que a Pina quan passaren de tenir un

oratori a una església més gran. Només a la Cartoixa de Valldemossa hem vist un tipus de portapaus amb un model semblant de marc triangular però fets en fusta.⁴⁹

Ara bé, una altra obra que es fabricar just a l'any següent de l'algaïdina i que canvià de model el trobam a Lloseta (figura 16). El comte d'Aiamans s'encarregà de pagar-lo. El nom del mecenes i la data la posaren darrere (figura 18). I, a pesar que no localitzam ni el punxó de l'illa ni del marcadore l'autor no va perdre l'oportunitat de deixar-hi la firma (figura 17). Tot i que la lletra inicial no es veu clara, l'argenter que tenim més localitzat continuaria essent l'Ignasi que hem vist. Bé que també dins la irregularitat del buit sembla que sobresurten dues puntes que serien la part alta de la lletra «Y» que hem vist que usava. Si és així, veim un mateix autor amb una obra totalment diferent de les vistes fins ara. I encara que usa ornamentació barroca pel marc —fullatge en eixos de tornapunts finals— hi trobam un llenguatge lliure pels altres elements: creu amb braços acabats amb flors obertes, centre amb flors de lis, peus amb volutes o fulles trevolades i un escut central apuntat en els eixos verticals i el·líptics en els laterals amb l'anagrama de Maria usant cal·ligrafia modernista.

Finalment, el darrer exemple correspon a una obra de Forteza-Rey, el conegut taller fundat a la dècada de 1870 per Josep Forteza-Rey (c. 1848-1935) i que arribà amb el fill Lluís (1884-1920), mort prematurament, a tenir un nom destacat. Aquest obrador aplicà els estils historicistes i introduïren el modernisme.⁵⁰ La peça es treballà amb un em-

45. DOMENGE, J. *Op. cit.* p. 83.

46. S.N. Breve Notícia [...] *Op. cit.* p. 101.

47. Se'l citava a la premsa de l'època amb el segon llinatge (Ignasi Fuster Forteza): *La Vanguardia*, 16-12-1892. Pels quadres d'argent hi guanyà una medalla de tercera classe (NADAL MUT, Apol·lònia. *Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)*. Palma: UIB-tesi, 2015. p. 219).

48. En consta un que a l'exposició organitzada per la Diputació de Palma el 1860 hi va exposar diverses peces: un calze amb patena, un medalló d'or i sis coberts de plata (S.N. Breve Notícia [...] *Op. cit.* p. 101).

49. BAUÇÀ DE MIRABÓ, Concepció. *La Real Cartuja de Jesús de Nazaret de Valldemossa*. Palma: Olañeta, 2008. p. 438.

50. El taller, sobretot durant l'època del fill Lluís fou estudiat a: SEGUÍ, M. *Op. cit.* Les dades de naixement del pare es poden deduir dels censos de finals de segle: ARBERTETA, L.; GONZÁLEZ, E. *Op. cit.* p. 76 i s. Aquest negoci era també encarregat de l'argenteria de la Seu. El punxó conegut era REY-ORFEBRE. No hem vist que s'hagi tractat el tema, però és significatiu l'ús exclusiu del llinatge REY enfront del de FORTEZA que, en principi, seria el que haurien d'usar. O sinó els dos. Pot correspondre a la voluntat de creació d'una certa marca comercial diferenciant-se, en ella mateixa, dels llinatges d'argenteres comuns. I, per altra banda, solucionaria, si n'hi havia, la marginalització dels seus productes per tenir llinatge xueta. De fet, quan anunciaven la tenda o firmaven els dissenys, tant el pare com el fill, si reduïen la citació, sempre abreujaven el llinatge Forteza, deixant-lo només amb una sigla «F.», mai l'altre.

marcament i garlandes dels segles XVIII i XIX. El plafó fou decorat en relleu amb dos àngels orants al costat d'una destacada custòdia de Sol amb rajos damunt una atmosfera celestial. De totes maneres, encara durant la dècada anterior a 1890, en aquest centre hi havia, segons B. Ferrà, un portapau esmaltat amb l'epifania.⁵¹ El qual degué ser substi-

tuït per aquest altre uns anys o dècades després llevat que, ambdós, coexistissin durant uns anys. De fet, el mateix lloc té un calze massís d'estil neorococó datat cap al 1921(?) que sortí del mateix obrador Forteza-Rey.⁵² Un any després de la mort de l'hereu del taller. I, potser, també ho aprofitassin per fer aquesta altra obra.

4. CONCLUSIONS

L'estat general de les obres d'argenteria del municipi durant el final del segle XIX ens l'han donat els inventaris que hem seleccionat en primer lloc, els quals han demostrat que Pina i Randa foren els dos centres que, a causa de la seva creació o ampliació, més augmentaren el nombre de peces d'argenteria. El nucli d'Algaida no quedà enrere i amb el fons històric que ja tenia s'encarregà d'ampliar-lo tant gràcies a les donacions dels bisbes Salvà o Jaume com també a les renovacions i formacions de noves obres que comanaren.

La localització de diverses peces del bisbe algaidí Miquel Salvà en altres centres mallorquins, les donades pel bisbe Mateu Jaume o les que hem vist que feren a Algaida —un salpasser, un encenser, una naveta, un portapau i altres peces menors— ens han servit per desenvolupar i tractar de

contextualitzar-les amb la producció que es feia a Mallorca i amb els argenters que s'encarregaren de la seva fabricació.

Les peces exposades demostren que durant aquell segle el gust seguí en gran part prioritzant l'estil barroc i els nous corrents foren d'influència molt minsa. Només usats en detalls o bé, simplement, amb la rebaixa de motius o suaus adaptacions eclèctiques.

51. FERRÀ, B. *Op. cit.* 1899. p. 21.

52. A la parroquial d'Inca n'hi ha un d'idèntic sobredaurat que fou regalat pel bisbe Llompart el 1928. No s'ha observat la marca de Forteza-Rey, però tot indica ser del mateix obrador. Un altre calze sortit d'aquest taller i de la mateixa fornada neorococó es troba a la parroquial de Pollença. I un altre també datat a la dècada del 1920 a la parroquial de Campos (1926). A la parroquial de Santa Eulàlia (Ciutat) se'n troba un, també massís, molt més sumptuós d'estil rococó que per la tècnica usada i el fons interior del peu podrien correspondre al mateix obrador dels Forteza-Rey —tot i que per la copa sembla anterior—. Aquesta parroquial, a més, té un portapau igual al recopilat d'Esporles (CALDENTEY CANTALLOPS, Rafael. *Santa Eulàlia: la parroquia més antiga de Palma, breu notícia històrico-artística*, Palma, 1979, làmines). I, per tant, també de l'obrador de Forteza-Rey. La donació de Llompart documentada a Inca fa sospitar que aquest prelat actuàs de la mateixa manera que Salvà o Jaume i, llavors, tots ells siguin fruit d'una donació semblant. La parroquial de Sant Llorenç, en canvi, conserva una palmatòria d'aquest taller i Fornalutx, que n'hem vist un portapau anònim, conserva unes canadelles dels Forteza-Rey que hi entraren el 1921. Del mateix obrador, almenys, un bàcul episcopal també s'ha conservat a la Seu de Mallorca.

5. BIBLIOGRAFIA

- ARBERTETA, Leticia; GONZÁLEZ, Elvira. *La plata colpejada: una mostra de l'argenteria xueta de Mallorca*. Palma: IEIB, 2010.
- BAUÇÀ DE MIRABÓ, Concepció. *La Real Cartuja de Jesús de Nazaret de Valldemossa*. Palma: Olañeta, 2008.
- CALDENTEY CANTALLOPS, Rafael. *Santa Eulàlia: la parroquia más antigua de Palma, breve noticia histórico-artística*. Palma, 1979.
- CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. *Els retaules de l'església d'Algaida*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1999.
- CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. «L'argenter Joan Picó i la custòdia barroca d'Algaida», *BSAL*, 57. Palma: SAL, 2001. p. 289-294.
- FERRÀ, Bartomeu. *Proyectos y ejecución de toda clase de objetos de arte destinados al culto, arreglados al estilo y coste que convengan*. Palma: Tipografía Católica Balear, 1884.
- FERRÀ, Bartomeu. *Arte litúrgico cristiano*. Palma: I. Colomar, 1899.
- DOMENGE, Joan. *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles xiv-xvi)*. Palma: Olañeta, 1991.
- LLABRÉS, Pere Joan. *La iconografia de l'església de Pina*. Palma: Lleonard Muntaner, 2006.
- LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana Maria. *Eucharistia. Art eucarístic*. Palma: Conselleria de Cultura, 1993.
- MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu; MOLINA BERGAS, Francisco. *La Reforma Catòlica a Algaida. Pietetat, devoció i culte des de l'òptica dels inventaris artístics (1686-1800)*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2013.
- MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu. «La donació del comte Josep d'Espanya i Rossinyol de Defla a la parroquia de Sineu (1878)». *BSAL*, 72. Palma: SAL. p. 277-285.
- NADAL MUT, Apol·lònia. *Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)*. Palma: UIB-tesi, 2015.
- RULLAN, Pedro A. *Las Custodias de las Baleares*. Palma: I. Alcover, 1954.
- S. N. *Breve Noticia de la Exposición Agrícola Industrial y de Bellas Artes, organizada por la Diputación Provincial de las Baleares y celebrada en la Ciudad de Palma a mediados del mes de setiembre del año 1860*. Palma: Diputació, 1861.
- SEGUÍ AZNAR, Miquel. *El fons del joier Forteza-Rey a la Biblioteca de Cultura Artesana*. Palma: Consell de Mallorca, 1995.

04

Joventut, Ciclisme i República: Rafel Pou Sastre (Algaida, 1909–Palma, 1936)

Pere Fullana Puigserver, Universitat de les Illes Balears¹

Cada poble de Mallorca conserva espurnes que contenen l'essència de la Segona República espanyola (14 d'abril de 1931 – 1 d'abril de 1939). De la República en coneixem sobretot els ideals polítics i cívics, i el clima de tensió que generà una societat que no tingué la capacitat de gestionar la confrontació violenta, ni la diversitat ni el conflicte. Tanmateix, la República tingué múltiples rostres i diverses realitats, entre altres coses perquè coincidí en el temps amb l'efervescència d'una joventut amb un gran protagonisme cívic i públic. Sense els joves no es pot entendre el projecte republicà. Sense el lleure, l'esport, l'escola, la formació i la cultura és difícil imaginar el sentit de la Segona República Espanyola en general, ni la seva versió particular a Mallorca.²

El nostre principal objectiu en aquesta intervenció aspira a explicar un individu jove, esportista, fill del poble, que a través de les seves gestes esportives aglutinà el jovent de la localitat, generà il·lusió, mobilitzà i activà una part significativa

de la xarxa local, al voltant de la competició ciclista. Rafel Pou Sastre, havia nascut a Algaida el 1909. En el moment de la proclamació de la República encara no havia complert els 22 anys, i ja formava part dels elegits, un professional de la bicicleta, un individu popular, admirat i que concentrava bona part dels anhels d'un jovent que vivia aquell moment somiant canvis històrics transcendents.

Durant els anys trenta, tot era política. Els ciclistes també tenien les seves idees i el seu compromís polític. No vivien al marge de la realitat. Com se suposa, no tots eren republicans. Rafel Pou ho era i tothom coneixia que cada victòria en una competició, també era la victòria d'uns valors emergents que aspiraven a consolidar-se. En aquesta intervenció s'intentarà reflectir el ciclista, les competicions i l'ona expansiva que generaven, però tot plegat en un context concret i quotidià, sense el qual potser també es converteix la Segona República Espanyola en un producte intemporal, al marge de la història, com un fet que s'assembla cada cop més a un mite.

1. Aquesta comunicació s'emmarca en el mar cel Projecte PID2020-113677GB-I00, finançat per MCIU/AEI/10.13039/501100011033.

2. TOMÀS RAMIS, Pau (ed.). *La Segona República. Mallorca, 1931-1936*. Mallorca: Illa Edicions, 2022.

Dividirem aquesta intervenció en cinc parts: una primera sobre el context familiar de Rafel Pou, especialment durant la seva infància i adolescència (1909-1925); la segona, situarem Pou a Algaida, els anys de 1926 i 1927, anys especialment significatius per l'inici d'una oferta d'oci —cinema, ciclisme..— i l'existència d'empreses i societats destinades a potenciar la música i l'esport, però també el transport i algunes iniciatives en el marc de l'economia local; la tercera ens ajudarà a focalitzar els primers èxits

de Rafel Pou fora de la localitat i ens acompanyarà pels principals centres de la competició ciclista de Mallorca, amb especial èmfasi al velòdrom de Tirador, de Palma; la quarta, estarà dedicada a Rafel Pou com a ciclista professional, un temps que coincideix bàsicament amb el període 1931 a 1936. Finalment, una cinquena, destinada a la memòria de l'heroi, amb una conclusió breu.³

1. ALGAIDA I LA POPULARITZACIÓ DE LA BICICLETA: TAMBÉ PELS NINS I JOVES QUE NO VENIEN DE CASA BONA, RAFEL POU «VINYES» (1909-1926)

Rafel Pou Sastre va néixer a Algaida el 1909. Era fill de Pere Antoni Pou Crespí i d'Antònia Sastre Amengual, pagesos. El 1906 havia nascut la seva germana Maria, i el 1912, arribaria en Miquel, el tercer. Vivien fora del nucli urbà de la vila, al Quarter, 4, número 50.

Estam davant una família formalitzada segurament entre el 1900 i el 1905, en una localitat amb una economia bàsicament agrària, però amb connexions amb altres realitats socials i econòmiques que apunten canvis i dinàmiques econòmiques i polítiques noves. Alguna cosa està canviant en profunditat durant aquests anys, com hem posat de manifest en algunes ocasions.⁴

Els fills de la pagesia o de família de jornalers i missatges durant els vint accedien a nous nínxols laborals, especialment gràcies a l'explotació de pedreres de marès, a l'obra pública que es realitzà durant els anys vint, i també als canvis en la modernització de carreteres i mitjans de transport.

L'adolescència de Rafel Pou també va ser un temps de pas de l'escola a la professionalització

ciclista, atès que Rafel pràcticament pogué dedicar-se al ciclisme a partir dels 17 anys, edat en la qual començà a ser protagonista en els mitjans de comunicació i, per tant, a formar part d'un univers d'herois locals que competien entre ells mateixos. El ciclisme apassionava i prenia força en localitats concretes, en alguns municipis perquè hi havia voltadores, en altres perquè hi destacava un ciclista guanyador i mobilitzador de masses. Un cas concret, molt semblant, era Lloret, amb Josep Nicolau.

Alguna cosa significativa devia passar a Algaida que durant aquests anys hi emergí amb força un col·lectiu d'emprenedors socialitzats en mutualitats, societats juvenils i associacions religioses o polítiques. S'intentà fer un camp de futbol, però el projecte no reeixí, això no obstant, en canvi, s'hi engegà la construcció d'un velòdrom. Una primera voltadora sense la qual difícilment existiria aquesta història.

Devers el 1915, Rafel Pou Sastre «Vinyes» degué començar a anar a l'escola pública de nins d'Al-

3. Vull agrair d'una forma especial haver pogut disposar de l'obra de Mateu Flaquer i Miquel Vidal, amb el palmarès dels principals ciclistes de Mallorca; els nebots de Rafel Pou (Antònia i Pere Pou «Vinyes») i les fotografies conservades pels seus familiars Antònia i Pere Pou «Vinyes» i la Família Bayón.

4. FULLANA PUIGSERVER, Pere. *Pere Capellà (1907-1954). La lluita incansable per la llibertat*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2005. FULLANA PUIGSERVER, Pere. «Algaida durant l'època (1800-1999). Dos segles de convulsió i de canvi». A: *Algaida. Cinquenes Jornades d'Estudis Locals*. Mallorca: Mancomunitat Pla de Mallorca, 2003.

gaida. No hi ha evidències documentals d'aquesta escolarització. El mestre Lladó, el 1922,⁵ sol·licitava pupitres per a l'escola perquè no en tenia, entre altres coses perquè durant aquells anys hauria augmentat la presència de nins a l'escola i l'espai i els materials eren insuficients. Durant set anys, les festes de Sant Jaume no comptaren amb presència dels Cossiers i les festes decaigueren. El jovent algaidí de la dècada de 1920 recuperà els Cossiers, es comprometé a dinamitzar i a donar un aire nou a les festes patronals de sant Jaume i incorporà balls i música seguint les noves dinàmiques i exigències de la joventut de llavors. En aquell context s'erigí a Algaida, la societat Joventut Algaidina, promotora del primer oci juvenil organitzat de la localitat, com ja hem posat de manifestat en alguna ocasió.⁶ Dita associació juvenil acompanyà Pou durant la seva trajectòria esportiva.⁷

L'estiu de 1922 a Algaida es respiraven aires de renovació. El setmanari *Foch y Fum*, de Jordi Martí Rosselló, «es Mascle Ros», tenia corresponsals i segurament subscriptors a la localitat. Adesiara Algaida era notícia i els dirigents polítics objecte de sàtira per part de joves descontents que associen protagonisme. Amb el pseudònim d'Un Ca despert, el cronista algaidí hi escrivia: «Algaida va progressant. ¡Endavant jovent! ¡Avant!». ⁸ Tot plegat en un marc on es criticava l'actuació global del batle d'Algaida i es qüestionaven les festes populars. Aquell any de 1922, els joves de la localitat organitzaren les festes de Sant Jaume. Després de set anys, tornaren a ballar els Cossiers, hi hagué ball a la Plaça i s'organitzaren carreres de bicicleta a la Plaça Major. Més que competició es devia tractar d'exhibicions ciclistes, amb cintes brodades com a premis pels més hàbils i guanyadors de les proves.⁹ Les aglomeracions de gent a la plaça van ser de tal magnitud que fins i tot hi hagué al-

gun incident greu, com la caiguda d'una persona gran del carrer Nou —Pere Joan Mulet Bestard, de 70 anys—, amb ruptura de fèmur, mentre assistia a una carrera pedestre a la plaça.¹⁰

A Algaida n'hi havia que ja tenien pretensions i aspiraven a col·locar el municipi entre aquells que es consideraven pobles «avançats». El comportament d'alguns emprenedors joves i els seus fracassos econòmics i socials provocaren un ambient especialment crític i polititzat. *Foch y Fum* navegava prou bé en aquell ambient dels denominats «feliços anys vint mallorquins». En bona part, se sentia portaveu d'un col·lectiu de joves dinàmics, crítics i contraris a aquell ambient estructurat i construït sobre el caciquisme i el clientelisme tradicionals. A mitjan 1923 no només estava a punt de fer fallida el sistema liberal constitucional espanyol i s'acostava el temps de dictadura militar, sinó que a Algaida acabaven de naufragar una cooperativa i una empresa que havia adquirit un «camió» de passatgers. El Mascle Ros s'encarregava de donar visibilitat i perspectiva a fets que potser haurien quedat reduïts a anècdotes de caràcter local.¹¹

Amb la dictadura de Primo de Rivera, arribaria també la competició ciclista a la vila d'Algaida. Es bastí un hipòdrom a les Tanques d'en Pi (sic),¹² prop de les cases de Son Barceló, i, allà, al costat de la carretera de Sencelles, a tocar l'Hospital d'en Palanca, s'hi convocaren grans competicions de caràcter esportiu. Concentracions que encara mai no s'havien vist ni imaginat a la localitat. Amb motiu de les festes de Sant Jaume de 1924 els organitzadors oferiren premis en les diferents modalitats esportives, amb un domini clar de l'hípica: curses pedestres, ciclistes, mules, poltres i cavalls.¹³ Segons el programa que apareixia a la premsa diària, els Cossiers havien de ballar.

5. *El Día*, 13 de juny de 1922, 3.

6. FULLANA, Pere; PÀEZ, Joan Josep. *Història del futbol a Algaida: 25è aniversari del CE Algaida (1971-1996)*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1996.

7. *El Día*, 31 de febrer de 1931, 6.

8. *Foch y Fum*, 14 de juliol de 1922, 4.

9. *El Día*, 22 de juliol de 1922, 6.

10. *El Día*, 28 de juliol de 1922, 2.

11. *Foch y Fum*, 13 de juliol de 1923, 2-3.

12. Es referiria a les Tanques d'en Gi, topònim situat a la carretera d'Algaida a Sencelles, prop de Son Barceló.

13. *El Día*, 16 de juliol de 1924, 2.

Les festes patronals de 1925 no s'anunciaren amb tanta eufòria ni amb tanta força. L'hipòdrom que s'havia bastit l'estiu anterior hauria tingut un caràcter efímer, i l'experiència no es tornà a repetir. O sí. La premsa ciutadana no se'n va fer

ressò, i es perd la perspectiva d'allò que pogué passar. El programa de Sant Jaume de 1925 es limitava a «carrera de Hombres, niños y bicicletas en el sitio acostumbrado».¹⁴

2. EL VELÒDROM DE SA TORRE VELLA (1926): L'ANY QUE COMENÇÀ TOT

L'hipòdrom de Son Barceló de 1924 hauria resultat una bona experiència pel jovent algaidí, però insatisfactori. La bicicleta ja era un negoci alternatiu i viu a la localitat. La carretera havia generat les primeres propostes de negoci —mecànics i comerciants de bicicletes—, els cotxes també comencen a circular i fan parada a l'Hostal on, ràpidament, s'hi instal·là un sortidor de combustible. Els joves compren bicicletes, com a signe d'autonomia, de mobilitat, de dinamisme i com un mitjà modern que els permet també l'accés al lleure modern a Lluçmajor o Palma. Els diumenges i festes hi comença a haver una bona oferta. Fins i tot a Algaida hi funcionen diversos cinemes, es creen locals per a balls, es modernitzen els bars i es creen espais nous que reflecteixen aquest esperit nou i modern emergent i real protagonitzat pel jovent.

El programa de festes de Sant Jaume, a Algaida de 1926, informava que el 25 a la tarda hi hauria carreres de bicicletes,¹⁵ però la gran novetat d'aquell juliol era la construcció d'un velòdrom. Una iniciativa més d'un grup de joves emprenedors, que s'avançaven al futur i que aspiraven a connectar-se amb aquell món nou que estava naixent. El negoci de l'esport havia arribat i triomfava a Palma i a les principals ciutats de Mallorca. A Lluçmajor hi funcionava un velòdrom amb pretensions i s'havia convertit en un espai de convocatòria del jovent del Pla i del Migjorn de Mallorca.

Acabades les festes patronals d'Algaida, la

premsa anunciava la inauguració del nou velòdrom d'Algaida, a sa Torre Nova, previst pel dia primer d'agost d'aquell any de 1926.¹⁶ De fet, dia primer d'agost s'inaugurà el Velòdrom d'Algaida, a sa Torre Nova, tocant el Camí de Muntanya i a un milenar de metres de la carretera de Palma a Manacor. Va ser beneït pel vicari, Bernat Garau. Aquest mossèn, que venia de servir com a rector de l'església de Santa Fe (Palma), destacà que l'Església no anava contra la modernitat. L'Església estava beneït camps de futbol arreu de Mallorca, havia promogut un velòdrom a Lluçmajor i s'associava a allò que la nova joventut, atlètica, forta i combativa, podia aportar al futur de la societat. L'acte d'inauguració de la nova pista va concentrar fins a dues mil persones, i convertí Algaida en un dels epicentres del ciclisme a la Part Forana.¹⁷

Entre 1893 i 1926 a Mallorca s'havien bastit fins a 12 pistes, entre velòdroms i voltadores. Entre els algaidins hi havia febre per competir, per animar i per apostar. L'empresa que va fer la inversió de la voltadora d'Algaida tenia una certa consciència que el ciclisme podia aportar beneficis i canalitzar les masses rurals, fins llavors concentrades, com hem vist en l'esport hípic.

Va ser en aquell velòdrom on Rafel Pou es convertí en ídol local. El mateix 1926, amb 17 anys comença a ser el referent i el campió local que tots els joves volien reptar. Des del mes d'agost fins al desembre hi ha evidències que va competir contra

14. *Correo de Mallorca*, 23 de juliol de 1925, 7.

15. *El Día*, 22 de juliol de 1926.

16. *El Día*, 31 de juliol de 1926.

17. *Correo de Mallorca*, 3 d'agost de 1926.

Joan Bibiloni,¹⁸ després contra Marià Vanrell.¹⁹ Aquests desafiaments es feien públics, es dipositaven les quantitats en joc en algun cafè de la localitat i eren assumits per l'empresa propietària del velòdrom que organitzava la competició.²⁰ En una carrera programada pel mes d'agost de 1926, n'hi havia una de caràcter local, en la qual s'hi inscriviren fins a nou ciclistes joves naturals d'Algaida: Rafel Pou, Mariano Roca, Gabriel Oliver, Antoni Oliver, Miquel Llompart, Bartomeu Salvà, Jaume Amengual, Andreu Oliver i Antoni Llaneras.²¹ La bicicleta havia conquerit l'espai juvenil algaidí i l'industrial Onofre Juan, ja havia consolidat una botiga-taller de bicicletes, amb marca pròpia.

La tardor de 1926, Rafel Pou ja competia i guanyava curses en el velòdrom de Tirador de Palma i participava amb assiduitat als velòdroms de la Part Forana. D'aquesta manera, el mateix 1926 guanyà una cursa de neòfits a Tirador i acabà quart classificat en una de resistència al Velòdrom d'Artà.²² Ja la tardor d'aquell mateix 1926, Pou hauria participat en el Campionat d'Espanya de Neòfits a Tirador.²³ El seu nom figurava entre els ciclistes mallorquins que la premsa illenca començava a destacar. Pou apareixia definitivament entre els ciclistes amb una certa estrella, però Mallorca era un planter de joves ciclistes i difícilment tots arribarien a complir els seus somnis de ser professionals de la bicicleta.

3. UNA CARRERA VERTIGINOSA CAP AL PROFESSIONALISME (1927-1929): LLICÈNCIA DE TERCERA CATEGORIA I PRIMERES COMPETICIONS A L'EXTERIOR

El palmarès de Rafel Pou comença en realitat a partir de 1927. La seva trajectòria és contundent i mostra els inicis de la història d'un corredor que a partir dels 18 anys, pràcticament du una vida professional, tot i que començà com a ciclista de tercera categoria el 1927, per a principiants. L'any hauria començat centrat en l'àmbit local, però les seves virtuts ja eren conegudes i havia esdevingut una referència.²⁴

El mes de març de 1927, set corredors mallorquins obtingueren la llicència de la tercera categoria, entre els quals Rafel Pou, de devuit anys. Els sis restants eren: Joan Juan, Antoni Noguera, Bar-

tomeu Salvà, Antoni Guiscafrè, Pere Nadal i Bartomeu Lliteras. A partir d'aquest moment, Rafel Pou tindria accés a les competicions oficials de Tirador i del velòdrom de Llucmajor. Obté suports i guanys suficients que li permeten entrenar-se i competir, sense haver de dependre d'un treball físic i feixuc.

El 1927, la seva presència apareix documentada en 14 competicions —9 a Tirador i 5 a Llucmajor— amb quatre victòries, dos segons i un tercer. Competeix bàsicament en dos velòdroms de fàcil accés, els dos municipis veïnats de Palma i Llucmajor, per bé que Tirador és el principal referent

18. *El Día*, 27 d'octubre de 1926. Joan Bibiloni (àlies «Monet»), vegeu el seu palmarès a: VIDAL, Miquel; FLAQUER, Mateu. *Ciclistas de Mallorca* (PDF de 495 pàgines, inèdit, amb el palmarès individual dels principals ciclistes mallorquins de totes les èpoques).

19. *El Día*, 29 de desembre de 1926. Marià Vanrell Roca (àlies «Mariano») era fill de Joana Maria Roca Vaquer. El 1927 tenia 19 anys, era fadrí, treballava de picapedrer i vivia al carrer del Campet, número 49. Era cosí de Pere Capellà Roca.

20. *El Día*, 28 d'octubre de 1926.

21. *El Día*, 5 d'agost de 1926.

22. VIDAL, Miquel; FLAQUER, Mateu. *Ciclistas de Mallorca*. *Op. cit.*

23. *El Día*, 12 d'octubre de 1926.

24. *El Día*, 5 de gener de 1927.

de la competició ciclista de les Illes Balears. Totes les curses documentades transcorren en la modalitat de pista. Rafel Pou venia de la pista d'Algaida, però ja el 1927 no es torna a parlar que competís en el velòdrom de la Torre Nova, segurament perquè aquella infraestructura hauria tingut una durada curta com espai convocant de competicions insulars, exceptuant la festa de Sant Jaume.²⁵

Només els *routiers* i excursionistes circulaven per carretera i pràcticament no hi existien entitats amb capacitat suficient per promoure curses ciclistes en ruta. Tampoc no existia encara una cultura ciclista de clàssiques o voltes en diverses etapes. Les primeres a l'estat espanyol van ser la Volta a Catalunya (1911), la Vuelta al País Vasco (1924), la Vuelta a Andalucía (1925) o la Volta a Llevant (1929).

PARTICIPACIÓ DE RAFEL POU EN DIVERSES COMPETICIONS 1927

De les 19 competicions en les quals pren part, cinc se celebren en el velòdrom de Lluçmajor i nou al de Tirador.

Carrera de velocitat per a principiants. Velòdrom de Lluçmajor (1)

Velocitat Tercera Categoria. Velòdrom de Tirador (1)

Resistència Tercera Categoria. Velòdrom de Tirador (1)

Velocitat. Velòdrom de Tirador (1)

Carrera quinze voltes per a principiants. Velòdrom de Lluçmajor (2)

Puntuació. Velòdrom Tirador (2)

Eliminació Tercera Categoria i Principiants. Velòdrom de Tirador (3)

Eliminació. Velòdrom de Tirador (4)

Resistència. Velòdrom de Tirador (4)

Resistència 100 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (4)

Americana amb Salvà, 100 voltes. Velòdrom de Tirador (6)

Individual 90 voltes. Velòdrom de Tirador (4)

Resistència 80 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (8)

Campionat de Balears de Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (eliminat)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

Durant el 1928, Rafel Pou continuarà competint preferentment al Velòdrom de Tirador, de Palma i al de Lluçmajor, com l'any anterior. Per proximitat, Pou participa d'aquell moment efervescent del ciclisme llucmajorer, amb Antoni Llompарт —àlies «Matalasser»— com a principal dinamitzador.²⁶ Així mateix, pren part també en la inauguració del Velòdrom de Felanitx, i surt a competir per primera vegada a Barcelona, almenys en quatre ocasions —en diferents a velòdroms i una cursa en ruta—. Aquesta carrera és l'única en la qual competí durant el 1928 i obtingué el primer lloc de la carrera. En el seu palmarès hi consten 27 carreres —9 a

Tirador, 12 a Lluçmajor; una a Felanitx; una a Pobla Llarga i quatre a Barcelona—. Els joves Antich, Pastor, Antoni Taberner, Jaume Rigo o Francesc Salvà van ser els grans rivals de Pou en aquells inicis.

Una setmana abans de les festes de Sant Jaume, a Algaida, Pou marxava a Esparreguera a competir. Era una carrera per a ciclistes de tercera categoria. La victòria en aquell circuit, amb només deu anys, el llançà pràcticament a la vida professional. Tenia tot el talent i la força necessària. Arran d'aquella victòria a Esparreguera passà a competir a la segona categoria.²⁷

25. *El Día*, 23 de juliol de 1927, 3.

26. *El Día*, 26 d'octubre de 1928, 3.

27. *El Día*, 18 de juliol de 1928; *El Día* 16 d'octubre de 1928, 6.

Durant la temporada ciclista, el nom de Rafel Pou comença a ser popular a la premsa i les primeres sortides a l'exterior per competir el convertiren en un ciclista amb aspiracions i amb talent. Aquell any de 1928 també seria especialment rellevant en diversos indrets del País Valencià, com ara la inauguració del velòdrom de Carcaixent, la construcció de la nova carretera, amb l'organització de curses ciclistes. La seva estada a Pobra Llarga i el ressò mediàtic de les curses catapultaren el ciclista algaidí.²⁸

Els ciclistes principiants o de tercera categoria comencen a tenir una certa visibilitat als mit-

jans de comunicació. Un percentatge elevat de les competicions de pista insular va ser protagonitzat per aquesta generació de joves ciclistes que despuntaren al final de la dècada de 1920. Els mitjans locals ofereixen informació abundant sobre ciclisme, pedestrisme, futbol i hípica. L'esport començava a ocupar espai en els rotatius. Val la pena destacar, també, els primers festivals esportius a la Part forana —sa Pobra, Muro i Inca—²⁹ i pel que fa al ciclisme, l'oferta de competicions amb ciclistes espanyols, francesos i italians de primer nivell.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1928

- Carrera Ruta Esparreguera-Barcelona.** (1r)
- Americana 9 h.** Velòdrom de Lluçmajor (1r A. Taberner)
- Carrera 30 voltes.** Velòdrom de Tirador (1r)
- Carrera 25 voltes.** Velòdrom de Lluçmajor (1r)
- Carrera 30 voltes.** Velòdrom de Tirador (1r)
- Eliminació.** Velòdrom de Tirador (1r)
- Puntuació 100 voltes.** Velòdrom de Lluçmajor (1r)
- Velocitat.** Velòdrom de Tirador (1r)
- Meta Partida 5 Km.** Velòdrom de Tirador (Victòria sobre J. Pastor)
- Puntuació 30 voltes.** Velòdrom de Lluçmajor (1r)
- Americana Inauguració.** Velòdrom de Felanitx (1r)
- Eliminació.** Velòdrom de Sans (1r)
- Individual 40 voltes.** Velòdrom de Pobra Llarga (1r)
- Puntuació 50 voltes.** Velòdrom de Lluçmajor (2n)
- Final Velocitat.** Velòdrom de Lluçmajor (2n)
- Resistència 50 voltes.** Velòdrom de Tirador (2n)
- Eliminació.** Velòdrom de Lluçmajor (2n)
- Velocitat-Eliminació.** Velòdrom de Lluçmajor (3r)
- Carrera Resistència.** Velòdrom de Tirador (3r)
- Velocitat i Resistència.** Velòdrom de Tirador (3r)
- Persecució Australiana.** Velòdrom de Sans (3r)
- Final Velocitat.** Velòdrom de Lluçmajor (3r)
- Final Velocitat.** Velòdrom de Tirador (3r)
- Resistència 70 voltes.** Velòdrom de Lluçmajor (4t)
- Australiana.** Velòdrom de Lluçmajor (5è)
- Eliminació.** Velòdrom de Lluçmajor (5è)
- Americana 2 h.** Velòdrom de Barcelona (10è F. Salvà)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

28. *El Pueblo*, 27 de juny de 1928; 1 de juliol de 1928, 2.

29. *El Día*, 7 d'abril de 1928, 2.

Alguna victòria rellevant al Principat de Catalunya l'hi havia valgut a Rafel Pou per entrar a la categoria dels elegits, com hem vist. El 1929 es consolidaria com a ciclista principiant, jove corredor amb aspiracions a la professionalització. Formava part del conjunt de ciclistes illencs amb llicència de la Unió Velocipèdica Espanyola (UVE), juntament amb Miquel Bover Salom, Gaspar Pocoví Vidal, Antoni Taberner, Francesc Salvà, Joan Bibiloni, Miquel Santandreu, Lluís Adrover, Miquel Vicens, Jaume Salvà i Alfred Mestres.³⁰

Rafel Pou, com la majoria dels ciclistes esmentats competí a Tirador —en 15 ocasions—, Lluçmajor —en 12 competicions—, tres vegades a Artà i altres tres a Felanitx. La consagració definitiva arribà a Catalunya, amb la participació en curses amb perspectiva nacional com el Gran Premi de l'Exposició de Barcelona, la Volta a Catalunya, el Circuit del Midi, i les XXIV Hores de Sants.

Durant la primera part de l'any, havia disputat curses a escala local, desafiant els seus principals adversaris, en competicions locals i de pista, convocatòries que encaixaven en les propostes comercials dels promotors esportius de l'època. Els principals adversaris eren Antich, Pocoví i Mateu Gual, i solia concursar amb parella amb Miquel Bover o Antoni Taberner.

A Lluçmajor i a Artà, Pou es trobà amb joves illencs amb aspiracions que provaren de fer-se un lloc entre els elegits. Entre aquests hi figura un col·lectiu de joves corredors de la comarca de Llevant: Bartomeu Flaquer, Joan Pastor, Pedro Ginard, Lluís 'Gallet', Vicente Jardí, Joan Roca, Esteban Català, Miquel Ginart.³¹ Un segon col·lectiu el constituïa un gruix de ciclistes joves de la comarca de Migjorn, bàsicament de Lluçmajor. Ben aviat entre els ciclistes més destacats s'hi localitzaren Josep Nicolau, Antich, Miquel Bover, Pocoví, Pons, Noguera, Salvà, Joan Pastor, Mateu Gual i Bartomeu Flaquer.

Tres fites rellevants en la trajectòria de Rafel Pou:

- ♦ **24 HORES DE SANTS (BARCELONA):** Rafel Pou, d'Algaida, i Antoni Noguera, de Lluçmajor s'embarquen el 30 de març de 1929, per competir, fent parella, en aquell velòdrom. El Club Ciclista de Sants havia promogut el Velòdrom de Sants i, des del 1923, organitzava la Volta a Catalunya.
- ♦ **GRAN PREMI EXPOSICIÓ DE BARCELONA,** mes de juny de 1929. Cañardo va ser el guanyador de la prova, i Pou obtingué un meritori desè lloc, la qual cosa li valgué gran elegit per part de la premsa local. Josep Nicolau va ser el primer classificat dels principiants, classificat en el lloc 32.³² Els èxits de Pou i Nicolau a Catalunya ocupaven portades a la premsa local de Mallorca. I els valgué el reconeixement de la premsa catalana.³³
- ♦ **VOLTA A CATALUNYA 1929:** fins llavors els ciclistes mallorquins a penes no havien destacat en curses de carretera. L'actuació de Nicolau i Pou al Gran Premi Exposició de Barcelona, els proporcionà un gran reconeixement i una posició entre els privilegiats de la bicicleta.³⁴ Uns mesos després ambdós, feien part de l'equip patrocinat pel Veloz Sport Balear per participar en proves a l'exterior, Pou s'inscriví a la Volta a Catalunya. També ho feu l'algaidí Joan Bibiloni. Ja a partir de 1929, Algaida comptava amb dos ciclistes d'elit.³⁵ Per ambientar la Volta, la premsa anunciava que hi havia 121 inscrits, entre els quals els mallorquins Pou, Bibiloni, Joan Riera, Joan Juan. Uns dies més tard també ho feren Josep Nicolau i Antoni Antich. Rafel Pou es retirà de la Volta el 10 de setembre, sembla que la tercera etapa de la competició.³⁶ Circumstàncies adverses, avaries i una climatologia infernal a

30. *El Día*, 8 de març de 1929, 5.

31. *El Día*, 25 de maig de 1929.

32. *Correo de Mallorca*, 11 de juny de 1929, 1: La notícia de Pou i de Nicolau en portada dels diaris locals.

33. *El Día Gráfico*, 11 de juny de 1929, 19.

34. *El Día*, 15 de juny de 1929.

35. *El Debate*, 11 de setembre de 1929.

36. *El Día Gráfico*, 11 de setembre de 1929.

causa de les pluges obligaren Rafel Pou a abandonar la Volta. Dels cent quaranta ciclistes que iniciaren la cursa a Barcelona, la penúltima etapa ja només en restaven 21 en competició. La participació dels ciclistes mallorquins sembla que s'havia realitzat d'una forma encara poc professional i sense els recursos i els suports tècnics que requeria una competició d'aquell nivell, amb sis etapes duríssimes, tal

com destacaven tots els diaris del moment que seguien la competició.

La participació en la XI Volta a Catalunya fou un moment d'inflexió pels ciclistes mallorquins que s'adonaren de les oportunitats i del futur que significava competir en curses de carretera. Els equips no podien ser efímers, dedicats a donar suport a una sola jornada de competició.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1929

Meta Partida Parelles. Velòdrom de Tirador. (1r M. Bover)
Carrera 50 voltes Camp d'Esports. Lluçmajor (1r)
Carrera Lliure 50 voltes. Velòdrom de Artà (1r)
Eliminació. Velòdrom de Tirador (1r)
Americana 3 h. Velòdrom de Felanitx (1r A. Taberner)
Puntuació 50 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (1r)
Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (1r)
Matx Omnium Nicolau-Pou. Velòdrom de Tirador (1r Ex.)
Meta Partida 5 Km. Velòdrom de Tirador (Derrotat per A. Antich)
Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Individual 1 h. Velòdrom de Artà (2n)
Meta Partida 30 voltes. Velòdrom de Tirador (Derrotat per J. Nicolau)
Brazal Persecució 25 voltes. Velòdrom de Tirador (Derrotat per M. Gual)
Final Velocitat. Velòdrom de Tirador (2n)
Puntuació 50 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)
Meta Partida Parelles. Velòdrom de Tirador (2n M. Bover)
Handicap. Velòdrom de Tirador (2n)
Velocitat. Velòdrom de Felanitx (2n)
Resistència 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Americana 3h. Velòdrom de Tirador (3r A. Taberner)
Americana 6h. Velòdrom de Lluçmajor (3r A. Taberner)
Carrera 60 voltes. Velòdrom de Tirador (3r)
Velocitat i Resistència 30 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Velocitat. Velòdrom de Artà (3r)
Australiana. Velòdrom de Tirador (3r F. Salvà)
Puntuació. Velòdrom de Felanitx (4t)
9 Hores Lluçmajor. (4t A. Taberner)
Resistència 50 voltes. Velòdrom de Tirador (4t)
Puntuació 45 voltes. Velòdrom de Tirador (4t)
Resistència 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (4t)
Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (5è)
XXIV Hores Sants. (7è A. Noguera)
Gran Premi Exposició Barcelona. (10è)

Volta Catalunya. (Abandona)
Circuit du Midi. (25è).

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

4. LA PROFESSIONALITZACIÓ: POU, UN CICLISTA QUE PODIA DEDICAR-SE EXCLUSIVAMENT A LA COMPETICIÓ (1930)

Després de l'experiència de la Volta a Catalunya, els ciclistes més rellevants —sobretot Rafel Pou i Josep Nicolau— esdevingueren cap de files dels primers equips ciclistes professionals mallorquins. Fins llavors havien rebut una certa cobertura puntual dels empresaris del Veloz Sport Balear. El 1930 es constituí el Club Ciclista Alfonso XIII, que contractà Nicolau, i la Unió Ciclista Mallorquina, aquest últim amb Rafel Pou com a cap de files. Aquests dos equips competien separats en curses de caràcter insular, però sembla que no tenien capacitat per competir a l'exterior de forma separada. Pou competia amb un mallot amb els colors de la bandera mallorquina.

A Mallorca no hi havia, a penes, curses en ruta per carretera. La constitució de la Unió Ciclista Mallorquina suposà la professionalització de Pou com a ciclista dedicat exclusivament a competir. Així mateix, Rafel Pou fou Campió de les Balears de ruta en carretera, de moment l'única carrera en ruta de certa rellevància en la qual participà.

Després de la frustració de la Volta de 1929, Rafel Pou repetí a la Volta de 1930. Aquell any, Pou

aconseguí l'objectiu d'acabar la Cursa, tot i la duresa de la prova. Cañardo guanyà la Volta, Flaquer acabà el 22 de la general i Pou el 24, dels 39 que acabaren la Volta. Quatre mallorquins havien iniciat la gran cursa —Pou, Nicolau, Miquel Bordoy i Bartomeu Flaquer—³⁷ en un pilot de 106 ciclistes,³⁸ format per espanyols, italians i francesos. Nicolau hagué d'abandonar la primera etapa «por averia de bicicleta». La premsa mallorquina va fer un seguiment gairebé diari de les vuit etapes de la Volta, Sabem que els mallorquins no feren pòdium en cap de les esmentades etapes, només Pou guanyà alguna prima en algun dels esprints especials, com ara el d'Igualada, la darrera etapa de la Volta, disputada entre Terrassa i Barcelona, amb final a l'Estadi de l'Exposició.³⁹

Sembla no obstant que fins i tot aquella temporada a penes disputà curses de ruta en carretera. Els equips mallorquins continuaven centrats en les competicions locals, i de fet la resta de participacions també estan vinculades als velòdroms de València, Poble Llarga, Algemesí.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1930

Campionat Balears Ruta. (1r)

Campionat Balears Velocitat. Velòdrom de Tirador (1r)

Meta Partida Parelles. Velòdrom de València (1r J. Nicolau)

Americana 1 h. Velòdrom de València (1r J. Nicolau)

Americana 2 h. Velòdrom de Poble Llarga (1r J. Nicolau)

37. Sembla que tots quatre feien part de l'equip Alfons XIII, amb mallot vermell, o almenys havien entrenat junts, i pogueren competir amb el suport de subscripció popular que aconseguí la suma de 849,65 pessetes el pressupost previst per desplaçaments i manteniment. *Correo de Mallorca*, 3 de setembre de 1930, 1.

38. *Ultima Hora*, 2 de setembre de 1930, 7.

39. *Correo de Mallorca*, 15 de setembre de 1930, 5.

Velocitat. Velòdrom de Pobla Llarga. (1r)
Velocitat. Velòdrom de Tirador (1r)
Americana. Velòdrom d'Artà (1r J. Nicolau)
Matx Omnium Equips. Velòdrom de Lluçmajor (1r)
Matx darrera moto. Velòdrom de Lluçmajor (1r)
2ª Velocitat. Velòdrom de Tirador (1r)
Americana 3 h. Velòdrom de Lluçmajor (1r F. Salvà)
Meta Partida per equips 20 voltes. Velòdrom de Tirador (1r)
Resistència 60 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)
Individual 1 h. Velòdrom de Algemesí (2n)
Resistència 60 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)
Resistència 80 voltes. Velòdrom de Artà (2n)
Americana. Velòdrom de València (2n J. Nicolau)
Final Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Puntuació 100 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Campionat Balears Darrera Moto. Velòdrom de Tirador (3r)
Individual 1h. Velòdrom de Pobla Llarga (3r)
Australiana. Velòdrom de Tirador (3r)
Individual. Velòdrom de Tirador (3r)
Americana 50 km. Velòdrom de Tirador (4t F. Salvà)
Campionat Balears Resistència. Velòdrom de Lluçmajor (4t)
Velocitat. Velòdrom de Tirador (4t)
Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (4t)
Americana. Velòdrom de Tirador (5è F. Salvà)
Volta a Catalunya. (24è)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

5. QUAN LA BICICLETA ERA REPUBLICANA: RAFEL POU I ELS MALLOTS TRICOLORS

El 1931, Rafel Pou liderava l'equip de la Unió Ciclista Mallorquina. Tots els indicis documentals fan pensar en un equip promogut per l'empresa que gestionava el Velòdrom de Lluçmajor, com a oponent principal a l'equip Alfons XIII, que tenia la base al Velòdrom de Tirador. El gener de 1931, la UCM reté homenatge a l'Arenal als ciclistes Pou, Salvà —natural del Coll d'en Rabassa— i Pastor, els seus principals referents.⁴⁰

Al final de 1931, Pou competia en la categoria absoluta de ciclisme professional. Poques carreres en ruta, el ciclisme de competició es fonamentava en la pista. La UCM promou carreres ciclistes en ruta, a Mallorca, una de les quals el Campionat de les Balears.⁴¹ La UCM, que tenia la seu a la plaça de les Drassanes, de Palma, també organitzava excursions ciclistes en diumenge.⁴² Tot i que semblava que per a Rafel Pou la Volta a Ca-

40. *El Día*, 13 de gener de 1931, 6.

41. *Ultima Hora*, 9 de juny de 1931, 5

42. *El Día*, 9 de juny de 1931, 6

talunya havia de ser la competició estrella del 1931, sembla que no hi participà, tot i que s'hi inscriviren set ciclistes mallorquins —Nicolau, Llodrà, Salvà, Molinas, Flaquer, Antich i Bibiloni—. En una conjuntura en la qual la premsa local insistia en el fet que el ciclisme mallorquí estava mort, segurament perquè els sectors conservadors locals —empreses i competicions— hagueren d'adaptar-se al nou règim republicà i no acabaven de trobar la fórmula per mantenir el clima de les competicions —apostes, taquilles, premis, etc.— fins llavors segurament poc controlat per les administracions. Per altra banda, ja no era possible mantenir l'equip Alfons XIII després de la caiguda de la monarquia constitucional espanyola, amb l'abdicació del rei i la proclamació de la Segona República.

Pou no surt de Mallorca, el 1931, es limita a competir a Lluçmajor, Tirador i Artà. Les cròniques esportives ofereixen detalls sobre el desenvolupament de les curses i entren en detalls que ens

serveixen per entendre l'ambient social i ciclista d'aquella conjuntura. El Club Esportiu Mallorca i la UCM eren els equips de referència, i Algaida comptava amb diversos ciclistes en moltes de les competicions, com ara Joan Bibiloni o Andreu Oliver. El mes de desembre de 1931, Pou ja no formava part de l'equip de la UCM, que presidia Miquel Roca, i tenia en Salvà i Francepa els seus principals representants en la competició.⁴³ Rafel Pou va ser sancionat en alguna ocasió per ésser remolcat per vehicles durant alguns trajectes de la carretera, i Josep Nicolau excel·lia aquell any com el principal representant dels ciclistes illencs. El nivell de competició dels ciclistes augmentava i Pou continuava formant part de l'elit local. Alguna cosa significativa degué passar aquell 1931 en l'estructura comercial i associativa ciclista de Mallorca, quan sembla que també desaparegué la Unió Ciclista Mallorquina.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1931

Americana 9 h. Velòdrom de Lluçmajor (1r J. Español)

Resistència 50 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (1r)

Meta Partida per equips. Velòdrom de Tirador (1r)

Carrera 25 voltes. Velòdrom de Tirador (1r)

Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (1r)

Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (1r Ex.)

Resistència 50 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (2n)

Carrera Ruta Artà-125 km. (2n)

Puntuació 30 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)

Americana 90 minuts. Velòdrom de Tirador (2n F. Salvà)

Americana 90 minuts. Velòdrom de Artà (2n F. Salvà)

Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)

Matx Velocitat. (derrotat per A. Taberner)

Velocitat. Velòdrom de Tirador (Derrotat per J. Nicolau)

⁴³. *El Día*, 20 de desembre de 1931, 6.

Km Llançat. Velòdrom de Tirador (2n)
Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Persecució Italiana-Carrera Sprints Equips. Velòdrom de Tirador (2n)
Final Velocitat. Velòdrom de Artà (2n)
Americana 150 voltes. Velòdrom de Tirador (2n J. Plans)
Resistència 50 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Velocitat. Velòdrom de Tirador (3r)
Campionat Espanya Velocitat. Velòdrom de Tirador (4t)
Americana 150 voltes. Velòdrom de Tirador (4t F. Salvà)
Resistència 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (4t)
Australiana. Velòdrom de Tirador (4t)
Puntuació 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (5è)
Campionat Balears Ruta (6è)
Campionat Balears Resistència. Velòdrom de Tirador (Abandona)
Campionat Ruta U. C. Mallorca. (Abandona)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

Després d'abandonar la UCM, el 1932 Rafel Pou formà part del Club Ciclista Balear, un equip format el gener de 1932. L'entitat tenia la seu al Carrer Zanguerra —Avinguda Alexandre Rosselló, de Palma—. ⁴⁴ Durant aquella temporada competí amb el CCB, tot i que en algunes curses ho feia com independent.

La majoria dels ciclistes mallorquins subsistien com a professionals gràcies a l'organització de competicions. La Unió Velocipèdica Espanyola qüestionà les competicions en els velòdroms de Lluçmajor i del Tirador, i la majoria dels clubs i penyes es manifestaren en contra d'aquella política esportiva, perquè limitava les oportunitats dels ciclistes. Manca un estudi en profunditat del model de contractació dels ciclistes i dels premis i primes que podien guanyar. ⁴⁵

Aquell any de 1932, la Penya Flaquer promogué la Volta Ciclista a Mallorca, en una conjuntura en

la qual Mallorca començava a comptar amb un cert turisme i s'estava millorant la qualitat de carreteres i camins. El ciclisme també estava relacionat amb el debat turístic i la promoció, tal com reflectia el mateix Alexandre Jaume en un article al diari *Última Hora*, on expressava la seva visió favorable al turisme i contrari a l'augment d'impostos als visitants. ⁴⁶ El Gran Premi del Comerç també està relacionat amb aquesta Mallorca que entrava en una fase de modernització i de consum, tan característica del sistema liberal.

Aquella Volta a Mallorca consolidà el pòdium ciclista illenc, amb Nicolau, Flaquer i Pou. Lamentablement, al voltant de la cursa passaren massa coses, la tensió i la rivalitat s'hagué de gestionar de forma diferent després de la victòria de Nicolau en aquella Volta. La Penya Flaquer, organitzadora de la competició, quedà molt afectada pels resultats finals de la cursa.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1932

CURSES I PROGRAMES EN PISTA:

Campionat de les Balears Velocitat. Velòdrom de Tirador (2n)
Resistència 30 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)

⁴⁴. *Última Hora*, 2 de gener de 1932, 6.

⁴⁵. *Correo de Mallorca*, 3 de març de 1932.

⁴⁶. *Última Hora*, 23 de març de 1932, 5.

2a i 4a Carrera Apostes. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Americana 2 h. Velòdrom d'Artà (3r J. Vives)
Americana 3 h. Velòdrom de Tirador (4t F. Salvà)
Resistència 50 voltes. Velòdrom de Tirador (4t)
Circuit Ribera Jalón. (9è)

RUTA:

Gran Premi del Comerç Palma. (1r)
Campionat de les Balears Ruta. (2n)
Volta a Mallorca. Penya Flaquer (1932)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

Durant el 1933, Rafel continuà competint amb el C. C. Balear. Participà en una de les grans cites en l'àmbit nacional, com era la Vuelta a Levante, una cita d'un cert prestigi, i guanyà una etapa. Pou, Nicolau i Flaquer apareixen a la premsa esportiva com a ciclistes de primer nivell. Esportistes que sospiren per competir en criteriums ciclistes d'alt nivell. Es plantegen participar en el Velòdrom d'Hivern de París,⁴⁷ reben homenatges⁴⁸ i per primer cop a Mallorca compta amb un teixit d'entitats, clubs, penyes i espònsors amb capacitat suficient perquè aquests ciclistes poguessin afrontar carreres per etapes fora de les Illes Balears. Pou és qualificat per la premsa com un «voluntarioso y notable corredor».⁴⁹ El públic i els seguidors incondicionals de cada corredor esperen els enfrontaments directes entre Nicolau i Pou, convertit ja en el principal atractiu ciclista del moment. Un matx a Manacor i l'organització del campionat de les Balears en ruta esdevingueren cites que convocaren multituds.⁵⁰

Els succeïts de la Volta Ciclista a Mallorca de 1932 havien posat de manifest algunes de les febleses del ciclisme illenc. Nicolau, Flaquer i Pou esdevien icones d'una nova societat que despertava a la modernitat, mentre encara reproduïa maneres impròpies dels temps nous. La competició exigia un nivell ètic i cívic, l'esport no podia reproduir allò més ordinari i abominable del joc o del vici tradicional. Alguna cosa estava canviant en el ciclisme insular i el 1933 alguns mitjans se'n feien ressò.⁵¹

En aquest marc, Pou es proclamava campió de les Balears de fons en carretera, imposant-se a Nicolau a l'esprint.⁵² D'aquesta manera, Pou ocupava portades a la premsa local, oferia entrevistes i obtenia novament suport per competir a l'exterior. Tenia un representant i un equip solvent. Amb aquest suport participà amb un cert èxit a la Vuelta a Levante. Això no obstant, mantenia un pols amb alguns dels empresaris ciclistes locals de relleu. Durant un temps no es pogué entrenar al velòdrom de Tirador ni participar en esdeveniments rellevants que es convocaren en aquell velòdrom.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1933

PISTA:

Trofeu Supremacia–Km llançat. Velòdrom de Tirador (1r-1-13-3/5)

47. *España Sportiva*, 4 de gener de 1933, 6.

48. *El Día*, 31 de gener de 1933, 6.

49. *El Día*, 7 de gener de 1933, 6.

50. *El Día*, 7 de maig de 1933.

51. *España Sportiva*, 8 de febrer de 1933, 2. Aportava un relat actualitzat sobre la història del ciclisme a Mallorca.

52. *Correo de Mallorca*, 22 de maig de 1933; *La Almudaina*, 23 de maig de 1933, 1.

Velocitat. Velòdrom de Lluçmajor (1r)
Velocitat. Velòdrom de Manacor (1r)
Trofeu Supremacia–Velocitat. Velòdrom de Tirador (1r Ex.)
Campionat Balears Fons en pista. Velòdrom de Manacor (2n)
Eliminació Australiana. Velòdrom de Manacor (2n)
Americana 90 minuts. Velòdrom de Lluçmajor (2n B. Flaquer)
Americana 150 minuts. Velòdrom de Lluçmajor (2n B. Flaquer)
Americana 1 h. Velòdrom de Manacor (2n M. Oliver)
Americana 3 h. Velòdrom de Manacor (3r A. Vidal)
Trofeu Supremacia–Metes Partides. Velòdrom de Tirador (3r)
Resistència 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Individual 80 voltes. Velòdrom de Manacor (4t)
Individual 70 voltes. Velòdrom de Manacor (4t)
Trofeu Supremacia–Puntuació. Velòdrom de Tirador (5è)
Matx Omnium. Velòdrom de Manacor (5è)

RUTA:

Gran Premi Comerç Palma. (1r)
Carrera c. r. Palma 106 km. (1r)
Carrera Algaida–Algaida c. r. (1r)
Festes Algaida. (3r)
6a Etapa Elda–Cartagena Vuelta Levante. (4t)
9a Etapa Villanueva Castellón–València Vuelta Levante. (1r).
3a Etapa Morella–Burriana; 4ª Etapa Burriana–Utiel Vuelta Levante (4t Ex.); **Vuelta Levante.** (16è)
Campionat Balears Ruta. (5è i campió)
Circuit Ribera Jalón, Saragossa. (7è)
Carrera Sa Pobla. (1r)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

Durant el 1934, Rafel Pou continuà fent part amb el Club Ciclista Balear. Va ser un any emocionalment intens i simbòlic, bàsicament pel trauma que suposà la mort accidentada de Josep Nicolau. Precisament va ser una temporada amb una gran dedicació a les curses en velòdroms. Competí en més de vint ocasions al Tirador de Palma i perquè s'inaugurà el Velòdrom de Manacor, molt actiu durant el primer any. A Mallorca Pou competí a Tirador, Manacor i Lluçmajor, i també ho feu almenys en cinc ocasions al Velòdrom de Reus (Tarragona). A banda de Josep Nicolau, un dels seus principals adversaris aquella temporada va ser el manacorí B. Llodrà, del Club Ciclista Manacor.

Pel que fa al palmarès de Rafel Pou a la carretera aquell any hagué d'abandonar en el Campio-

nat de les Balears i participà en diverses edicions de caràcter local. Prengué part a la Volta a Mallorca —organitzada aquell any per la Peña Nicolau, guanyador de l'edició de 1933— i a la Volta a Catalunya. Per aquesta competició, juny de 1934, es formà un equip mallorquí integrat per Nicolau, Pou, Flaquer, Llodrà, Gabriel Oliver i Josep Xumet, esponsoritzat pel Veloz Sport Balear. Nicolau obtingué un molt bona classificació i Pou es consolidà com un ciclista combatiu i de resistència, sempre superant dificultats i desafiaments de tot color. La premsa local es va fer un ressò especial de la seva participació en aquella cursa, consolidada com a la de més nivell que hi havia en territori espanyol.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1934

PISTA

- 2a Americana 3 h.** Velòdrom de Tirador (1r J. Nicolau)
Individual 60 voltes. Velòdrom de Manacor (1r)
Americana 1 h. Velòdrom de Manacor (1r B. Flaquer)
Americana. Velòdrom de Reus (1r J. Nicolau)
Americana 3 h. Velòdrom de Tirador (1r J. Nicolau)
Matx Mallorca–Catalunya. Velòdrom de Tirador (1r Mallorca)
Meta Partida. Velòdrom de Reus (Victòria sobre V. Bachero)
Velocitat-Meta Partida per equips–Puntuació per equips Matx Mallorca–Catalunya. Velòdrom de Tirador (1r)
Meta Partida per equips. Velòdrom de Tirador (1r)
Americana 50 km. Velòdrom de Tirador (2n B. Flaquer)
Individual. Velòdrom de Manacor (2n)
Puntuació 40 voltes. Velòdrom de Tirador (2n)
Eliminació. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Eliminació. Velòdrom de Manacor (2n)
Meta Partida 5 km. Velòdrom de Tirador (Derrotat per M. Bover)
Americana 3 h. Velòdrom de Reus (2n J. Nicolau)
Km Llançat–Carrera Italiana 15 voltes. Velòdrom de Manacor (2n)
Meta Partida Parelles. Velòdrom de Tirador (2n G. Oliver)
Km Llançat Matx Mallorca–Catalunya. Velòdrom de Tirador (2n)
Americana 2 h. Velòdrom de Tirador (2n J. Planas-V. Bachero)
Carrera Australiana Apostes. Velòdrom de Lluçmajor (2n)
Individual 75 voltes. Velòdrom de Lluçmajor (3r)
Americana. Velòdrom de Tirador (3r M. Llompарт)
Resistència 60 voltes. Velòdrom de Tirador (3r)
Americana 2 h. Velòdrom de Tirador (3r A. Taberner)
Velocitat-Km Llançat. Velòdrom de Tirador (3r)
Volta Llançada Matx Mallorca–Catalunya. Velòdrom de Tirador (3r)
Americana 2 h. Velòdrom de Tirador (4t M. Llompарт)
Americana 2 h. Velòdrom de Reus (4t P. Albiñana)
Australiana Parelles. Velòdrom de Tirador (4t B. Llodrà)
Campionat Balears Fons en Pista. Velòdrom de Manacor (5è)
Americana 3 h. Velòdrom de Manacor (5è B. Flaquer)
Americana 6 h. Velòdrom de Reus (5è solo)
Campionat Espanya Velocitat. Velòdrom de Tirador (Eliminat)
Campionat Espanya Moto Stayer. Velòdrom de Tirador (Abandona)

RUTA

- 1934 – Gran Premi Comerç Palma.** (1r)
Carrera ruta Festes Ascensió Palma. (2n)
Carrera Ruta Aniversari Club Pollença. (2n)
1a Etapa Palma-Manacor-3ª Inca–Palma V. Mallorca. (3r)
Volta Mallorca. (3r)
2a Etapa Manacor–Inca Volta Mallorca. (4t)

2a Etapa Manresa–Reus Volta Catalunya. (7è)

Volta Catalunya. (28è)

Campionat Balears Ruta. (Abandona)

Gran Premi Montblanch. (Abandona)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

El 1935 si s'observa l'inventari de curses en les quals participà Rafel Pou hom s'adona que la piràmide s'ha invertit. Pou ha deixat de ser un ciclista dedicat a les curses de pista per esdevenir un ciclista de carretera, que competia amb els ciclistes espanyols i europeus de major prestigi. En aquest sentit, cal destacar que prengué part a les principals fites com a ciclista en ruta: Vuelta Ciclista a España, Vuelta al País Vasco i Volta a Catalunya.

Desaparegut Josep Nicolau, Bartomeu Flaquer, Miquel Llompart, Antoni Taberner eren els principals adversaris de caràcter local, sobretot en el velòdrom. Tanmateix, Pou ja tenia mirada posada en les grans cites ciclistes. El seu nom era conegut i reconegut en els principals mitjans escrits arreu

del territori espanyol. Òbviament, comptava amb el suport de la premsa local i ningú no escatimava esforços per donar-li suport emocional, però sobretot econòmic. Davant les grans cites, els diaris engegaren subscripcions voluntàries per sufragar les despeses dels viatges, assistència i manteniment de Pou en les curses. En aquest sentit, possiblement Josep Nicolau, entre el 1933 i el 1934; i Pou entre el 1933 i el 1935 foren els ciclistes pioners de la modernitat. El fet que Rafel Pou esdevingués l'únic ciclista mallorquí a participar en la I Vuelta Ciclista a España (1935) el convertia ja en una llegenda del ciclisme insular.

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1935

PISTA:

6 Hores. Velòdrom de Reus (1r B. Flaquer)

Americana 90 Minuts. Velòdrom de Tirador (1r M. Llompart)

Americana 150 Minuts. Velòdrom de Tirador (1r M. Llompart)

Meta Partida Parelles. Velòdrom de Tirador (1r B. Flaquer)

Americana 3 h. Velòdrom de Tirador (3r A. Taberner)

24 Hores. Velòdrom de Tirador (5è B. Flaquer)

RUTA:

Pollença. (1r)

Bunyola. (2n)

Gran Premi Campos. (2n)

1a Etapa Reus–Barcelona Gran Premi Reus. (2n)

Gran Premi Biscaia. (2n)

Festes Sa Indioteria. (2n)

Trofeu Jaume Mayol–Sóller. (2n)

2a Etapa Manresa–Tarragona Volta Catalunya. (3r)

Gran Premi Reus. (3r)

2a Etapa Artà–Port de Pollença Volta Mallorca. (3r)

4a Etapa Burgos–Éibar (Éibar–Madrid–Éibar). (4t)

Criterium Asos Barcelona. (4t)

9a Etapa València–Múrcia Vuelta Espanya. (4t Ex.)

3a Etapa Pamplona–Baiona Vuelta País Basc. (6è)
3a Etapa Port de Pollença–Palma Volta Mallorca. (6è)
Volta a Mallorca. (7è)
4a Etapa Gandesa–Valls Volta Catalunya. (8è)
8a Etapa Tortosa–València Vuelta Espanya. (8è)
Americana Int. 2 h. Velòdrom de Tirador (8è M. Pons)
12a Etapa Sevilla–Càceres Vuelta Espanya. (8è Ex.)
Volta a Catalunya. (9è)
Criterium Asos Barcelona. (9è)
Éibar–Madrid–Éibar. (18è)
Vuelta Espanya. (27è)
Vuelta País Basc. (Abandona)
Trofeu Masferrer. (Abandona)

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

Aquell any de 1936, Rafel Pou competia com independent, amb el suport de la Penya Pou i d'algunes entitats com la Joventut Algaidina. Havia optat per aquest model després d'estar vinculat a la Unió Ciclista Mallorquina (1930-1931) i al Club Ciclista Balear (1932-1935).

En el marc de les Festes de la República Pou sortí per darrera vegada a competir fora de Mallorca. El 12 d'abril de 1936, prengué part en la cursa del circuit de Montjuïc i poc després en el Gran Premi de l'Ajuntament de Barcelona.⁵³ En aquesta cursa hi participaren deu equips, entre els quals tres mallorquins —Pou, Llompart i Flaquer—, on deixa-

ren molt bones impressions, quedant tercer, quart i cinquè classificat.⁵⁴

Pou té problemes amb els empresaris i els organitzadors de vetlades ciclistes al Tirador. *La Almudaina* informava que Pou hauria preferit participar en la cursa de presentació del Club Ciclista de Muro, en una carrera de 100 quilòmetres, per no fer-ho en una cita a Tirador on s'havien d'enfrontar els vencedors de Barcelona.⁵⁵ A Muro, Pou arribà amb esprint final en un grup format per deu corredors. Guanyà Flaquer i Rafel quedà en desè lloc.⁵⁶

PARTICIPACIÓ EN COMPETICIONS 1936

Eliminació Velòdrom Tirador. (1r)
I Gran Premi Veloz Sport Balear–Darrera Moto Ruta. (3r)
Gran Premi Fires i Festes Sóller. (4t)
Gran Premi Ajuntament Barcelona. (5è)
Individual 80 voltes. Velòdrom de Tirador (5è)
Petra. (8è)
Inauguració C. C. Murense. (10è)
Campionat Balears Moto Stayer Velòdrom de Tirador. (Eliminat).

FONT: M. VIDAL; M. FLAQUER. *Ciclistas de Mallorca* i elaboració pròpia.

53. *Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona*, 13 d'abril de 1936, 5.

54. *Correo de Mallorca*, 13 d'abril de 1936, 1.

55. *La Almudaina*, 17 d'abril de 1936, 4.

56. *La Almudaina*, 21 d'abril de 1936, 4.

6. LA TRÀGICA MORT DE L'HEROI POPULAR, LA MEMÒRIA I EL RECONeixEMENT (1936)

El 27 de maig de 1936 la premsa anunciava una cursa d'alt nivell al Velòdrom de Tirador, pel diumenge 31. Es tractava d'un matx de mig fons darrera moto stayer, en dues mànigues de 30 i 50 quilòmetres. Havien de competir per una part els catalans Ricardo Ferrando —de l'Agrupació Ciclista Monjuic— i Vicente Cebrián, i els mallorquins Joan Planas —campió de les Balears en l'especialitat esmentada— i Rafel Pou.⁵⁷ Aquella setmana, Pou intensificà els entrenaments en el velòdrom amb el seu preparador i motorista, Ferrà. El mateix dimecres, dia 27:

Mientras estaba entrenándose tras la moto de Ferrà, al encontrarse a la salida del peralte Norte, sufrió un pinchazo en el neumático de su rueda delantera a consecuencia del cual dio Pou contra el cemento de la pista.⁵⁸

Des del Tirador fou traslladat a l'Hospital General, on fou reconegut pels doctors Sampol i Vandrèll, i intervingut pel Dr. Alcover, però no es pogué fer res per salvar-li la vida. Rafel Pou moria a les tres de matinada d'aquell mateix 28 de maig de 1936.

Rafel Pou moria tot just un any i mig després de Josep Nicolau, el seu gran adversari a la compe-

tició. Durant aquest temps, sota el xoc de la mort del seu gran competidor a la pista, no havia volgut disputar carreres de mig fons darrera moto stayer. Superat el dol i la por hi tornà, i la mort també l'esperava amagada en una peralta de la pista de Tirador. El seu amic Nicolau també patí l'accident mortal amb el mateix motorista, Ferrà.

L'impacte de la mort de Rafel Pou va tenir unes dimensions superlatives, en una societat mobilitzada i motivada, políticament i socialment. L'impacte de la mort tingué unes dimensions extraordinàries i l'impacte emocional va ser profund,⁵⁹ tot provocant una mobilització ciutadana mai vista fins llavors. L'enterrament constituí una gran manifestació de dol, primer a Palma i després a Algaida. I, pocs dies després l'Ajuntament de Palma acordava dedicar un carrer de la ciutat a Josep Nicolau i Rafel Pou.⁶⁰ El cop d'estat del 18 de juliol de 1936 esfumà aquell projecte. Els noms de Nicolau i de Pou mai no van ser silenciats pels dirigents polítics i cívics de la postguerra, es dedicaren memorials en honor dels ciclistes, però se silencià i esborrà el seu compromís cívic i polític.

ALGUNES CONCLUSIONS

a. La trajectòria de Rafel Pou ens aproxima al ciclisme popular a Mallorca durant la dècada de 1920. El ciclisme de competició era possible perquè s'havia creat el clima favorable, tant pel que fa a la popularització de la bicicleta i del ciclisme, com en l'aposta decidida del petit empresariat local. El ciclisme —com esport i com a competició— permet la creació d'un primer fenomen de masses de caràcter local, fins i tot en les petites localitats de caràcter rural. Mallorca, el 1926, quan Pou comen-

ça a competir, ja hi havia un seguit de voltadores i de velòdroms destinats a l'espectacle, i la majoria d'aquests ja havia esdevingut un negoci per a emprenedors del lleure.

b. La figura de Rafel Pou i de la gran majoria de ciclistes de la seva generació s'explica en el context i el protagonisme social de la joventut mallorquina durant el decenni dels vint. La socialització del jovent, amb entitats com la Joventut Algaidina,

57. *La Almudaina*, 27 de maig de 1936, 6.

58. *La Almudaina*, 28 de maig de 1936, 5.

59. *La Almudaina*, 29 de maig de 1936, 4.

60. *La Almudaina*, 8 de juliol de 1936, 6.

constitueix un eix d'interpretació essencial per entendre una societat rural en procés de canvi, camí a la modernitat. Els clubs, les penyes i les associacions juvenils i populars que donen suport al ciclisme formen part del nou teixit social que està obrint horitzons a una societat etiquetada i controlada pel caciquisme i el control moral.

c. Rafel Pou simbolitza el ciclista professional d'origen humil. El cas de Rafel Pou ens aproxima a la sociologia dels ciclistes mallorquins durant el primer terç del segle XX —per municipis, economia local, classes socials, etc.—. La trajectòria professional de Rafel Pou ens porta a cinc de les primeres grans competicions per etapes que se celebraren en territori espanyol durant la primera meitat del segle XX —Volta a Catalunya, Volta a Mallorca, Vuelta a España, Vuelta a Levante, Vuelta al País Vasco, sobretot—.

d. El nexa entre política i esport es fa evident més que mai durant la Dictadura de Primo de Rivera i la Segona República. Pou ens remet a una joventut activa, molts fins i tot polititzats; i a polítics

o militants clarament identificats amb esportistes i amb les seves causes. Pou apareix com una icona dels valors del republicanisme popular, i les complicitats entre jornalers, pagesos amb petits emprenedors de caràcter local, però també amb la classe dirigent, els fills de les bones famílies locals. Un cas com el de Pou ens clarifica la complexitat de les complicitats, una barreja de filiacions, emocions i passions, moltes de les quals connectades de manera intangible, però real.

e. La llegenda i el mite de Josep Nicolau mort el 1934 segurament es consolidà entre el republicanisme i entre el jovent mallorquí, almenys fins al juliol de 1936. La memòria de Rafel Pou, mort el maig de 1936, va ser fulminada el juliol de 1936. Avui apareix com una víctima més de l'esport i de les condicions lamentables de la competició ciclista els anys trenta. El cas concret que ens ocupa potser és un bon exercici per repensar la memòria democràtica, per ventura una oportunitat per democratitzar la memòria històrica.

ANNEX

En un full publicat per Payá-Lleida es recull un poema de Manuel S. Miralles dedicat a Rafel Pou Sastre:⁶¹

LA TRÁGICA MUERTE
EN EL VELÓDROMO DE TIRADOR,
DEL CAMPEÓN CICLISTA MALLORQUÍN,
RAFAEL POU
(1ª PARTE)

I

El 27 de Mayo,
un accidente inesperado
Le ha costado la vida
a Rafael Pou nuestro paisano.

Era natural de Algaida
26 años de edad tenía
bravo mallorquín amado
trágicamente pierdes la vida.

En el velódromo de Tirador
herido de muerte cayó.
Sobre las seis y media
miércoles por la tarde
haciendo entrenamientos
empezó el drama a desarrollarse.

61. Manuel S. Miralles, secretari del Govern Civil de Lleida, que havia pres possessió el 1931. *El Día Gráfico*, 16 d'agost de 1931, p. 30. CAMPRUBÍ VINYALS, Adriana. *Els plecs poètics de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2023, p. 119; Manuel S. Miralles, poemes en quatre parts dedicats al soldat García Hernández, màrtir de la República, afusellat el 1930.

2

La caída se produjo
cuando llevaba ya veinte vueltas
a causa de un reventón
que fatalmente sufrió la rueda.

Cayó aparatosamente
el batacazo fue tan tremendo
que impresionados quedaron
los que aquel drama estaba viendo.

Con un cuidado especial
llevaronle al Hospital
Inútil fue la ciencia
que desgraciada suerte
y después de superarle
se fue agravando y hallo la muerte.

Rafael Pou y Nicolau
sus nombres siempre recordaremos.
y vuestra trágica muerte
los deportistas no olvidaremos.

Mallorca os rinde gloria y honor
con este canto de amor

Geranios y claveles
rosas y violetas
echemos en las tumbas
de estos amados bravos atletas.

LA TRÁGICA MUERTE
EN EL VELÓDROMO DE TIRADOR,
DEL CAMPEÓN CICLISTA MALLORQUIN,
RAFAEL POU
(2ª PARTE)

3

Al conocer la tragedia
muchos amigos y aficionados
hacia el Hospital se fueron
llenos de pena y emocionados.

Y al ver que estaba tan grave
y que remedio ya no tenía
entristecidos lloraban
pues contenerse nadie podía.

Mallorca entera le entristeció
la muerte de Rafael Pou
solemne fue el entierro
inolvidable día
todo el Valiente atleta
de nuestra tierra lo merecía.

4

Como Nicolau ha muerto
que coincidencia tan dolorosa
estos dos bravos ciclistas
eran orgullo para Mallorca.

05

Els carrers d'Algaida durant la Segona República

Catalina Mas Targa, Miquel Sastre Pujol

Aquest treball és un resum del que hem anat publicant a la revista *Es Saig* sobre la toponímia urbana d'Algaida. Per raons de temàtica hem extret només la documentació que afectava els anys de la Segona República.

CARRER DE S'AIGUA

Entrada: sa Plaça; sortida: carrer de la Ribera

Noms que ha tengut: «Carrer del Aygo», «Calle Mayor», «Calle del Agua», «Calle del Marqués de Zayas», «Carrer de s'Aigua».

♦ **1932:** Segons el cens de l'any 1932 sabem els oficis més habituals dels habitants d'aquest carrer, la majoria eren: «labrador, jornalero, sus labores, sin profesión». Nosaltres anotarem els oficis menys freqüents:

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN 3 - TITULADA CASA MATADERO

<i>Capellá Garí, Pedro</i>	<i>Calle Mayor, 23</i>	<i>Zapatero</i>
<i>Martorell Cardell, Rafael</i>	<i>Calle Mayor, 11</i>	<i>Practicante</i>
<i>Munar Oliver, Juan</i>	<i>Calle Mayor, 4</i>	<i>Carpinteria</i>
<i>Munar Oliver, Francisco</i>	<i>Calle Mayor, 4</i>	<i>Guarnicionero</i>
<i>Mut Sureda, Miguel</i>	<i>Calle Mayor, 3</i>	<i>Albañil</i>
<i>Oliver Llompart, Antonio</i>	<i>Calle Mayor, 30</i>	<i>Tendero</i>
<i>Oliver Marimón, Miguel</i>	<i>Calle Mayor, 12</i>	<i>Guardia Civil retirado</i>
<i>Roca Vaquer, Mariano</i>	<i>Calle Mayor, 2</i>	<i>Zapatero</i>

<i>Roca Verdera, Antonia</i>	<i>Calle Mayor, 2</i>	<i>Bordadora</i>
<i>Trobat Capellá, Francisco</i>	<i>Calle Mayor, 27</i>	<i>Zapatero</i>
<i>Vanrell Capellá, Gabriel</i>	<i>Calle Mayor, 8</i>	<i>Empleado</i>

COMERÇOS

Els petits comerços, eren una estampa habitual del poble. Ubicats aquí i allà feien de la compra diària una passejada. Amb les grans superfícies aquell costum ha quedat al refugi dels records.

1929

<i>Zapaterias:</i>	<i>Capellá Garí, Pedro</i>	<i>Calle Mayor, 25 [en tot el poble 5]</i>
	<i>Roca Vaquer, Mariano</i>	<i>Calle Mayor, 2</i>
<i>Carnicerias:</i>	<i>Janer Coll, Antonio</i>	<i>Calle Mayor [en tot el poble 5]</i>
<i>Carpinterias:</i>	<i>Sastre Trobat, Miguel</i>	<i>Calle Mayor, 16 [en tot el poble 8]</i>
<i>Harinas (comerciante en):</i>	<i>Oliver Llompart, Antonio</i>	<i>Calle Mayor, 30</i>

CARRER DE L'AMARGURA

Entrada: carrer de la Unió; sortida: carrer del Colomer.

Carrer de l'Amargura és un topònim urbà referent a la religió, com carrer de l'Esperança, carrer de Sant Joan, carrer de la Beata.

El nom d'Amargura podria ser del Viacrucis, referint-se a la tercera caiguda.

OFICIS DELS HABITANTS D'AQUEST CARRER SEGONS EL CENS ELECTORAL DEL 1932:

1932

CENSOS ELECTORALES - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 1 - TITULADA CRUZ DEL PALOMAR

<i>Capellá Sastre, Antonio</i>	<i>Amargura, 20</i>	<i>Comercio</i>
<i>Capellá Seguí, Margarita</i>	<i>Amargura, 17</i>	<i>Costurera</i>
<i>Contestí Amengual, Damián</i>	<i>Amargura, 1</i>	<i>Veterinario</i>
<i>Fullana Sastre, Antonio</i>	<i>Amargura, 15</i>	<i>Pastor</i>
<i>Llompart Sastre, Bernardo</i>	<i>Amargura, 28</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Moranta Sastre, Francisca</i>	<i>Amargura, 16</i>	<i>Costurera</i>
<i>Mulet Moranta Sastre, Francisca</i>	<i>Amargura, 16</i>	<i>Costurera</i>
<i>Mulet Pou, Miguel</i>	<i>Amargura, 4</i>	<i>Cantero</i>
<i>Mulet Tomás, Bartolomé</i>	<i>Amargura, 6</i>	<i>Militar retirado</i>
<i>Puigserver Cantallops</i>	<i>Amargura, 7</i>	<i>Peón Caminero</i>
<i>Servera Crespi, Guillermo</i>	<i>Amargura, 16</i>	<i>Albañil</i>
<i>Vich Fiol, Ramón</i>	<i>Amargura, 3</i>	<i>Peón Caminero</i>

A més d'aquests oficis el document cita: «labrador, jornalero, sus labores, sin profesión, propietario».

COMERÇOS

Molta gent recorda encara de les botigues i altres serveis que hi havia a Algaida. La compra diària estava ben assortida i no la tenien gens enfora,

aquí i allà es trobava un establiment que els oferia una bona prestació.

1929

<i>Comestibles (tiendas de):</i>	<i>Capellá Sastre, Antonio</i>	<i>C/ Amargura, 18</i>
<i>Panaderias:</i>	<i>Fullana Pou, Margarita</i>	<i>C/ Amargura, 20</i>
<i>Zapaterias:</i>	<i>Manila Bibiloni, Guillermo</i>	<i>C/ Amargura, 8</i>

CARRER DE LA BEATA

Entrada: carrer de Sant Joan; sortida: carrer de la Victòria.

Carrer de la Beata és un topònim que fa referència a la religió. Són molt freqüents els noms de sants i verges aplicats als carrers.

Catalina Tomàs i Gallard, religiosa mallorquina (Valldemossa 1531-1574). De l'orde de les canongesses de Sant Agustí, en vida tengué fama de

virtuosa i miraclera. Durant més d'un segle el seu culte fou suprimit per les autoritats romanes, però el 1792 va ser beatificada i el 1930, canonitzada. La seva festa se celebra el 28 de juliol. És l'única santa mallorquina i les seves restes es conserven a l'església de Santa Magdalena, a Palma.

CARRER DEL BISBE

Entrada: sa Plaça; sortida: carrer de la Victòria.

Carrer del Bisbe és un topònim urbà que recorda un resident il·lustre, natural d'Algaida.

Miquel Salvà i Munar, eclesiàstic i erudit mallorquí (Algaida, 1792-Palma, 1873). Va ser secretari de la Diputació Provincial de les Balears. A causa de la seva ideologia liberal, el 1824 s'exilià a França on es dedicà, bàsicament, a la investigació històrica. El 1829 fixà la residència a Madrid, i el mateix any, fou nomenat membre de l'Acadèmia de la His-

tòria. El 1832, l'Ajuntament de Palma el nomenà cronista oficial del Regne de Mallorca i, el 1834, ingressà a la Societat Econòmica d'Amics del País. Escriví *Colección de documentos inéditos para la historia de España*. Deixà inèdits alguns treballs d'investigació, com *Història del estado civil de los judios en el Reyno de Aragón, siglos XIII y XIV*, i publicà algunes cartes pastorals. El 1851 fou nomenat bisbe de Mallorca, on dugué a terme una notable activitat apostòlica. (G. E.)

1929

<i>Barberías:</i>	<i>Jaume Sastre, Juan</i>	<i>C/ del Obispo, 2</i>
<i>Cafés:</i>	<i>Janer Juan, Miguel</i>	<i>C/ del Obispo, 7</i>
	<i>Jaume Sastre, Juan</i>	<i>C/ del Obispo, 2</i>

<i>Mercerías:</i>	<i>Ballester Ribas, Mateo</i>	<i>C/ del Obispo 8</i>
<i>Panaderías:</i>	<i>Tomàs Juan, Miguel</i>	<i>C/ del Obispo 1</i>
<i>Tabernas:</i>	<i>Janer Juan, Miguel</i>	<i>C/ del Obispo 7</i>
	<i>Janer Juan, Miguel</i>	<i>C/ del Obispo 2</i>
<i>Tejidos:</i>	<i>Ballester Ribas, Mateo</i>	<i>C/ del Obispo 8</i>

(Els barbers tenien el seu obrador dins el cafès, i a vegades el mateix barber era l'amo de la taverna)

CARRER DES CAMPET

Entrada: carrer de l'Amargura: sortida: camí de sa Comuna.

Campet, diminutiu de camp, és un topònim urbà que conté referències al·lusives al paisatge natural primitiu en el qual va néixer el carrer.

OFICIS

Segons el cens de 1932, la majoria d'habitants del carrer des Campet tenien per ofici: «labrador» (20 persones), «jornalero» (7), nosaltres citarem els altres oficis per no allargar la llista.

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº 2 - SECCIÓN Nº 1 - TITULADA CRUZ DEL PALOMAR

<i>Fiol Juan, Bartolomé</i>	<i>C/ Campo, 6</i>	<i>Comercio</i>
<i>Gelabert Mascaró, Melchor</i>	<i>C/ Campo, 57</i>	<i>Cantero</i>
<i>Gelabert Oliver, Miguel</i>	<i>C/ Campo, 5</i>	<i>Herrero</i>
<i>Vanrell Roca, Bartolomé</i>	<i>C/ Campo, 49</i>	<i>Albañil</i>
<i>Vanrell Roca, Mariano</i>	<i>C/ Campo, 49</i>	<i>Albañil</i>

CARRER DELS CAVALLERS

Entrada: sa Plaça: sortida: camí de Binicomprat.

Carrer dels Cavallers és un topònim urbà que ens informa on residien les famílies de «casa bona». Encara avui hi trobam tres cases amb els escuts familiars: a la casa núm. 4, amb data de 1766, en el que podem veure una creu i una lletra majúscula, que correspon a la família Munar de la

Font; a la casa núm. 7, coneguda actualment com a posada de sa Serra, on podem veure el braç amb l'espasa a la mà que correspon a la família Amengual; i a la casa núm. 16 que pertanyia a la família Ribes de Cabrera.

OFICIS

El cens de l'any 1932 especifica l'ofici de cada habitant, la majoria d'ells eren: «labrador, jornalero, sus labores, sin profesión», nosaltres en citarem dos que no eren habituals:

1932

CENSO ELECTORAL N° 2 - SECCIÓ N° 2 - TITULADA CASA PESCADERIA

<i>Galiá Leonard, Juan</i>	<i>C/ Caballeros, 18</i>	<i>Maestro Nacional</i>
<i>Vidal Verdera, Francisco</i>	<i>C/ Caballeros, 5</i>	<i>Guardabosques</i>

♦ **1936:** «Francisco Vidal Verdera [...] con domicilio en la calle de los Caballeros nº 5 expone: que habiendo desempeñado la plaza en propiedad de Guarda Rural de esta Villa desde julio de 1927 hasta el 3 de julio de 1930, fecha en que solicitó la excedencia [...]». Reclama el lloc que va ser atorgat a Francisco Ametler Juan perquè creu que li pertoca a ell.

♦ **Quarter de la Guàrdia Civil:** Des de la seva creació, a mitjan segle XIX, fins al 1933 en què passen al nou edifici del carrer dels Cavallers, aquesta força de seguretat va estar allotjada a la Casa de la Vila. El 1896 un grup de quatre guàrdies civils a cavall prengueren possessió del quarter al carrer del Rei. Encara hi ha gent a Algaida que ens ha contat que recorda d'haver vist entrar els cavalls dins la Casa de Vila, ja que allà hi tenien les pallisses. L'any 1940, el Grup de Cavalleria d'Algaida passava a ser mixt; uns anaven en cavall i altres sense. El 1968 desapareixen els cavalls. El 1932 l'Ajuntament va comprar el solar per construir el quarter que tenim avui.

♦ **1931:** Antoni Mulet arribà al càrrec de batle arran de les eleccions municipals del 12 d'abril del 1931 que suposaren la caiguda de la monarquia i la proclamació de la Segona República. Des del primer moment l'Ajuntament es planteja la necessitat de construir un edifici per a les escoles i un altre per a quarter de la Guàrdia Civil. El mes d'abril

s'acorda comprar el trast dels germans Mulet per a la construcció del quarter i immediatament s'encarrega el projecte a l'arquitecte Carlos Garau.

♦ **1932:** «Expediente para la adquisición de terrenos para construir en ellos la Casa-Cuartel de la Guardia Civil [...]. Publíquense bandos y edictos en los sitios de costumbre que hagan saber al vecindario que todo aquel que tenga solares disponibles susceptibles de construir en ellos la Casa-Cuartel puede presentar la propuesta en la que conste precio y la extensión [...] el día 3 de Mayo se dio cuenta del ofrecimiento de los hermanos Mulet del solar en su finca llamado «Son Jayant» dando el precio de dos pesetas el metro cuadrado [...]». El 29 d'abril d'aquell mateix any l'Ajuntament acordà comprar el solar.

♦ **1932:** «Expediente de Subasta para la construcción del ala izquierda del edificio destinado a Cuartel de la Guardia Civil, adjudicado a D. Bartolomé Vanrell Nadal en 26.630 pesetas. (13 Dicbre. 1932)».

♦ **1933:** «Yo, el abajo firmant, Guillermo Servera Crespí, contractista de las obres del Cuartel de la Guardia Civil, pido al dignísimo Ayuntamiento de esta villa de Algaida, debido a la falta del material correspondiente, una prórroga del período reglamentario para la terminación de las antedichas Obras [...] (18 Sebpre 1936)».

CARRER DES COLOMER

Entrada: carrer Migdia; sortida: carretera de Lluçmajor.

Carrer des Colomer és un topònim urbà que ens marca el rastre d'una activitat: la cria de coloms. Molts dels noms de carrers ens porten a una visió remota del poble, en el qual cohabitaven els

espais destinats a habitatges i els de conreus o altres activitats.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº 2 - SECCIÓN Nº 1 - TITULADA CRUZ DEL PALOMAR

<i>Amengual Ballester, Mateo</i>	<i>C/ Palomar, nº 1</i>	<i>Cantero</i>
<i>Amengual Juan, Onofre</i>	<i>C/ Palomar, nº 12</i>	<i>Comercio</i>
<i>Amengual Puigserver, Juan</i>	<i>C/ Palomar, nº 28</i>	<i>Guarda Bosques</i>
<i>Antich Mora, Pedro A.</i>	<i>C/ Palomar, nº 54</i>	<i>Pastor</i>
<i>Bibiloni Capellá, Juan</i>	<i>C/ Palomar, nº 60</i>	<i>Comercio</i>
<i>Capellá Llompart, Juan</i>	<i>C/ Palomar, nº 52</i>	<i>Barbero</i>
<i>Falconer Puigserver, Jaime</i>	<i>C/ Palomar, nº 16</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Fiol Antich, Margarita</i>	<i>C/ Palomar, nº 20</i>	<i>Costurera</i>
<i>Montserrat Jaume, Bartolomé</i>	<i>C/ Palomar, nº 39</i>	<i>Peón Caminero</i>
<i>Muntaner Gomila, Catalina</i>	<i>C/ Palomar, nº 37</i>	<i>Costurera</i>
<i>Oliver Mulet, Catalina</i>	<i>C/ Palomar, nº 11</i>	<i>Costurera</i>
<i>Oliver Ramis, Miguel</i>	<i>C/ Palomar, nº 9</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Ribas Amengual, Melchor</i>	<i>C/ Palomar, nº 27</i>	<i>Herrero</i>
<i>Vanrell Fullana, Jaume</i>	<i>C/ Palomar, nº 70</i>	<i>Albañil</i>

[Altres oficis d'aquest carrer eren: «labrador, jornalero, sus labores», etc.].

COMERÇOS

Al segle passat es podia anar a fer la compra diària als petits comerços distribuïts aquí i allà. Podrem comprovar els canvis, en aquest cas desfavorables per a la gent del carrer des Colomer i voltants.

1929

<i>Abacerias:</i>	<i>Amengual Ballester, Mateo</i>	<i>C/ Palomar, 1</i>
	<i>Cerdá Ramis, Juan</i>	<i>C/ Palomar, 60</i>
<i>Panaderias:</i>	<i>Fullana Pou, Margarita</i>	<i>C/ Palomar</i>
	<i>Trobat Serra, Francisco</i>	<i>C/ Palomar</i>
<i>Volateria (especuladores en):</i>	<i>Gelabert Jaume, Juan</i>	<i>C/ Palomar</i>
	<i>Llull Mudoy, Pedro</i>	<i>C/ Palomar</i>

CARRER DE L'ESGLÉSIA

Entrada: carrer de la Victòria; sortida: carrer de Palma.

COMERÇOS

Podem observar com a Algaida hi havia una important activitat comercial amb petites botigues o tallers que donaven vida als carrers.

1929

<i>Carnicerias:</i>	<i>Janer Rafel, Miguel</i>	<i>C/ Iglesia, 3</i>
<i>Carpinterias:</i>	<i>Gomila Puigserver, Jaime</i>	<i>C/ Iglesia, 14</i>
<i>Harinas (comerciantes en):</i>	<i>Trobat Company, Agustín</i>	<i>C/ Iglesia, 1</i>
<i>Herrerias:</i>	<i>Juan Amengual, Jaime</i>	<i>C/ Iglesia, 20</i>
<i>Panaderias:</i>	<i>Pujol Mulet, Francisco</i>	<i>C/ Iglesia, 17</i>

CARRER DE L'ESPERANÇA

Entrada: sa Placeta; sortida: carrer de la Victòria.

Carrer de l'Esperança és un topònim urbà que té per tema la religió. Són nombrosos a tots els pobles els exemples de carrers o places que ostenten el nom d'un sant, una verge, o altra devoció popular. A Algaida tenim els carrers de l'Amargura, de Sant Joan i de la Beata.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA CASA PESCADERIA

Mulet Mulet, Guillermo *C/ Esperanza, 1* *Escribiente*

[Els altres habitants d'aquest carrer estan classificats com: «sus labores, propietario, sin profesión»].

COMERÇOS

Un carrer tan curt, i avui solitari, tenia aquells anys la vida que donen els petits comerços.

1929

<i>Bicicletas (talleres de):</i>	<i>Gelabert, Miguel</i>	<i>C/ Esperanza, 2</i>
<i>Zapaterias:</i>	<i>Capellà Garí, Lorenzo</i>	<i>C/ Esperanza, 4</i>

CARRER DEL LABERINT

Entrada: carrer des Sitjar; sortida: carrer de l'Església.

Carrer del Laberint és un topònim urbà relacionat amb l'estructura del carrer que està format per trams de diferent direcció, amb colzes i recolzes.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 1 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA IGLESIA

<i>Amorós Palou, Magdalena</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>
<i>Arbona Coll, Rosa</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>
<i>Balaguer Mulet, José</i>	<i>C/ Laberinto, 18</i>	<i>Escribiente</i>
<i>Balaguet Pou, Miguel</i>	<i>C/ Laberinto, 18</i>	<i>Profesor</i>
<i>Juan Oliver, José</i>	<i>C/ Laberinto, 16</i>	<i>Albañil</i>
<i>Oliver Pou, Antonia</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>
<i>Torres Alba, Juana M^a</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>
<i>Tugores Tous, Paula</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>
<i>Ventayol Ventayol, Maria</i>	<i>C/ Laberinto, 12</i>	<i>Religiosa</i>

CARRER MESQUIDA

Entrada: carrer del Rei; sortida: carrer des Sitjar.

OFICIS

1928

<i>Carpinterias:</i>	<i>Gomila Rubí, Antonio</i>	<i>C/ Mesquida, 1</i>
<i>Comestibles:</i>	<i>Cantallops Torrents, Miguel</i>	<i>C/ Mesquida, 2</i>

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 1 - SECCIÓN N° 1 - TITULADA CASA CONSISTORIAL

<i>Cantallops Torrents, Miguel</i>	<i>C/ Mesquida, 2</i>	<i>Comercio</i>
<i>Gomila Rubí, Antonio</i>	<i>C/ Mesquida, 1</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Moragues Balaguer, Pedro</i>	<i>C/ Mesquida, 2</i>	<i>Médico</i>
<i>Ramón Isern, Ana</i>	<i>C/ Mesquida, 1</i>	<i>Costurera</i>

CARRER MIGDIA

Entrada: sa Placeta; carrer des Colomer.

Carrer del Migdia és un topònim que fa referència a la meteorologia. Són freqüents als altres pobles, així veiem: «carrer del Vent», «carrer del Sol», «carrer de la Lluna», «carrer de Ponent», etc.

OFICIS

1932		
CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA CASA PESCADERIA		
<i>Llull Fullana, Pedro</i>	<i>C/ Mediodia, 4</i>	<i>Comercio</i>
<i>Mulet Trobat, Miguel</i>	<i>C/ Mediodia, 5</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Noguera Sastre, Bartolomé</i>	<i>C/ Mediodia, 14</i>	<i>Barbero</i>
<i>Perelló Sastre, Antonio</i>	<i>C/ Mediodia, 2</i>	<i>Guardabosque</i>

[De l'ofici dels altres habitants d'aquest carrer el document diu: «propietario, sus labores, sin profesión...»]

COMERÇOS

1928		
<i>Barberias:</i>	<i>Noguera Sastre, Bartolomé</i>	<i>C/ Mediodia, 14</i>

CARRER NOU

Entrada: carrer Migdia; sortida: carrer des Colomer.

Carrer Nou, topònim urbà que fa al·lusió a una nova creació.

OFICIS

1932		
CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA CASA PESCADERIA.		
<i>Pou Crespi, Damián</i>	<i>C/ Nueva, 19</i>	<i>Peón Caminero</i>

[Els altres habitants d'aquest carrer estan classificats en: «labrador, jornalero, propietario, sus labores, sin profesión»]

CARRER DE PALMA

Entrada: carrer de la Unió; sortida: carretera Palma-Manacor.

Carrer de Palma, és un topònim urbà indicador de la direcció vers un lloc, en aquest cas Palma.

OFICIS

1932		
CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 1 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA IGLESIA		
<i>Antich Pou, José</i>	<i>C/ Palma, 13</i>	<i>Herrero</i>
<i>Antich Pou, Miguel</i>	<i>C/ Palma,</i>	<i>Guardabosques</i>

<i>Falconer Sastre, Jaime</i>	<i>C/ Palma, 3</i>	<i>Peón Caminero</i>
<i>Garau Jaume, Juan</i>	<i>C/ Palma, 35</i>	<i>Zapatero</i>
<i>Juan Amengual, Jaime</i>	<i>C/ Palma, 25</i>	<i>Herrero</i>
<i>Llompарт Galmés, Jaime</i>	<i>C/ Palma, 41</i>	<i>Albañil</i>
<i>Noguera Rigo, Miguel</i>	<i>C/ Palma, 1</i>	<i>Tendero</i>
<i>Noguera Rigo, Rafael</i>	<i>C/ Palma, 1</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Oliver Mir, Antonia</i>	<i>C/ Palma, 47</i>	<i>Bordadora</i>
<i>Oliver Vich, Masiana</i>	<i>C/ Palma, 45</i>	<i>Costureara</i>
<i>Pou Capellá, Pedro A.</i>	<i>C/ Palma, 45</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Pou Oliver, Juan</i>	<i>C/ Palma, 45</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Rotger Rullán, Andrés</i>	<i>C/ Palma, 47</i>	<i>Albañil</i>
<i>Vanrell Fullana, Bernardo</i>	<i>C/ Palma, 31</i>	<i>Cantero</i>

COMERÇOS

1928

<i>Abacerias:</i>	<i>Ramón Aloy</i>	<i>C/ Palma, 1</i>
<i>Carpinterias:</i>	<i>Pou Capellá, Antonio</i>	<i>C/ Palma, 39</i> [en cita vuit en tot el poble]

SA PLAÇA

Entrada: carrer de s'Aigua; sortida: carrer de Sant Joan.

Sa Plaça és un topònim urbà que individualitza un espai. Abans de la República dugué el nom de «Plaza Mayor». Durant la Segona República dugué el nom de «Plaza de la República», i durant la dictadura va dur el nom de «Plaza del Generalísimo Franco».

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 2 - TITULADA CASA PESCADERIA

<i>Capellá Arnau, Cristóbal</i>	<i>Plaza, 3</i>	<i>Tendero</i>
<i>Capellá Capellá, Juan</i>	<i>Plaza, 18</i>	<i>Tendero</i>
<i>Castellano Ortiz, Enrique</i>	<i>Plaza, 8</i>	<i>Secretario</i>
<i>Gomila Company, Onofre</i>	<i>Plaza, 7</i>	<i>Tabernero</i>
<i>Jaume Sastre, Juan</i>	<i>Plaza, 19</i>	<i>Barbero</i>
<i>Llompарт Oliver, Juan</i>	<i>Plaza, 16</i>	<i>Tendero</i>
<i>Mulet Mulet, Salvador</i>	<i>Plaza, 6</i>	<i>Empleado</i>
<i>Salvador Sencherms, Maria</i>	<i>Plaza, 15</i>	<i>Maestra</i>
<i>Vanrell Mulet, Bartolomé</i>	<i>Plaza, 17</i>	<i>Escribiente</i>
<i>Vanrell Mulet, Guillermo</i>	<i>Plaza, 17</i>	<i>Guarda Rural</i>

[Als altres habitants els classifica com : «propietario, sus labores, sin profesión»].

COMERÇOS

Podrem veure que a part dels cafès hi havia botigues de comestibles, una merceria, barberies i altres serveis, la qual cosa ens demostra que la compra diària del que una família necessita estava més ben servida que avui en dia.

1928

<i>Abacerias:</i>	<i>Capellá Capellá, Juan</i>	<i>Plaza, 18</i>
<i>Barberias:</i>	<i>Garcias Mulet, Juan</i>	<i>Plaza, 8</i>
	<i>Pericás Mir, Mateo</i>	<i>Plaza, 13</i>
	<i>Sastre Pericás, Nadal</i>	<i>Plaza, 13</i>
	<i>Pou Capellá, Juan</i>	<i>Plaza, 12</i>
<i>Cafés:</i>	<i>Bibiloni Pou, Miguel</i>	<i>Plaza, 1</i>
	<i>Janer Coll, Margarita</i>	<i>Plaza, 11</i>
	<i>Mulet Mulet, Salvador</i>	<i>Plaza, 7</i>
	<i>Pou Capellá, Juan</i>	<i>Plaza, 12</i>
	<i>Trobat Mulet, Antonio</i>	<i>Plaza, 2</i>
<i>Comestibles:</i>	<i>Llompart Oliver, Juan</i>	<i>Plaza, 16</i>
	<i>Sureda Oliver, Miguel</i>	<i>Plaza, 14</i>
<i>Guarnicionero:</i>	<i>Martorell Janer, Juan</i>	<i>Plaza, 5</i>
<i>Harinas (comerciantes):</i>	<i>Capellá Arnau, Cristóbal</i>	<i>Plaza, 3</i>
<i>Tabernas:</i>	<i>Bibiloni Pou, Miguel</i>	<i>Plaza, 1</i>
	<i>Janer Coll, Margarita</i>	<i>Plaza, 11</i>
	<i>Pou Capellá, Juan</i>	<i>Plaza, 12</i>
	<i>Trobat Mulet, Antonio</i>	<i>Plaza, 2</i>
<i>Tejidos:</i>	<i>Pou Ripoll, José</i>	<i>Plaza, 9</i>

1934

PADRÓN PARA EL COBRO DEL ARBITRIO DE INQUILINATO [...]

<i>Plaza, 1</i>	<i>Miguel Bibiloni</i>	<i>Café</i>
<i>Plaza, 3</i>	<i>Cristóbal Capellá</i>	<i>Abaceria</i>
<i>Plaza, 5</i>	<i>Juan Martorell</i>	<i>Albardero</i>
<i>Plaza, 7</i>	<i>Onofre Gomila</i>	<i>Café</i>
<i>Plaza, 8</i>	<i>Antonio Trobat</i>	<i>Café</i>
<i>Plaza, 9</i>	<i>José Pou</i>	<i>Merceria</i>
<i>Plaza, 11</i>	<i>Jaime Janer</i>	<i>Café</i>
<i>Plaza, 16</i>	<i>Juan Llompart</i>	<i>Abaceria</i>
<i>Plaza, 18</i>	<i>Juan Capellá</i>	<i>Abaceria</i>
<i>Plaza, 19</i>	<i>Juan Jaume</i>	<i>Café</i>

RETALL D'HISTÒRIA. ESCOLA DE NINES

L'escola era traslladada d'un lloc a un altre des de feia molts d'anys. L'Ajuntament pagava el lloguer d'una casa que servia d'habitatge del mestre o de la mestra, i a la vegada era l'escola. Els conflictes entre el propietari de la casa i la Corporació Municipal eren freqüents. En aquells moments (1931) estava ubicada a la Plaça damunt Cas Teixidor.

Com que les Escoles encara no estaven acabades, decideixen:

♦ **1931:** «La Inspección Provincial de Primera Enseñanza de Baleares decide: 1º Trasladar la escuela de niñas de Algaida a la casa nº 9 de la Plaza Mayor, piso. 2º Trasladar la escuela de niños al local que ocupa actualmente la escuela de niñas. 3º Interesar al propietario de la casa de la escuela de niñas de Algaida derribe los tabiques de la parte posterior de la casa para tener otra sala de clase [...]».

CARRER DE SA QUARTERADA

Entrada: carrer de Palma; sortida: Camí Vell d'Algaida.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº 1 - SECCIÓN Nº 2 - TITULADA IGLESIA

<i>Bartolomé Fiol</i>	<i>Cuarterada, 13</i>	<i>Pastor</i>
<i>Juan Font</i>	<i>Cuarterada, 15</i>	<i>Maestro</i>
<i>Pedro Fullana</i>	<i>Cuarterada, 11</i>	<i>Pastor</i>
<i>Bartolomé Vanrell</i>	<i>Cuarterada, 5</i>	<i>Albañil</i>
<i>Juan Vich</i>	<i>Cuarterada, 5</i>	<i>Guardabosques</i>

[Altres habitants d'aquest carrer eren: «labrador, jornalero, sus labores»].

CARRER DEL REI

Entrada: sa Plaça; sortida: carrer de la Victòria.

Noms que ha tingut aquest carrer: «Carrer de la Rectoria», «Calle de la Casa Consistorial», «Calle del Rey», «Calle Galán y Garcia Hernández», «Calle del General Goded» i «Carrer del Rei».

♦ **Fermín Galán Rodríguez (1899-1930):** «Militar andalús. Combaté al Marroc i fou degradat per les seves idees republicanes (1926), rehabilitat l'any 1930, dirigí amb A. Garcia Hernández l'aixe-

cament republicà de Jaca. Fracassada la revolta, fou afusellat».

♦ **Manuel Goded Llopis:** «Militar espanyol (1882-1936). Va participar en la Guerra del Marroc. El 1936 era capità general de les Balears i encapçalà l'aixecament a Palma. Es traslladà tot seguit a Barcelona per posar-se al capdavant dels revoltats. Fou detingut, jutjat i afusellat».

COMERÇOS

CARRER DEL REI

<i>Automòviles (de transporte):</i>	<i>Vanrell Trobat, Juan</i>	<i>C/ del Rey, 8</i>
<i>Carnicerías:</i>	<i>Roig Seguí, Bartolomé</i>	<i>C/ del Rey, 14</i>

Nota: el 1896 arribaren a Algaida cinc guàrdies civils; la seva Casa quarter estava al carrer de Rei, formaven part del Grup de Cavalleria. (Per a més informació vegeu carrer dels Cavallers).

CARRER DE LA RIBERA

Entrada: carrer de s'Aigua; sortida: camí de s'Estació.

Carrer de la Ribera és un topònim urbà que conté referències sobre la configuració del terreny en el qual va néixer el carrer. Un dels significats de «riba» o «ribera» és «porció de terreny conrea-

da a vora del marge» o «desnivell poc sensible del terreny». Si observem la seva situació, veiem que referent a la Plaça i al carrer de la Roca, presenta un considerable desnivell.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº 2 - SECCIÓN Nº 3 - TITULADA CASA MATADERO

<i>Gelabert Garí, Andrés</i>	<i>C/ Ribera, 5</i>	<i>Herrero</i>
<i>Mulet Oliver, Catalina</i>	<i>C/ Ribera, 1</i>	<i>Maestra Jubilada</i>
<i>Puigserver Juan, Sebastián</i>	<i>C/ Ribera, 15</i>	<i>Albañil</i>
<i>Ramis Fiol, Gabriel</i>	<i>C/ Ribera, 10</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Verd Verd, Mateo</i>	<i>C/ Ribera, 18</i>	<i>Comercio</i>

COMERÇOS

1928

<i>Carpintería:</i>	<i>Ramis Maura, Juan</i>	<i>C/ Ribera, 10</i>
<i>Herrerías:</i>	<i>Gelabert Garí, Andrés</i>	<i>C/ Ribera, 5</i>

LES ESCOLES

Quan es varen construir les Escoles, va canviar la fesomia del carrer (1933-1935).

♦ **1926:** «El Ayuntamiento acordó en 1926, l'adquisició de unos terrenos propiedad de D. Gabriel Nadal Tous, que lindando con las calles de la Tanqueta i de la Ribera, debían ser el solar de las futuras escuelas; estipuló su precio en la cifra de 7.500 pesetas».

♦ **1927:** «Pliego de condiciones bajo las cuales el

Ayuntamiento de Algaida procederá, en subasta pública a concedir en aprovechamiento de los pastos del solar sito en la calle de la Ribera y Tanqueta i que tiene adquirido este Ayuntamiento para la construcción de las Escuelas [...]». «Pliego de condiciones bajo las cuales el Ayuntamiento de Algaida procederá en pública subasta a concedir la cosecha del actual año de los almendros e higueras del solar sito en [...]».

RETALLS D'HISTÒRIA

El següent document ens parla de l'analfabetisme dels habitants d'Algaida, més d'un 55%, que també afectava a tota l'illa. La gran preocupació de la Segona República va ser posar fi a aquesta situació; per això va dur a terme la creació de moltes escoles.

♦ **1932:** «Censo Electoral - Distrito nº 1 - Sección nº 1 - Titulada Casa Consistorial. Comprende las calles: Cuartel III, Sitjar, Obispo, Beata, Victoria, Mesquida, Galán, Unión.

412 Electores
216 saben leer y escribir
196 no saben leer ni escribir

Distrito nº 2 - Sección nº 2 - Titulada Casa Pescaderia. Comprende las calles Esperanza, Plazuela, Mediodía, Caballeros, Plaza, Nueva, San Juan.

408 Electores
208 saben leer y escribir
200 no saben leer ni escribir

Distrito nº 1 - Sección nº 2 - Titulada Iglesia. Comprende las calles: Cuartel IV, calle Laberinto, Cuarterada, Iglesia, Palma.

386 Electores
164 saben leer y escribir
222 no saben leer ni escribir

Distrito nº 2 - Sección nº 1 - Titulada Cruz del Palomar. Comprende las calles: Amargura, Palomar, Sol, Campo, Cuartel II.

396 Electores
203 saben leer y escribir
193 no saben leer ni escribir

Distrito nº 2 - Sección nº 3 - Titulada Casa Ma-

tadero. Comprende las calles: Ramón Llull, Cuartel I, Ribera, Tanqueta, Mayor, Roca.

444 Electores
155 saben leer y escribir
289 no saben leer ni escribir”

♦ **1934:** «Tot indica que les Escoles van començar a funcionar durant el curs 1934-1935 amb els mestres Joan Galiá, que era el director, vivia al pis de s'Aigo Dolça i va tenir un final tràgic; Bartomeu Oliver, un capellà que venia de Sencelles en bicicleta, home de caràcter obert, tolerant i defensor de la nostra llengua i cultura —va ser també soci fundador de l'Obra Cultural Balear i col·laborador a distintes revistes mallorquines—; Nicolau Tous i Jaume Fiol [...]. El dia 29 de març de 1936 va ser col·locada una làpida amb el nom de Luís Bello a les Escoles Graduades. Aquesta làpida va ser rompuda al poc de començar la Guerra Civil [...]» (*Es Saig* núm. 313 - 2007, Gabriel Vich Miralles).

Luís Bello (1872-1935) va néixer a Alba de Tormes (Salamanca). Advocat de carrera, fou un destacat escriptor, periodista, pedagog i polític. Va escriure, entre d'altres, la trilogia *Viajes por las escuelas de España*. Morí a Madrid sent diputat per Lleida a les Corts de la II República.

CARRER DE LA ROCA

Entrada: carrer de s'Aigua; sortida: carrer de Palma.

Carrer de la Roca, és un topònim urbà que té referències al·lusives a la configuració del terreny. Antany era un indret marcat per una roca, que es va rebaixar a l'hora d'asfaltar aquest carrer a finals de la dècada dels anys cinquanta.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº 2 - SECCIÓN Nº 3 - TITULADA CASA MATADERO

<i>Bibiloni Pou, Juan</i>	<i>C/ Roca, 66</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Clar Salvá, José</i>	<i>C/ Roca, 14</i>	<i>Notario</i>
<i>Coll Comas, Gabriel</i>	<i>C/ Roca, 39</i>	<i>Peón Caminero</i>
<i>Garau Pujol, Francisca</i>	<i>C/ Roca, 23</i>	<i>Comercio</i>
<i>Juan Amengual, Alberto</i>	<i>C/ Roca, 49</i>	<i>Herrero</i>
<i>Juan Amengual, Jorge</i>	<i>C/ Roca, 49</i>	<i>Albañil</i>
<i>Juan Amengual, Lorenzo</i>	<i>C/ Roca, 49</i>	<i>Albañil</i>
<i>Juan Amengual, Onofre</i>	<i>C/ Roca, 49</i>	<i>Picapedrero</i>
<i>Juan Puigserver, Catalina</i>	<i>C/ Roca, 9</i>	<i>Sastresa</i>
<i>Llull Mudoy, Lorenzo</i>	<i>C/ Roca, 65</i>	<i>Picapedrero</i>
<i>Martorell Cadell, A. Ramon</i>	<i>C/ Roca, 28</i>	<i>Farmacéutico</i>
<i>Martorell Janer, Sebastián</i>	<i>C/ Roca, 27</i>	<i>Colchonero</i>
<i>Mulet Tomás, Juan</i>	<i>C/ Roca, 9</i>	<i>Pregonero</i>
<i>Nadal Cerdá, Guillermo</i>	<i>C/ Roca, 33</i>	<i>Pastor</i>
<i>Puigserver Amengual, Jaime</i>	<i>C/ Roca, 15</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Santmartí Fullana, Juan</i>	<i>C/ Roca, 16</i>	<i>Empleado</i>
<i>Trobat Oliver, Juan</i>	<i>C/ Roca, 13</i>	<i>Zapatero</i>
<i>Verger Ferriol, Guillermo</i>	<i>C/ Roca, 64</i>	<i>Médico</i>

[Als altre habitants els classifica com: «labrador, jornalero, sin profesión, sus labores»].

COMERÇOS

L'activitat comercial d'aquest carrer era considerable, si la comparem amb la d'avui. El següent document és aclaridor.

1928

<i>Automoviles (de transporte)</i>	<i>Munar Rafal, Gabriel</i>	<i>C/ Roca, 2</i>
<i>Carpinterias</i>	<i>Bibiloni Pou, Juan</i>	<i>C/ Roca, 62</i>
<i>Energia Eléctrica</i>	<i>Oliver Ribas, Pedro</i>	<i>C/ Roca, 12</i>
<i>Farmàcias</i>	<i>Ramón Martorell, Pedro</i>	<i>C/ Roca, 28</i>

<i>Herrerías</i>	<i>Oliver Vich, Juan</i>	<i>C/ Roca, 19</i>
<i>Notario</i>	<i>Clar Salvá, José</i>	<i>C/ Roca, 14</i>
<i>Panaderías</i>	<i>Oliver Ribas, Pedro</i>	<i>C/ Roca, 12</i>
<i>Pieles (especuladores en)</i>	<i>Verd Verd, Mateo</i>	<i>C/ Roca, 9</i>
<i>Veterinario</i>	<i>Contestí Amengual, Damián</i>	<i>C/ Roca</i>
<i>Zapaterías</i>	<i>Trobat Oliver, Juan</i>	<i>C/ Roca</i>

1934**PADRÓN PARA EL COBRO DEL ARBITRIO DE INQUILINATO [...]**

<i>C/ Roca, 28</i>	<i>Pedro R. Martorell</i>	<i>Farmacia</i>
<i>C/ Roca, 21</i>	<i>Francisca Garau</i>	<i>Abaceria, Comestibles</i>
<i>C/ Roca, 62</i>	<i>Juan Bibiloni</i>	<i>Carpintero</i>
<i>C/ Roca, 2</i>	<i>Gabriel Munar</i>	<i>Abaceria</i>
<i>C/ Roca, 8</i>	<i>Isabel Ballester</i>	<i>Horno pan sin venta</i>

CARRER DE SANT JOAN

Entrada: sa Plaça; sortida: carrer Migdia.

Carrer de Sant Joan és un topònim urbà referent a la religió. La primera església d'Algaida, del segle XIV, era una capella dedicada a Sant Joan. En el *Llibre del Repartiment* havia tocat l'alqueria d'Algaida a la Casa i Hospital de Sant Joan de Jerusalem.

COMERÇOS

1926

<i>Carnicerías:</i>	<i>Gómez Sastre, Antonio</i>	<i>C/ San Juan, 11</i>
<i>Mercerías:</i>	<i>Oliver Vich, Miguel</i>	<i>C/ San Juan, 5</i>
<i>Panadería:</i>	<i>Mulet Tomás, Miguel</i>	<i>C/ San Juan, 2</i>

CARRER DES SITJAR

Entrada: carrer de la Roca; sortida: carrer Laberint.

Sitjar és un dipòsit subterrani per a guardar-hi productes agrícoles, especialment cereals. Es tracta d'un topònim urbà que ens evoca l'estructura primitiva d'aquest indret. La primitiva alqueria d'Algaida, cedida pel rei en Jaume als Cavallers Hospitalers de Sant Joan, estava situada a la illeta de Can Joia.

OFICIS

El document que ara citarem ens diu quina era l'ofici dels habitants d'aquest carrer, tant homes com dones, com que la majoria eren: pagesos, jornalers, propietaris, i les dones «sus labores», només anotarem els que surten d'aquesta pauta.

1932		
CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 1 - SECCIÓN N° 1 - TITULADA CASA CONSISTORIAL		
<i>Aloy Mulet, Lorenzo</i>	<i>C/ Sitjar, 17</i>	<i>Pastor</i>
<i>Aloy Mulet, Maria</i>	<i>C/ Sitjar, 17</i>	<i>Camarera</i>
<i>Janer Martorell, Juan</i>	<i>C/ Sitjar, 2</i>	<i>Pastor</i>
<i>Oliver Puigserver, José</i>	<i>C/ Sitjar, 2</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Tomás Munar, Miguel</i>	<i>C/ Sitjar, 14</i>	<i>Peón Caminero</i>

COMERÇOS

Els petits comerços feien còmode la vida dels algaidins, per molts de carrers hi havia les seves botiguetes on comprar. Les grans superfícies han acabat amb aquesta estampa tan característica dels pobles. A través de la mirada dels documents ens podem fer una idea.

1928		
<i>Abacerias:</i>	<i>Capellá Pujol, Lorenzo</i>	<i>C/ Sitjar, 19</i>
<i>Fruta (especuladores):</i>	<i>Garau Pujol, Fca.</i>	<i>C/ Sitjar, 19</i>
<i>Zapaterias:</i>	<i>Sastre Llompart, Nadal</i>	<i>C/ Sitjar, 5</i>

CARRER DES SOL

Entrada: carrer del Colomer; sortida: camí de Son Gustí-Camí de Son Miquel Joan.

Carrer des Sol és un topònim que fa referència a la meteorologia, noms corrents a altres pobles com: «carrer de la Lluna», «carrer del Vent», «carrer del Migdia», «carrer de Bon Aires», etc.

OFICIS

Una vegada que coneixem els noms i malnoms de la gent d'aquest carrer, és curiós saber quins ofis tenia. La majoria eren pagesos i jornalers. Nosaltres anotarem les altres professions.

1932		
CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 1 - TITULADA CRUZ DEL PALOMAR		
<i>Cerdà Ballester, Juan</i>	<i>C/ Sol, 50</i>	<i>Guarda Bosques</i>
<i>Oliver Llaneras, José</i>	<i>C/ Sol, 32</i>	<i>Guarda Fincas</i>
<i>Oliver Ramis, Lorenzo</i>	<i>C/ Sol, 74</i>	<i>Aserrador</i>

<i>Pujol Amengual, Lorenzo</i>	<i>C/ Sol, 60</i>	<i>Pastor</i>
<i>Cerdà Capellá, Mateo</i>	<i>C/ Sol, 50</i>	<i>Cantero</i>
<i>Vich Fiol, Rafael</i>	<i>C/ Sol, 28</i>	<i>Albañil</i>

CARRER DE SA TANQUETA

Entrada: carrer de s'Aigua; sortida: carretera de Manacor.

Tanqueta, diminutiu de *tanca* que vol dir «terreny conradís tancat de paret». És un topònim urbà que evoca la vegetació d'un terreny que avui ja no existeix perquè la intervenció de l'home l'ha modificat. El topònim és un nexa amb el passat.

OFICIS

Si resulta interessant saber el malnom dels habitants d'aquest carrer, també ho és conèixer la seva professió. El document que veureu a continuació classifica els oficis de la següent manera: «labrador (21), jornale-ro (9), propietario, sus labores, sin profesión». Nosaltres hem anotat les altres professions.

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO N° 2 - SECCIÓN N° 3 - TITULADA CASA MATADERO

<i>Antich Fiol, Lorenzo</i>	<i>C/ Tanqueta, 7</i>	<i>Herrero</i>
<i>Company Martí, Juan</i>	<i>C/ Tanqueta, 22</i>	<i>Albañil</i>
<i>Mascaró Mulet, Pedro</i>	<i>C/ Tanqueta, 20</i>	<i>Herrero</i>
<i>Mulet Vich, Guillermo</i>	<i>C/ Tanqueta, 7</i>	<i>Pastor</i>
<i>Mut Capellá, Guillermo</i>	<i>C/ Tanqueta, 28</i>	<i>Guarda Jurado</i>
<i>Oliver Sastre, Pedro</i>	<i>C/ Tanqueta, 16</i>	<i>Peón Caminero</i>
<i>Ramón Aloy, José</i>	<i>C/ Tanqueta, 28</i>	<i>Tendero</i>
<i>Trobat Capellá, Juan</i>	<i>C/ Tanqueta, 3</i>	<i>Tendero</i>

COMERÇOS

1928

<i>Abaceries:</i>	<i>Blascos Ramón, Jerónima</i>	<i>C/ Tanqueta, 59</i>
<i>Panaderias:</i>	<i>Oliver Sastre, Pedro</i>	<i>C/ Tanqueta, 16</i>
<i>Automoviles (de transporte):</i>	<i>Montblanc Sastre, Pedro Antonio</i>	<i>C/ Tanqueta, 23</i>

1934

PADRÓN PARA EL COBRO DEL ARBITRIO DE INQUILINATO [...]

<i>C/ Tanqueta, 21</i>	<i>José Ramón Aloy</i>	<i>Abaceria</i>
------------------------	------------------------	-----------------

<i>C/ Tanqueta, 37</i>	<i>Antonio Fillana</i>	<i>Abaceria</i>
<i>C/ Tanqueta, 44</i>	<i>Gabriel Oliver</i>	<i>Taller Bicicletas</i>
<i>C/ Tanqueta, 7</i>	<i>Guillermo Mulet</i>	<i>Herreria</i>

RETALLS D'HISTÒRIA

Antigament, les autoritats no es preocupaven de l'alineació dels carrer, aquests tenien entrades i sortides de cases fetes aquí on convenia més, a vegades per imperatius del terreny. Aquesta circumstància els donava una atractiva sinuositat, si bé no era pràctic per al trànsit, i quan aquest imposà la seva presència, els carrers se sotmeteren al tiralínies i perderen part del seu encant.

♦ **1932:** «Acta de Subasta en Algaida a 12 Junio de 1932 [...] subasta pública para la adquisición de 283 carretadas de Sillares de marés para las obras de alineación del la calle de la Tanqueta [...] el número de sillares será de 851 que representan unes 283 puestas al pié de la obra [...]. Se adjudicó la subasta a D. Cristóbal Amengual Figuera que ofrece facilitarlas por 3'38 pts. cada carretada [...]».

CARRER DE LA UNIÓ

Entrada: carrer de l'Amargura; sortida: carrer de Palma.

Noms que ha tingut: «Carrer de Son Ramis» segons el mapa de J. de Berard del segle XVII; «Calle de la Unión» segle XIX-XX; «Calle de Calvo Sotelo» el 1936 i «Carrer de la Unió» el 1980.

El primer topònim «Son Ramis» rememora el nom d'un important propietari o d'un resident. El nom de «Unión» no sabem a què es pot referir, però una hipòtesi seria que fes al·lusió al partit espanyol «Unión Liberal» dirigit per Leopoldo O'Donnell, constituït el 1855 per una coalició de moderats i progressistes. El nom de «Calvo Sotelo» és un topònim urbà que respon a una imposició oficial de l'any 1936. José Calvo Sotelo era un polític ultraconservador (1893-1936) que evolucionà cap a actituds antidemocràtiques i organitzà el Bloque Nacional, feixista. Des del Parlament encoratjà la intervenció militar; el 13 de juliol de 1936 fou assassinat per uns policies. Aquest fet accelerà la rebel·lió militar del 18 de juliol.

ció de moderats i progressistes. El nom de «Calvo Sotelo» és un topònim urbà que respon a una imposició oficial de l'any 1936. José Calvo Sotelo era un polític ultraconservador (1893-1936) que evolucionà cap a actituds antidemocràtiques i organitzà el Bloque Nacional, feixista. Des del Parlament encoratjà la intervenció militar; el 13 de juliol de 1936 fou assassinat per uns policies. Aquest fet accelerà la rebel·lió militar del 18 de juliol.

OFICIS

1932

CENSO ELECTORAL - DISTRITO Nº I - SECCIÓN Nº I - TITULADA CASA CONSISTORIAL

<i>Ferragut Sans, Nicolás</i>	<i>C/ Unión, 7</i>	<i>Herrero</i>
<i>Fullana Sastre, Pedro</i>	<i>C/ Unión, 23</i>	<i>Pastor</i>
<i>Juan Oliver, Jorge</i>	<i>C/ Unión, 9</i>	<i>Carpintero</i>
<i>Juan Sureda, Jorge</i>	<i>C/ Unión, 9</i>	<i>Guarda Bosques</i>
<i>Pou Miralles, Pedro</i>	<i>C/ Unión, 2</i>	<i>Comercio</i>
<i>Trobat Oliver, Jorge</i>	<i>"C/ Unión, 11</i>	<i>Herrero</i>
<i>Vanrell Oliver, Antonio</i>	<i>C/ Unión, 27</i>	<i>Albañil</i>

El document classifica els altres habitants com: «labrador, jornalero, sus labores, sin profesión»

COMERÇOS

Pels següents documents recordarem els llocs on anaven a fer les compres o els encàrrecs els algaidins.

1928		
<i>Abacerias</i>	<i>Pou Miralles, P. Nolasco</i>	<i>C/ Unión, 2 y 4</i>
<i>Bicicletas(taller)</i>	<i>Juan Puigserver, Onofre</i>	<i>C/ Unión, 9</i>
<i>Carpinterias</i>	<i>Juan Oliver, Miguel</i>	<i>C/ Unión, 7</i>
<i>Herrerias</i>	<i>Bauzá Juan, Juan</i>	<i>C/ Unión, 29</i>
	<i>Ferragut Sanz, Nicolás</i>	<i>C/ Unión, 5</i>
<i>Hojalaterias</i>	<i>Ferragut Sanz, Nicolás</i>	<i>C/ Unión, 5</i>

CARRER DE LA VICTÒRIA

Entrada: carrer del Bisbe; sortida: carrer de la Unió.

Aquest topònim urbà podria tenir un caràcter religiós, tan freqüent a molts de pobles, o bèl·lic.

OFICIS

Segons el cens electoral de 1932 els oficis dels habitants d'aquest carrer, a part de: «labrador, jornalero, sus labores» eren:

1932		
<i>Crespí Oliver, Juan</i>	<i>C/ Victoria, 15</i>	<i>Conrador</i>
<i>Fullana Llull, Antonio</i>	<i>C/ Victoria, 3</i>	<i>Comerciante</i>
<i>Janer Oliver, Gabriel</i>	<i>C/ Victoria, 7</i>	<i>Barbero</i>
<i>Janer Rafal, Pedro</i>	<i>C/ Victoria, 4</i>	<i>Tabernero</i>
<i>Oliver Ballester, Francisca</i>	<i>C/ Victoria, 4</i>	<i>Bordadora</i>

COMERÇOS

1928		
<i>Barberias:</i>	<i>Janer Oliver, Joaquin</i>	<i>C/ Victoria, 7</i>
<i>Carnicerias:</i>	<i>Janer Coll, Pedro</i>	<i>C/ Victoria, 6</i>
<i>Fruta (especuladores):</i>	<i>Fullana Llull, Antonio</i>	<i>C/ Victoria, 3</i>
<i>Volateria (especuladores):</i>	<i>Fullana Llull, Antonio</i>	<i>C/ Victoria, 3</i>

BIBLIOGRAFIA

Revista *Es Saig* (publicació de l'Obra Cultural d'Algaida).

Arxiu Municipal de l'Ajuntament d'Algaida.

Arxiu particular de Pere Mulet Cerdà.

Anuario Balear de l'any 1928.

Cati de sa Pleta / Miquel Fiolet

06

Algaida–Pina–Randa. Demografia, geomorfologia, climatologia i poblament. Extrapolació per Mallorca

Bernat Morey Colomar¹

1. INTRODUCCIÓ

En els estudis demogràfics i per Mallorca poques vegades s'observa la geomorfologia de cada contrada i encara menys la influència del clima quant aquest ha variat de manera significativa al llarg dels quasi cinc mil·lennis des que l'illa és petjada pels humans. La nostra hipòtesi primera per aquest estudi per Algaida i per la Mallorca preturística és que l'establiment i creixement de la majoria dels nuclis poblats no es pot entendre sense

observar la geomorfologia de cada contrada, la climatologia i les circumstàncies sociopolítiques lligades sovint també als canvis climàtics (MOREY, 2018ab). L'objectiu d'aquest estudi és, llavors, analitzar els canvis demogràfics de la comarca d'Algaida en funció de la seva geomorfologia i de la variabilitat climàtica dels darrers mil·lennis tot i per comparació també amb la resta de municipis i comarques de Mallorca.

1.1. ENQUADRAMENT GEOGRÀFIC

Algaida és un municipi del centre-sud de l'Illa de Mallorca amb una extensió de 88 km² i de prop de 6000 habitants. El terme fa partió amb els termes de Lluçmajor i Palma pel sud i ponent, amb el de Santa Eugènia al nord-est, amb els termes de Sencelles i Lloret pel nord i amb els de Montuïri

i Porreres al llevant. El terme comprèn, a part del poble d'Algaida, els nuclis urbans de Pina, Randa, Castelletx i Punxuat. Possessions destacades són també Albenya, Castelletx, Son Ribes de Pina, Son Reus, Son Mesquida, So na Mora, sa Comuna, es Tancat Prim, Binicomprat, Marina, Son Verdera,

¹. Departament de Ciències de la Terra de la UIB. Societat d'Història Natural de les Balears.

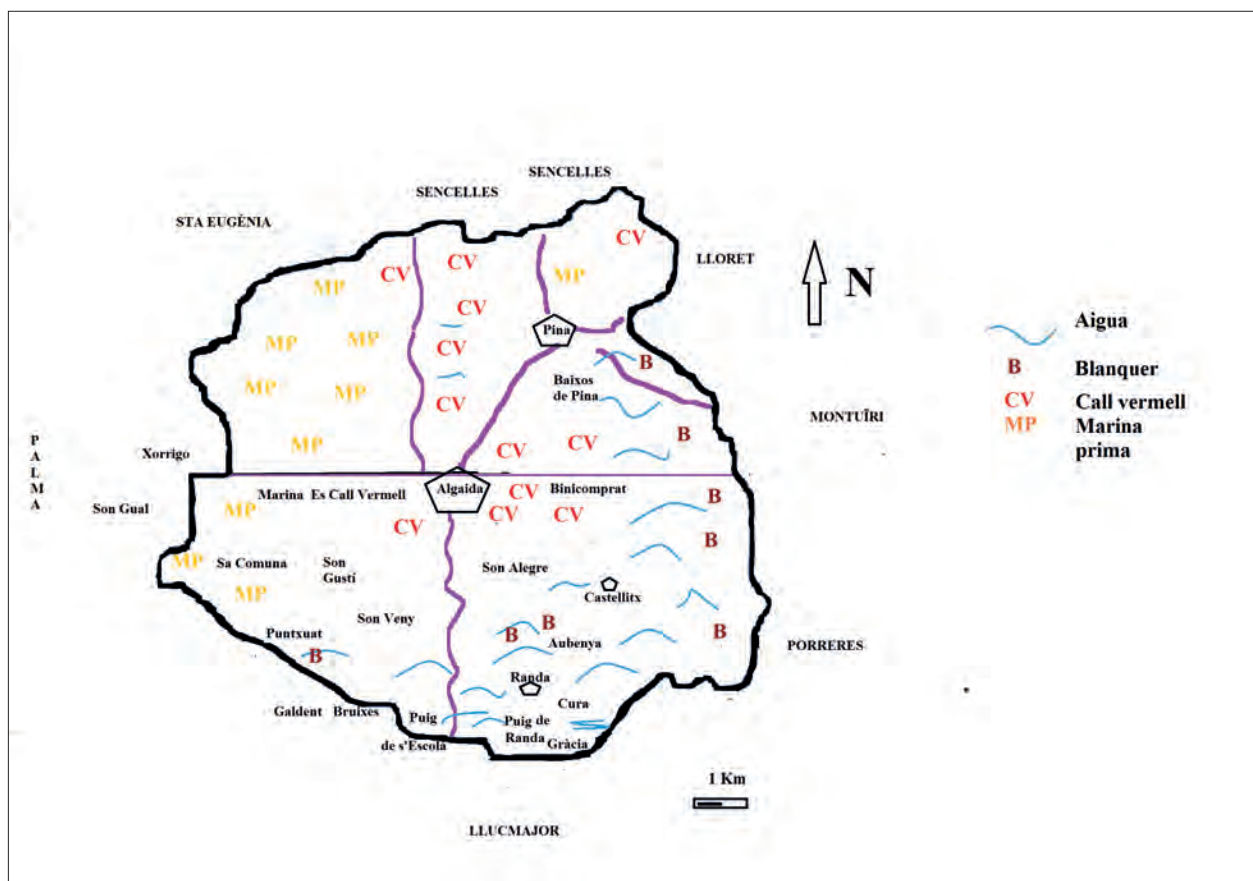

FIGURA 1. Terres de cultiu d'Algaïda i principals localitats.

Son Coll, Son Trobat o Son Sastre. Els principals accidents geogràfics de la comarca són el puig de Randa (549 m), el puig de Son Reus, el massís de Galdent-Son Miquel Joan, el puig de ses Bruixes, el puig de s'Escolà, el puig de Son Veny i el puig Bord d'Albenya. Destaquem també els barrancs i ramals dels torrents de Son Gual, Xorrigo i el torrent de Pina. Tot conforma un relleu abrupte amb vegetació típica de garriga i pinar amb redols ombrívols amb alzinars al voltant les elevacions on en els interiors dels torrents.

La comarca és habitada des de la prehistòria —Rafalet Pont d'en Cabrera-1200 aC Mola de Pina—. Del període romà i bizantí trobem record per Albenya i Randa. En la Mallorca musulmana

existien almanco dues alqueries amb el nom d'Algaïda-Castellitx i també la de Pina totes del districte de Muntuy (Montuïri). En la Conquesta del 1229 l'actual terme quedà en la part Reial i l'any 1300 Jaume II separà l'església de Castellitx de la de Montuïri. Dins la mateixa centúria Algaïda començà a créixer sota la protecció de la parròquia de Sant Pere i Sant Pau. El camí, la carretera Palma-Manacor i també el ferrocarril a finals del segle XIX suposen una alternativa a una agricultura de subsistència de cereals, figueres, vinyes i ametllerars. Amb el turisme i ja en el segle XX i vora la carretera apareixen petites indústries de transformació —vidre, pells, mobles, etc.—.

1.2. ENQUADRAMENT GEOMORFOLÒGIC

La geomorfologia de Mallorca se significa amb relleus disposats en direcció SW/NE, SE/NW, S/N, ESE/WNW en resposta a l'estructuració alpina de l'illa i a la seva posterior desfeta (MOREY, 2017; 2020). Les plataformes miocenes —Marines de Lluçmajor, llevant, etc.— mantenen igual disposició. Les con-

ques s'observen enquadrades entre la Serra i les plataformes miocenes de les quals en són en part continuació (MOREY, 2018a; 2020). Els terrenys preectònics —Triàsic, Juràssic, etc.— s'ordenen segons els condicionaments SW-NE i S/N mentre el Miocè Sintectònic delimita els encavalcaments. La distribució dels terrenys posteriors o postectònics —Miocè, Pliocè, Plistocè litoral. Fig. 1— reflexa també la distensió de l'estructura basal (MOREY, 2017).

La comarca d'Algaida sota el Massís de Randa s'enquadra entre aquestes elevacions i les de Galdent pel sud i sud-est. Aquestes es troben separades per falles de la plataforma miocena. Per

Ponent la plataforma Mio-Pliocena d'Algaida i Pina domina la conca de Palma i enllaça amb el Pliocè de Santa Eugènia, Xorrigo i Son Gual. El Serraval·lià de Pina i el Blanquer de Montuiri i Porreres —torrent de Pina— separen les elevacions algaidines de les Serres Centrals.

El poble d'Algaida se situa en una plataforma dunar pliocena entre les elevacions i les conques, tot vora un torrent i controlant les terres de cultiu. Tot fa d'Algaida un poble «estrella» o poble amb gran varietat de terra de cultiu que permet adaptar-se o sobreviure millor a distintes climatologies.

1.3. DE LES TERRES DE CULTIU PER MALLORCA I PER ALGAIDA (BARNOLAS ET AL., 1991, SASTRE, 2000; MOREY, 2018, 2020)

Les terres de cultiu observades per Mallorca i per la comarca d'Algaida són:

1.3.1. *Argiles Keuper*

Fèrtils i impermeables. Valls de la Serra. No apareixen a Algaida

1.3.2. *Margues juràssiques, cretàiques i oligocenes*

Poc fèrtils. Baixos del Raiguer i del llevant i re-dols del Pla. Per Algaida apareixen per Son Romeguera, Castellitx o Son Alegre. Són terres magres sembrades d'ametlers i figueres o blat i civada.

1.3.3. *Turbidites i margues miocenes. Blanquer*

Terreny no tan fèrtil com el Call vermell i més moll o fangós. En anys secs aguanten millor la humitat. En anys plujosos s'ha de drenar amb albellons —Montuiri, Randa-Albenya, etc.—. Són aquestes terres bones per a cultiu de cereals combinats amb albercoquers o figueres, però en elles la vinya pateix més l'atac de la fil·loxera. Les margues amb guix de Pina ja d'edat serraval·liana no són massa fèrtils i s'endureixen aviat.

1.3.4. *Margues pliocenes (i miocenes)*

Terreny groc i blanc impermeable i no massa fèrtil emprat per a millorar la capacitat de retenció d'aigua del call vermell a indrets com Llubí, Sencelles-Biniali o Santa Eugènia (MOREY i FRONTERA, 2014). No observem cultivades per Algaida.

1.3.5. *Call vermell. Al·luvions –restes no solubles de roca calcària i pluges de fang–*

Fèrtil amb gruixa i aigua abundant. La majoria és Plistocè del darrer milió d'anys. Si hi ha molta terra aquesta és bona per a vinya, ametllers o garroverar. Les terres magres de per Marina i sa Comuna sols són bones per a ametllers i figueres tot amb ramaderia extensiva. Les pluges de fang milloren la quantitat de sílice del sòl i fan els terrenys més arenosos. Llavors, milloren més al Blanquer.

1.3.6. *Al·luvions torrent/llims d'albufera*

Fèrtil explotat a Sa Pobla o al Pla de Sant Jordi

1.4. CLIMA I POBLAMENT PER EUROPA-MEDITERRÀNIA EN ELS DARRERS 5.000 ANYS

El clima de la Terra no ha estat sempre igual. Sols en els darrers 3 milions d'anys hi ha hagut fins a 5 períodes glacials importants on el gel ha tapat mig Europa tots separats per períodes interglacials amb temperatura tropical en les nostres latituds. Aquests canvis es poden associar a l'activitat solar i a la posició del planeta al respecte. Fa 20.000 anys, en la darrera glaciació (Würm), la major part d'Europa resta envaïda pel gel. Durant els següents 15.000 anys el clima torna cada vegada més càlid. Just en començar un òptim climàtic càlid, ara fa uns 5.000 anys (TURMEY, 2007) arriben els primers humans a les Balears seguint els corrents de navegació des de Catalunya i sud de França. (GUERRERO *et al.*, 2006) o des de València. Ningú ha contemplat encara la ruta africana actual.

Una vegada assentats, els humans pegam foc als boscs i extingim la fauna endèmica que feia milions d'anys que restava aïllada del continent. Fa uns 3.000 anys —de 600 a 200 aC Fig. 2— es produeix un nou refredament climàtic (TURNERY, 2007) que coincideix amb l'arribada a la Mediterrània dels Pobles de la mar, amb la fi de la cultura de les navetes i amb el començament de la construcció de talaiots per Mallorca i Menorca (XAMENA, 1978; GUERRERO *et al.*, 2006). Si els talaiots es comencen a construir amb l'arribada d'una nova onada poblacional o tot just és resposta a l'augment de població i al nou refredament climàtic no hi ha dades suficients per a dilucidar-ho.

Vers els 600-300 aC el clima torna altre pic més càlid-temperat fet que coincideix amb la pujança de Roma i amb l'anomenada crisi de la societat talaiòtica (XAMENA, 1978; GUERRERO *et al.*, 2006). L'imperi Romà se n'aprofita de 500 anys d'estabilitat climàtica —Pax romana— per expandir-se.

Per Mallorca l'arribada dels romans —123 aC-476 dC— suposa l'establiment de ciutats i de cultius com la vinya (ARAMBURU *et al.*, 1994).

Sobre el 350-400 dC, un nou refredament climàtic provocat per vulcanisme (CROWLEY, 2000. Fig. 2) sembla estar rere l'emigració dels pobles germànics cap al sud, empesos per altres pobles de l'estepa russa. Quasi de seguida pel sud el clima es fa altre pic més càlid i el desert d'Àrabia avança amb rapidesa. Aquest fet empeny als àrabs cap al nord i cap a la Mediterrània. Els àrabs arriben a Mallorca prop del màxim climàtic càlid (902 dC XAMENA, 1978). Aleshores en el nord d'Europa les collites són abundoses i els normands han de cercar nous espais per a alimentar la seva creixent població.

Vers l'any 1200-1300 dC el clima torna cada cop més fred. Tot accentua l'expansió cap al sud dels regnes cristians de la península Ibèrica i potser fa inevitable la Conquesta (1229 dC MOREY, 2018b). El refredament climàtic continua i comença l'anomenada "petita edat de gel" a Europa i que durarà 400 anys. El fred davalla el rendiment de les collites i propícia l'expansió d'epidèmies com la pesta (1329 XAMENA, 1980). La renaixença cultural dels segles XV i XVI aquí es dilueix entre lluites socials. Els pagesos perden les terres i la població es manté estancada o en descens durant el segle XVII tot per mor d'una agricultura de baixa productivitat, la fam i algunes epidèmies (1652). En el segle XVIII continua el clima fred i les temporades de fams i caresties. El moviment il·lustrat i a la Sociedad de Amigos del País intenten millorar la productivitat agrícola i afavorir cultius com l'ametler. Ja en el segle XIX els grans senyors deixen de ser propietaris a favor de nous menestrals i comerciants. Tot plegat,

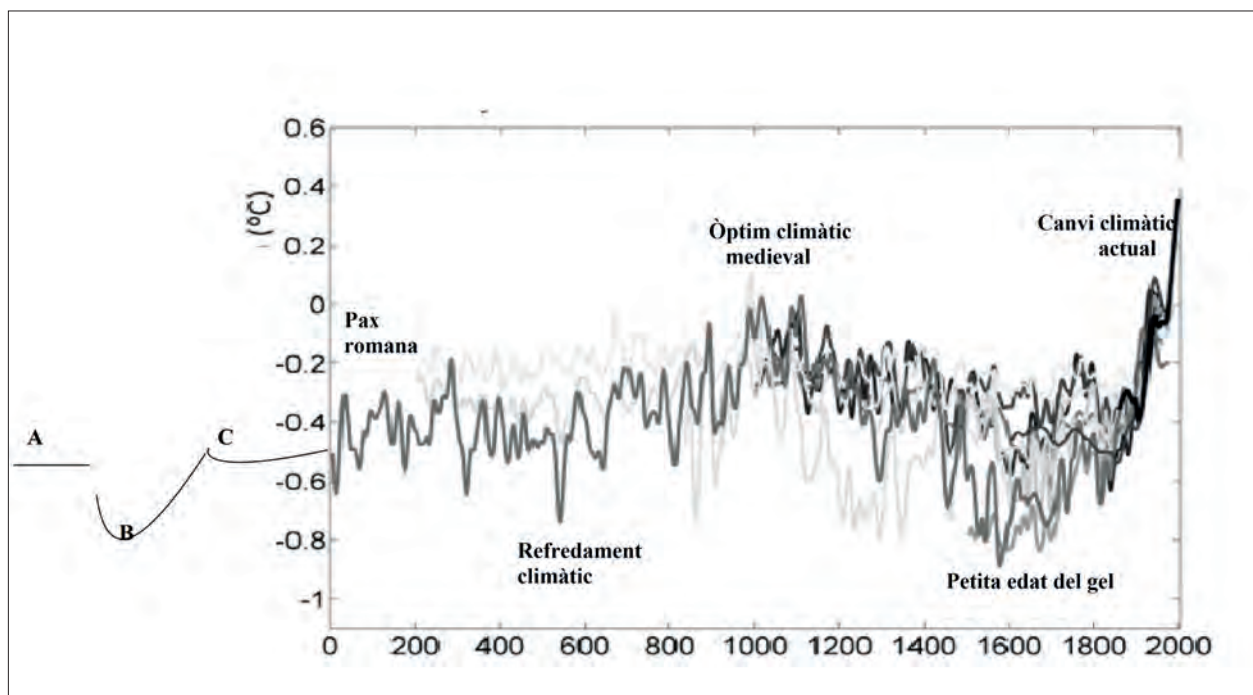

FIGURA 2. Corba climàtica dels darrers 5.000 anys per a la Mediterrània i esdeveniments històrics per Mallorca. Climatologia càlida en arribar els humans (A), refredament o inici de la cultura talaiòtica (B) i recuperació càlida o Pax Romana (D). Tot sobre corba de TURNEY, (2007) i CROWLEY, (2000), entre altres.

el traçat del ferrocarril i un nou impuls de la vinya lligat a un clima cada vegada més temperat que es fa ja coneixedor a partir de 1850 marquen la tendència expansiva de l'agricultura mallorquina fins a l'arri-

bada del turisme. El control de les epidèmies i l'augment de productivitat agrícola dobla la població de l'illa en molt poc temps i provoca les primeres migracions cap al continent o a Amèrica.

2. METODOLOGIA

La geomorfologia de Mallorca s'observa a partir dels estudis de SERVERA (2004) i MOREY (2020). Així es diferencien les comarques de Muntanya, Raiguer I i II, Pla Preectònic i Pla Miocè, Serres de Llevant, Marines miocenes —llevant i Lluçmajor—, i conques plistocenes. Cada comarca mostra unes particularitats de relleu, terrenys i disponibilitats d'aigua que la faran més o manco apta per un tipus de cultiu o d'altre segons també la climatologia. Aquesta climatologia pels darrers 5.000 anys i per la Mediterrània es contempla a partir de FAGAN (2001), CROWLEY (2000), KREUTZ *et al.* (2001) o TURNEY (2007). (Fig. 2).

L'anàlisi de la situació sociopolítica mediterrània i mallorquina s'esquemmatitza a partir dels es-

tudis de XAMENA (1978), GUERRERO *et al.* (2006) i ARAMBURU *et al.* (1994).

Les restes arqueològiques i el mapa de Possessions del terme d'Algaida s'observen a partir de MASCARÓ PASSARIUS (1981) i de SASTRE (2000). L'anàlisi demogràfica tant per Mallorca com per la comarca es contempla a partir de la taxa del Morabatí —impost reial per cada llar— (SEVILLANO, 1974; SANTAMARIA, 1984), dels llibres de Baptisme a partir del Concili de Trento (1545-1563. ARROM, 1999; CAPÓ, 1982) o dels censos administratius ja a partir del segle XVIII (Taula I. MOREY, 2018a).

3. RESULTATS I DISCUSSIÓ

3.1. INTERPRETACIÓ DEMOGRÀFICA PER ÈPOCA O EDAT HISTÒRICA I CLIMATOLOGIA

3.1.1. El període pretalaiòtic

La població ocupa els indrets més fèrtils vora la costa (PONS, 1997). Per Algaida trobem poques

restes d'aquestes edats.

3.1.2. Període talaiòtic

La construcció de talaiots s'inicia vers el 1200 aC, tot lligat a un refredament climàtic. La majoria dels poblats conservats avui es localitzen en les Marines, a certa distància de la mar (Es Pedregar, Capocorb etc. ARAMBURU *et al.*, 1994). En el Pla observem un centre prehistòric cada 20 km² (MOREY, 2018b). De molts sols se'n conserva el que podria ser el santuari —Son Corró, Son Fornés—. Pot ser la gent visqués encara en barraques o en el que avui són encara els nuclis de població —proposta lògica— i s'han aprofitat les pedres per a construir les cases. En tenim un testimoni a Pina, al respecte, d'un talaiot desmuntat, pedrottes trossegades i em-

prades per empedrar carrers (SASTRE, 2000. Fig. 3). Les restes talaiòtiques del terme d'Algaida es conserven en el cim del puig de Randa —indret fortificat— i entorn del torrent de Pina-Castellitx-Son Coll-Mola de Pina, tot en paral·lel a l'altre vessant —Son Fornés—. També trobem restes talaiòtiques a Punxuat-Sa Serra, a Son Bou (Pina) i as Rafalet sempre dominant la capçalera dels torrents. Tots estan situats on hi ha aigua disponible, bona terra i en la solana. Per la muntanya sols es pobla la Marina. Quan vers l'any 700 aC torna la bonança climatològica Mallorca augmenta de població i prest torna insostenible (Crisi talaiòtica. XAMENA, 1980).

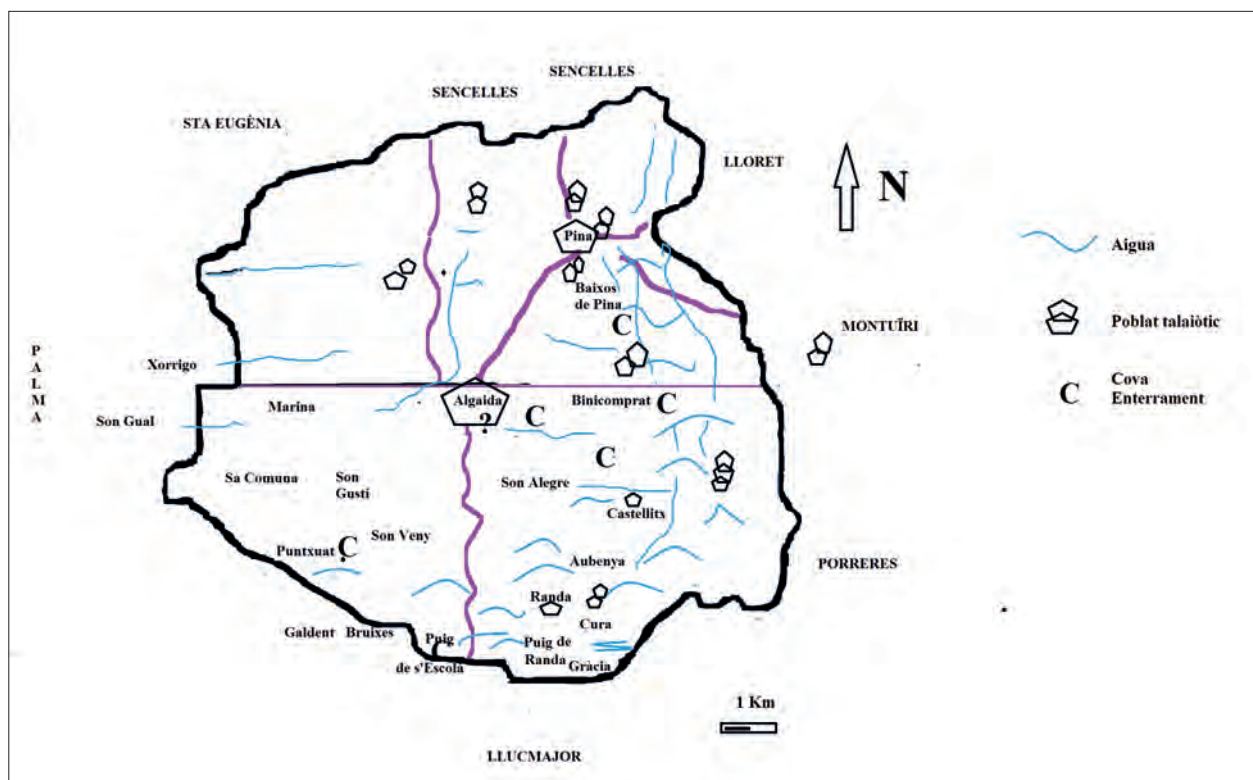

FIGURA 3. Mapa de restes prehistòriques del terme d'Algaida.

3.1.3. Roma (123 aC-476 dC)

L'ocupació romana i la romanització posterior mostra ciutats com Palma o Pollentia controlant badies i ports —importació i exportació. Porto Petro, Porto Colom, Porto Cristo. Fig. 4— i una població rural que es concentra en viles aturonades com Castellitx o Randa-Albenya. Altres hipotètiques ciutats ocuparien plataformes adients vora els torrents on s'ajunta la disponibilitat d'aigua i la bona terra de cultiu. Indrets favorables serien Manacor, Muro, Sineu o Felanitx. Tot coincideix també amb l'abandonament progressiu dels talaiots de Marina. Amb tot és impossible avui en dia saber la quantitat de població dispersa que vivia en viles agrícoles o encara als antics poblats talaiòtics. La xarxa de camins segueix la ge-

omorfologia (Fig. 4) i les basíliques —Son Fiol, Son Peretó— es fan vora camins importants. Aquesta distribució de viles en els creuers de camins i de fortalezes en els penya-segats inaccessibles indica un projecte organitzat de control de territori i de recursos a gran escala. No poblar el Raiguer magre i la muntanya —amb l'excepció de Sóller— indica que basta aprofitar les terres de bon rendiment —call vermell viticultor i blanquer cerealista—. Per Algaida, enfront dels eixos Palma-Manacor o de Randa-Castellitx-Porreres o Pina-Montuiri un suggereix també la línia del migjorn de Campos-Llucmajor-Raiguer de Santa Maria passant per Algaida.

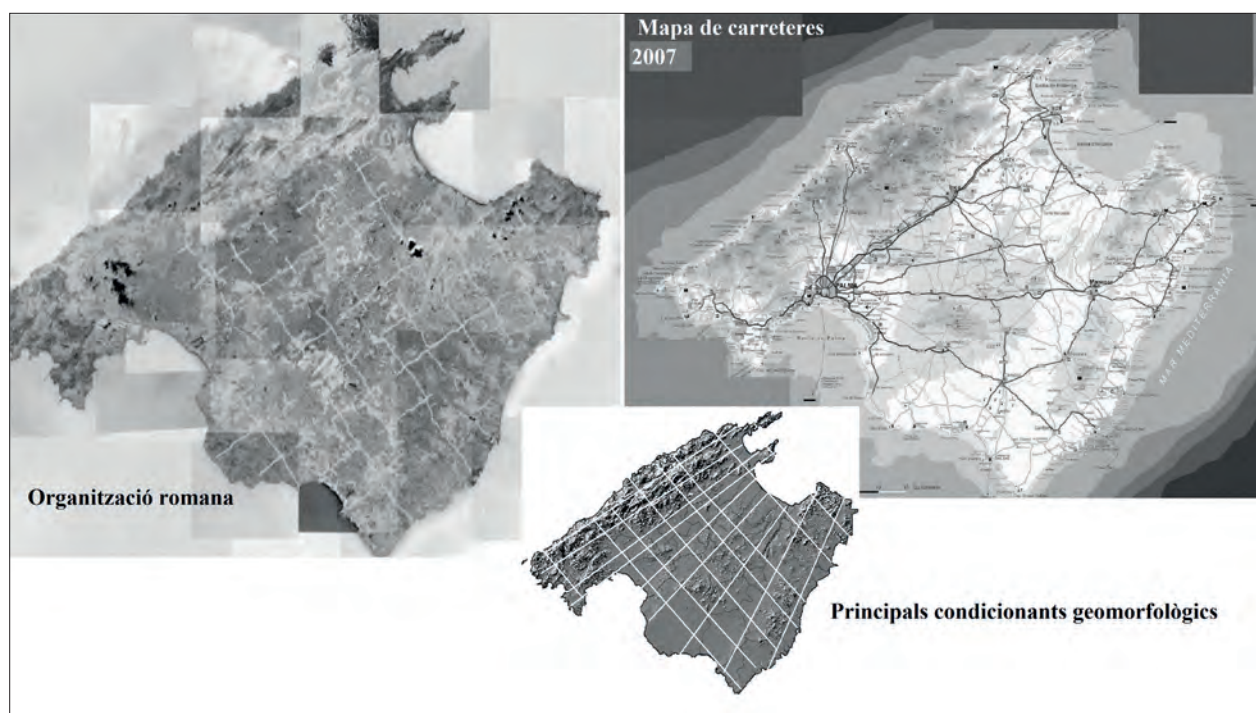

FIGURA 4. Dominació romana. Ciutats i restes. Organització romana en funció geomorfologia de l'illa i mapa de carreteres actual d'organització radial.

3.1.4. Època Bizantina

Des de la caiguda de l'imperi romà d'occident (476 dC) fins a l'arribada dels àrabs (902 dC) hi ha prop més de 400 anys. En aquest interval passem a dependre dels vàndals del nord d'Àfrica, de l'imperi bizantí o restem en terra de ningú. Són períodes dels quals es disposen poques dades i on

s'intueix una decadència de les ciutats i una reactivació de la vida rural. L'entorn d'Algaida digué notar poc aquests canvis de poder, almanco pel que fa al seu *modus vivendi*.

3.1.5. Dominació musulmana (902-1229 dC)

L'arribada dels musulmans a Mallorca coincideix amb el màxim climàtic càlid medieval amb unes temperatures semblants a les actuals. Aleshores la població es concentra vora les fonts d'aigua fugint de les Marines seques i perilloses —inestabilitat política, pirateria—. A partir dels topònims (MASCARÓ, 1970-75) s'observa un

mosaic d'alqueries i rafals propers a les principals fonts d'aigua. La concentració de districtes en el Raiguer mostra la distribució típica mallorquina de clima càlid (MOREY, 2018, Fig. 5) i Algaida i Randa no en semblen ser una excepció amb alqueries i rafals dispersos aprofitant tota l'aigua disponible.

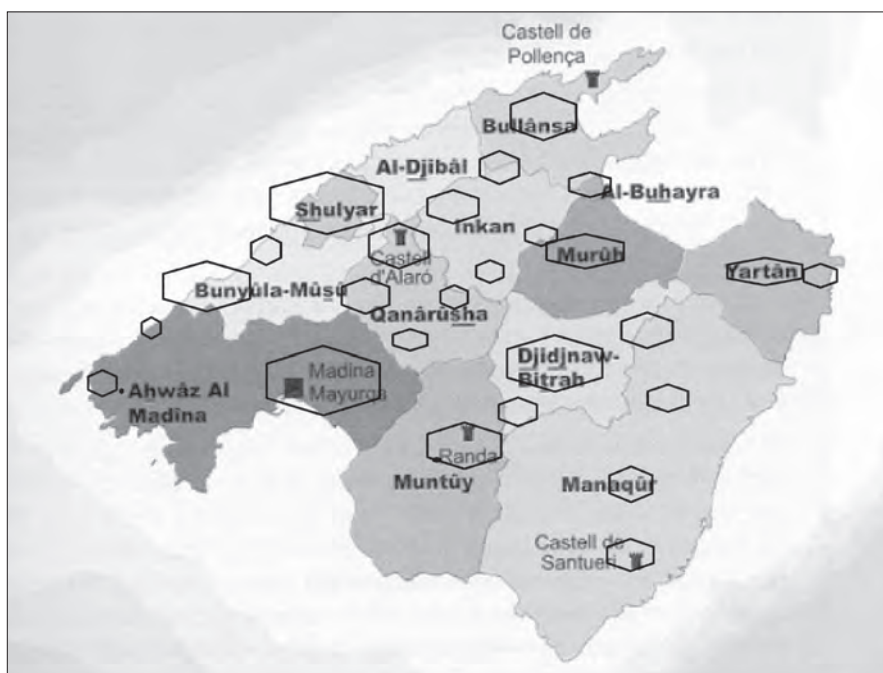

FIGURA 5. Mallorca àrab i principals concentracions de població.

3.1.6. La baixa Edat mitjana (1229-1500 dC)

A partir de 1100-1200 dC el clima torna més benigne. Els cristians organitzen l'illa seguint la xarxa romana, enfront de l'organització àrab —Medina-xarxa de fonts d'aigua— més pròpia de clima càlid. Després la Conquesta l'illa floreix pel comerç, però l'agricultura es fa més dependent del blat.

L'any 1329, cent anys després de la Conquesta, des quan disposem les primeres dades de població —impost de morabatí. Taula I— aquesta continua concentrada en el Raiguer vora els torrents (Fig. 5). El clima dels segles posteriors ja no afavorirà tant però aquesta distribució. A partir del 1300 fa cada vegada més fred, davalla la rendibilitat agrícola i arriba la pesta. La població no es concentra vora terres insanes en clima humit i les propos-

tes de Sant Miquel, Pina o Castelletx no prosperen enfront Campanet o Algaida. En el morabatí de 1503 s'observa una davallada de població en les comarques de Muntanya i Raiguer de fins a un 40%. Tot pot respondre a diversos episodis de pesta o ales revoltes foranes (XAMENA, 1978; MARTÍ i SUAÚ, 1976) però contrasta amb l'augment de població en els pobles de Marina —40% d'increment. Taula I—. El clima es refreda i els municipis que més població perden són tots del Raiguer interior i de la zona de Blanquer miocè de Petra-Vilafranca. La població es desplaça cap a la solana. Algaida mira cada vegada més cap al nord i nord-est —Rafalet-camí vell de Pina— cercant la terra de call vermell i fugint del blanquer.

	1329	1503	1591	Inc% 1329	1667	1784	Inc% 1591	1900	Inc% 1784
MUNTANYA									
Escorca	135	140	150	10	150	282	95	300	0
Sóller- Fornalutx	2.466	2.100	4.500	80	4.109	6.352	40	10.000	70
Bunyola	636	380	600	-5	1.067	1.556	150	2.202	25
Valldemossa-Deià	558	550	1.200	110	1.187	2.165	80	2.200	0
Andratx-Estellencs	315	440	1.200	400	2.039	3.991	350	7.800	100
Esporles	284	350	700	120	2.059	3.418	400	3.400	0
Puigpunyent	324	370	500	35	900	1.549	300	1.596	0
Pollença	2.839	2.800	4.000	36	3.143	4.590	12	9.000	100
Selva-Mancor	1.089	1.040	2.500	120	2.071	2.907	15	5133	70
TOTAL APROXIMAT	8.500	8.000	15.200	80	16.500	27.000	80	41000	66
RAIGUER									
Calvià	247	200	600	120	623	1.459	120	2.590	70
Santa Maria	549	700	1.000	95	1.002	2.365	120	3.022	100*
Alaró-Consell	765	635	1.600	95	2.813	3.370	00	5.876	70
Binissalem-Lloseta	819	1.000	2.200	250	1.600	2.957	30	4.900	66
Inca	4.554	2.050	4.500	0	1.667	3.384	-30	7.669	110
Campanet-Búger	967	1.000	1.700	85	1.599	2.462	100	2.200	-10
TOTAL APROXIMAT	7.800	5.500	11.700	60	9.300	16.000	50	26.000	60
PLATAFORMA MIOCENA									
Marratxí	90	100	200	110	500	915	460	3.053	330
Sta. Eugènia	200	300	400	100	660	1.365	370	1.700	20
Sencelles-Costitx	504	650	1.500	300	1.630	3.363	220	4.600	45
Sineu-Lloret	2.178	2.000	2.000	-7	3.567	3.346	60	5.000	66
Muro-Llubí	1.332	1.600	3.000	233	2.986	4.055	33	7.000	70
Santa Margalida-Maria	369	600	1.700	470	2.199	2.704	60	6.000	100
TOTAL APROXIMAT	4.700	5.300	8.800	80	11.500	15.500	85	27.000	66
PLA SÒCOL I MIOCÈ									
Petra-Vilafranca-Ariany	733	650	2.500	340	2.462	2.544	0	4.500	70
Sant Joan	324	400	1.000	300	1.347	1.543	50	2.199	60
Montuïri	652	600	1.600	270	1.816	1.828	15	2.750	66
TOTAL APROXIMAT	1.700	1.650	5.100	300	6.500	5850	20	9.500	65
Porreres	886	1.600	2.500	280	2.841	3.258	30	5.290	66
Algaida	409	750	2.000	500	1.902	2.897	30	4.182	55
Felanitx	895	1.700	3.000	320	4.227	7.050	230	12.000	85
Manacor-Sant Llorenç	1.597	2.000	5.000	310	5.320	7.164	45	19.400	270
TOTAL APROXIMAT	5.500	8.700	17.500	310	21.000	32.000	180	50.000	60

	1329	1503	1591	Inc% 1329	1667	1784	Inc% 1591	1900	Inc% 1784
SERRES DE LLEVANT									
Artà-Capdep.-S. Servera	1.008	1.300	2.500	250	4.134	4.884	90	8.700	85
Marina									
Llucmajor	877	2.300	3.000	320	3.983	6.686	120	9.000	70
Santanyí-Ses Salines	697	749	1.500	210	1.273	2.852	90	5.892	100
Campos	648	800	2.500	380	2.390	2.443	-7	4.364	80
TOTAL APROXIMAT	2.200	3.800	7.000	340	7.600	12.000	70	19.500	65
AL·LUVIONS DE MARINA									
Sa Pobla			1.500		1.800	2.265		5.681	220
Alcúdia	1.903	1.350	330	-600	2.465	852	230	2.652	300
Campos (bis)	648	800	2.500	380	2.390	2.443	-7	4.364	80
TOTAL APROXIMAT	2.550	2.150	4.330	80	6.500	5.500	20	12.500	120
	34.000	35.000	59.500	75	71.500	117.000	95	186.000	60

TAULA I. Evolució demogràfica de Mallorca segons comarques geomorfològiques i partir de la taxa del Morabatí (SEVILLANO, 1974. Morabatí de 1587-1591-mitjana; SANTAMARÍA, 1984. Morabatí, 1329 i cens de 1784), dels llibres de Baptisme (ARROM, 1999) o dels censos poblacionals (JUAN, 1989, 1996. SALVÀ, 1981. Cens 1900). Dades del morabatí del 1591 multiplicades per 5.

3.1.7. El segle XVI

El Renaixement a Mallorca es dilueix rere el descobriment d'Amèrica i la caiguda de Constantinoble que ens infesta la mar de corsaris turcs i enfonsa el comerç mediterrani. També per mor de les revoltes provocades en part per aquestes crisis. En aquest trist context s'hauria d'esperar una davallada de població, però les dades disponibles indiquen tot el contrari. Després de les Germanies dels 1521-23 i de la pesta associada que pot arribar a suposar un descens de població d'un 20% s'observa un sorprenent increment demogràfic durant la resta de segle (75%). Algaida passa de 750 a 2.000 habitants l'any 1591 (Taula I) i és la comarca que creix més de Mallorca. És aquest un fet extraordinari que quintuplica (500%) la mitjana del 1391. Són xifres incongruents amb les Germanies i amb climatologia freda, però hi ha diversos fets que poden explicar part d'aquest increment:

- ♦ A raó de la pesta de 1521-1523 i que massacrà als agermanats tancats a Ciutat —i que acabà amb l'arribada de la imatge de Sant Sebastià— s'incrementa la vigilància del litoral i la profi-

laxi. La mateixa vigilància i control per mor de la pirateria s'aplica igual als controls sanitaris. Tot fa que durant més de cent anys i fins a l'any 1652 no hi torni a haver cap altra gran epidèmia (Fig. 6).

- ♦ La mateixa inseguretat litoral desplaça a bona part de la població cap a l'interior. Algaida potser rep gent de Llucmajor o de Palma que fuig també de la crisi de la menestralia.
- ♦ El cens de Baptisme iniciat a mitjan segle XVI potser ja comptabilitza pobladors no observats en l'impost del morabatí per ser esclaus, pobres de solemnitat o gent escampada. Pot ser molta gent de Castellitx, Randa o Pina se censa per primera vegada. Molts s'escapen de pagar el morabatí, però no s'escapen de ser batiats. Llavors el cens de població batiada torna més fiable que el dels que paguen impostos i l'increment demogràfic sobre el paper és espectacular. Pot ser, però, no respon tot a un increment real de població.

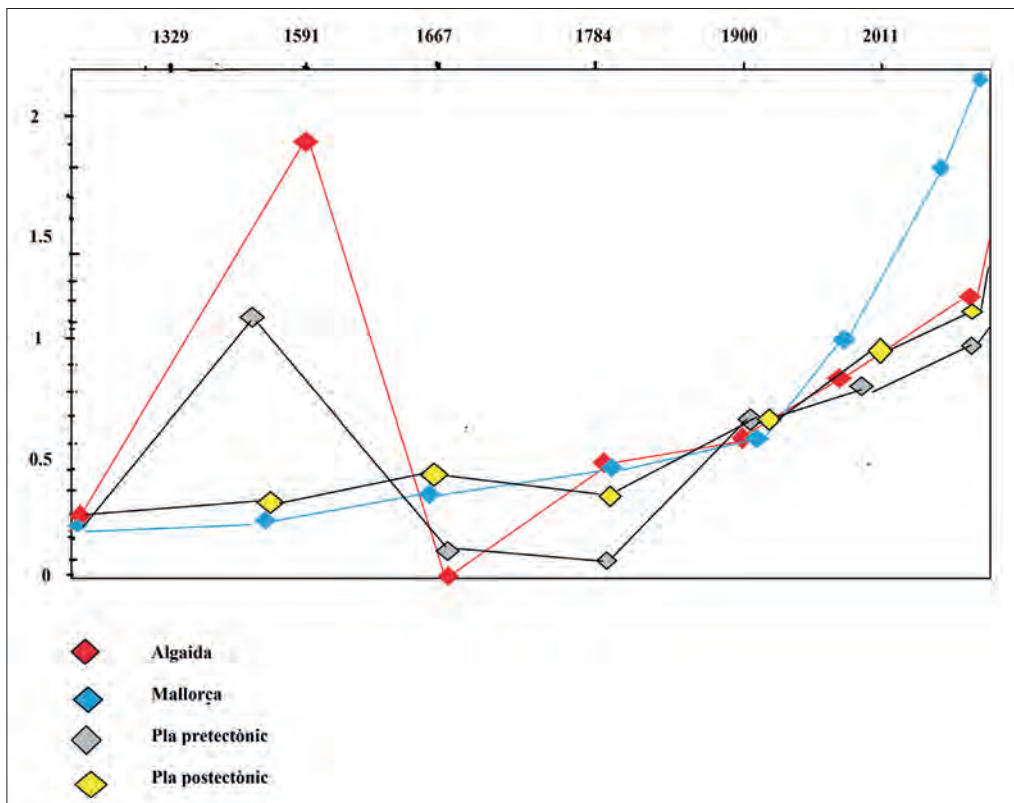

FIGURA 6. Creixement de la comarca d'Algaida respecte de la comarca del Pla —Pla Sin-tectònic-Blanquer i Pla postectònic-Call vermell—. Comparativa també per Mallorca.

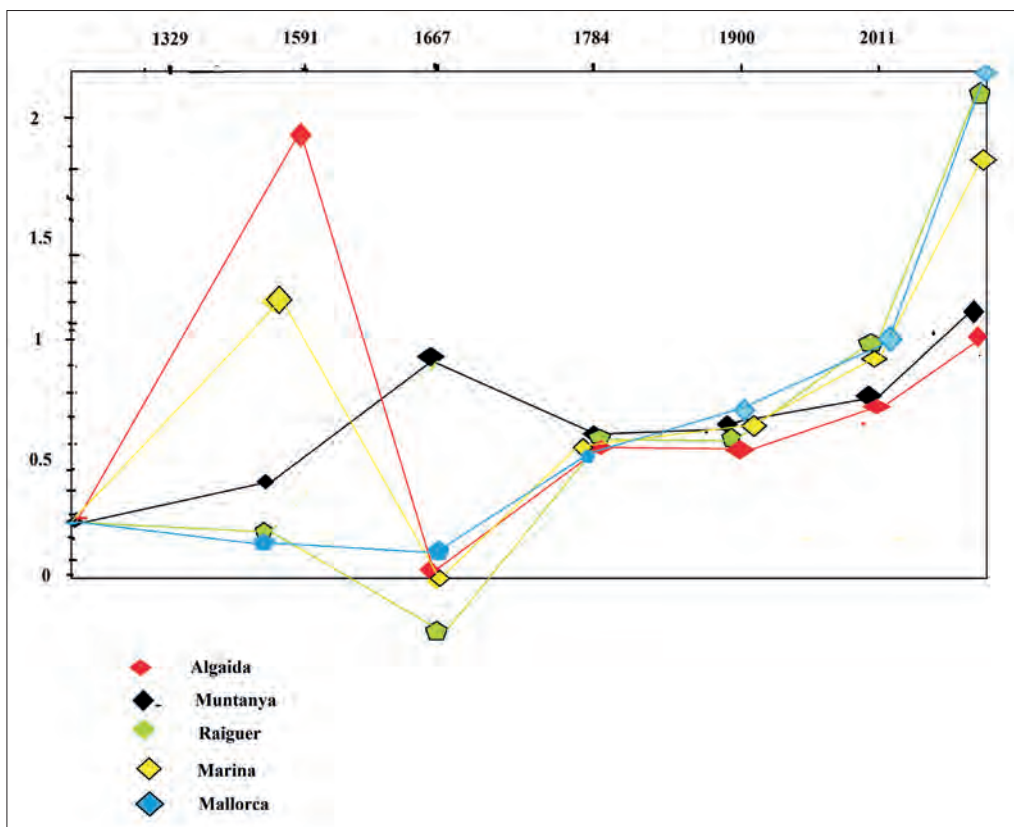

FIGURA 7. Creixement de la comarca d'Algaida respecte d'altres comarques de Mallorca.

3.1.8. De 1591 a 1697

Se segueix en la petita edat del gel i se succeeixen males collites, fam i epidèmies. Augmenta la població del sud de l'illa i de la Muntanya mentre la resta s'estanca. Els pobles del Raiguer minven encara més i les gelades ataquen a les planes —in-

3.1.9. De 1697 a 1794

A partir del 1652 les epidèmies es controlen encara millor i la població augmenta. Amb tot segueix la petita edat de gel i el creixement demogràfic per Mallorca és sols del 50 % en 100 anys. Els pobles del Pla miocè i les marines augmenten més que el Raiguer i la muntanya. També es pobla la Marina més seca i assolellada. En aquests segles freds per les valls de tramuntana els cultius puguen i canvien passant de moreres a tarongers i oliveres.

3.1.10. De 1794 a 1900

El creixement demogràfic en el segle XIX és bastant regular per a tota l'illa i ronda els 60-70% en 100 anys (Fig. 7) tot per mor del control de les epidèmies —vacunació—, les reformes agràries i socials o el canvi climàtic cap a càlid que s'inicia a partir dels 1830 —terres més productives—. Amb la dessecació de diverses albuferes, Mallorca cultiva més terra que mai. La població es mou cap a les zones vinateres i cap a Muro, Pla de Sant Jordi-Son Ferriol i Campos on les dessecacions han proporcionat excel·lents terres de cultiu. El descobriment de carbó inicia una revolució industrial que fa augmentar poblacions com Sóller, Inca,

versió tèrmica—. Algaida arriba a perdre població (Fig. 6, Fig. 7). La pesta de 1652 provoca prop de 60 morts en el poble —Cementeri dels empestats—. SASTRE, 2000).

En el Raiguer els pobladors surten de les valls cercant la solana de call vermell. Algaida empra la mateixa estratègia estenent els braços cap al sol potser en sols una o dues generacions. Pura supervivència. Com un pop retràctil, en els períodes càlids —o conflictius— el poble es refugia en la zona humida, però quan el clima es refreda el pop estén els seus braços cap a la solana cultivant les marines i terres més allunyades de les elevacions.

Manacor o Lluçmajor i el transport ferroviari associat ajuda a l'exportació dels excedents agraris. Algaida també creix però no de manera tan exagerada com altres comarques. S'esgoten les terres cultivables i la població migra a municipis veïns amb indústria i jornals més alts. La gent migra primer cap a Son Ferriol i Sant Jordi o cap a la indústria de Lluçmajor o Palma. Després cap a la resta d'Europa i Amèrica. Algaida s'observa ben comunicada i tot facilita també la migració. Amb aquestes noves variables i encara més amb l'arribada del turisme, la població ja no és tan dependent de l'agricultura —climatologia i terra de cultiu—.

4. CONCLUSIONS

L'estudi de l'evolució de la població de Mallorca en funció dels canvis climàtics és informatiu si s'observa per comarques geològiques. Per Algaida i per Mallorca des l'arribada dels humans observem diverses estratègies de poblament en funció de la climatologia. En episodis càlids i secs —pretalaiòtic, dominació àrab— la tendència és refugiar-se vora les fonts d'aigua. En episodis temperats Mallorca i Algaida són productives fins i tot amb excedents —Roma i entre 1850-1970—. En episodis

freds —període talaiòtic, època tardoromana, Renaixement, Barroc— es poblen millor les Marines del migjorn i del llevant. En experimentar ràpids augments poblacionals i acabar-se les terres de cultiu la gent migra als termes veïns. Es pot concloure que la variabilitat climàtica està rere el creixement o decreixement poblacional de molts pobles i comarques de Mallorca fins a la primera revolució industrial i la comarca d'Algaida n'és un bon exemple al respecte

5. BIBLIOGRAFIA

- ARAMBURU, J.; GARRIDO, C.; SASTRE, V. (1994). *Guía Arqueológica de Mallorca*.
- ARROM, S. (1999). *L'església de Santa Eugènia*.
- BARNOLAS *et al.* (1991). *Memorias del mapa Geológico de Mallorca*.
- BIBILONI, G. (1997). *Llibre d'inquisicions de la Cúria Reial de la Parròquia de Castelltix (1379-1388)*.
- CAPÓ, J. (1982). *Història de Sant Maria del Camí*.
- CROWLEY, T. J. (2000). «Causes of climates change». *Science*, 2: 270- 277.
- FAGAN, B. M. (2001). *The Little Ice Age: How Climate Made History, 1300- 1850* Santa Barbara.
- GUERRERO, V. M.; CALVO, M.; GORNÉS, S. (2006). *Historia de las Islas Baleares*.
- JUAN, J. (1989). *El cens de Floridablanca a les Illes Balears. 1786-1787*.
- JUAN, J. (1996). *El cens d'Aranda a Mallorca (1768-1769)*, Palma, el Tall.
- KREUTZ, K. J.; MAYEWSKY, P. A.; MEEKER, L. D *et al.* (1997). «Bipolar changes in atmospheric circulation during the Little Ice Age», *Science* 277: 1294- 96.
- MASCARÓ PASARIUS, J (1970- 75). *Historia de Mallorca*.
- MARTÍ, G.; SUAU, J. (1976). *Epidèmies i demografia a Mallorca. Congrés de Metges de Llengua Catalana*.
- MOREY, B. (2017). Geomorfología litoral, morfotectónica y distribución del registro fósil en Mallorca. En PONS *et al* G. X. (edit). IX Jorn.de Geomorfología litoral.
- MOREY, B. (2018a). «El registro Messiniense de la isla de Mallorca (Archipiélago Balear, Mediterráneo occidental). Revisión e interpretación». *Estudios Geológicos*, 74: 2.
- MOREY, B. (2018b). *Santa Maria. Demografia. Geomorfologia, climatologia i poblament*. VI. Jorn. Estudis locals.
- MOREY, B. (2020). *El patrimoni Paleontològic de Mallorca. Catalogació, caracterització, valoració. Proposites de gestió i conservació*. Tesis Doctoral. UIB.
- MOREY, B.; FRONTERA, M. (2014). «La colección mineralógica y paleontológica de Jaime Conrado i Berard (Mallorca) a través de su cuaderno de gabinete». *BRSEHM*. 2: 49- 66.
- PONS, G. (1997). «Dades per al coneixement del pretalaiòtic final de Mallorca a través de l'anàlisi macroespacial». *BSAL*, 53, 371- 376 .
- SALVA, P. (1981). «La dinàmica de la població de las islas Baleares en el último tercio del siglo XIX (1878. 1900)». *Treballs de Geografia*.
- SANTAMARÍA, A. (1984). «Demografía de Mallorca. Análisis del morabatín de 1329». *Mayurqa*, 20: 155- 222.
- SASTRE, M. (2000). *Possessions d'Algaida*.
- SERVERA, J. (2004). «Geomorfologia del litoral de les illes Balears». *Quaderns de natura de les Balears*.
- SEVILLANO, F. (1974). «La Demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí (siglos XIV, XV y XVI)». *BSAL*. II época, 34: 820- 821. 233- 272

TURNEY, C. (2007). *Huesos, piedras y estellas. La datación científica del pasado.*

XAMENA, P. (1978). *Història de Mallorca.*

07

Condicionants geomorfològics en l'ocupació i usos del sòl del terme d'Algaida

Rafel Coll Pujol

1. EL TERME D'ALGAIDA

El terme d'Algaida es troba a la part més occidental de l'anomenat Pla de Mallorca, confrontant amb el de Palma pel costat de ponent. Amb una superfície de 89,8 km², presenta una diversitat de característiques geomorfològiques al seu territori.

Està envoltat, a més del terme de Palma com hem esmentat, pels municipis de Santa Eugènia, Sencelles i Lloret a la part de tramuntana, pel de Montuïri a llevant, i a migjorn i llebeig pel de Lluçmajor.

Els seus límits només tenen en part relació amb accidents orogràfics en el cas del de Lluçmajor, que segueix els capcuruculls dels puigs que formen el massís de Galdent, i el vessant sud dels del massís de Randa. La resta varen venir donats per les grans propietats, antigues alqueries, que al segle XIII conformaven el que era el territori de l'antiga parròquia de Sant Pere de Castelltix. Així doncs, bona part del O, N-O i N el conformen els límits de l'antiga alqueria de Rafalet, possessió del mateix nom. El mateix passa amb l'antiga alqueria de Punxuat.

2. GEOMORFOLOGIA DEL TERME D'ALGAIDA

2.1. EL RELLEU

El relleu del terme d'Algaida, des del punt de vista orogràfic, es pot considerar, en relació al pla de Sant Jordi al terme de Palma, un altiplà que s'aixeca pels costers de Xorrigo i Son Gual, que passant dels 35 msnm¹ a s'Hostal des Pla, fins als 145 msnm a sa Creu de sa Garriga en el límit amb el terme d'Algaida. Aquest altiplà cau en suau pendent de sud a nord, amb una cota mitjana de 200 msnm al nucli urbà d'Algaida.

Aquest relleu té molt a veure amb les característiques geològiques i geomorfològiques del territori.

Si agafam com a referència el mapa geològic de la zona d'Algaida podrem observar la diversitat característiques geològiques que ofereix el nostre terme.

A grans trets geològicament el terme d'Algaida, segons l'esmentat mapa, bàsicament està dividit en tres parts; la part sud i sud-oriental (zona 1) en la que se situa la part més accidentada del terme; la part més al nord i nord-oest, formada per una gran plataforma de l'esmentat altiplà (zona 2) que cau suaument cap a tramuntana i s'endinsa en els termes de Santa Eugènia i Sencelles, i cap al S-O en el terme de Lluçmajor i més a ponent ja dins el terme de Palma amb tot una sèrie de barrancs i tallats que baixen cap al Pla de Sant Jordi; i a llevant, amb el trencament del pla de Son Reus (zona 3), ens apareix una altra zona diferenciada, una conca depressionària coneguda com els baixos de Pina. D'aquestes tres zones en farem una breu descripció.

Zona 1. La part meridional del terme d'Algaida

Un estudi geològic i geomorfològic ben detallat d'aquesta part més accidentada del terme d'Algaida, (zona 1) el trobam a *El puig de Randa i les fonts del seu entorn*, de Vicenç M. Rosselló i Verger i Josep Sacarés Mulet, que en el seu primer capítol «Entre el pla i la marina. Les serres centrals», en la primera part «1.1. Muntanyes i valls», ens exposa un acurat recorregut per la història del coneixement geològic de la contrada, des del 1922 amb els treballs de Paul Fallot i després l'any 1925 amb Bartomeu Darder, continuant amb els de Guillem Colom, fins als últims exposats en la tesi doctoral d'en Bernadí Gelabert, sobre l'estructura del bastiment tectònic del massís de Randa, publicada pel Instituto Tecnológico Geominero de España el 1998.

En la segona part «1.2. Una ullada geomorfològica» ens fa una

IMATGE 3. Mapa amb la zonificació del terme d'Algaida elaborat a partir del *Mapa Geològic de España* de l'Instituto Geológico Minero.

1. msnm = 'Metres sobre el nivell del mar'.

IMATGE 4. Fotografia aèria de la part meridional del terme d'Algaida.

extensa descripció del paisatge geomorfològic mitjançant una passejada circular començant per l'horitzó septentrional, vist des de Lluçmajor, segueix delà de la cresta de Galdent, i continua a ponent de la carretera d'Algaida.

És per això que en aquest estudi ens limitarem a fer una passejada virtual per aquesta part del terme d'Algaida.

Si agafam com a referència el poble d'Algaida, un horitzó verd se'ns presenta quan miram cap al migdia.

Darrere sa Pleta des Porrassar ens apareixen els turons del puig de Son Alegre, tot mirant cap al sud-est, el de Son Redó cap al sud, i més cap al sud-oest, s'Heretat i el puig de Son Veny, i una mica més a ponent sa costa de sa Serra que tanca aquest horitzó més pròxim al poble d'Algaida cobert de pinars i garrigues.

En un segon terme més llunyà ens apareix l'imponent puig de Cura com li diem els algaidins i que, juntament amb el puig de Randa o de Son Reus, formen el massís de Randa, i seguint cap sud-oest ens hi apareixen el puig de ses Bruixes, el d'en Rectoria i el de Son Roig, que conformen el massís de Galdent.

Entre ambdós sistemes orogràfics discorren diferents comellars o petites valls, en les que tenen

com a capçalera tres conques hidrogràfiques de Mallorca.

Garrigues de llentiscle i ullastre, estepes blanques i negres, petarrell, romaní, aladern, mata selva i llampúdol, rotaboc, ginesta, espinal, càrritx —un dels indrets del terme d'Algaida a on en podem trobar—, redols de vells alzinars i abundants zones de pinar i garriga sobretot a les parts més elevades.

Entremig, valls i comellars objecte de desforestació des de temps immemorial, i que durant la dominació islàmica ja devien ésser objecte d'una agricultura intensiva, com ens donen testimoni el nombre d'alqueries i rafals que s'hi trobaven quan va tenir lloc la conquesta cristiana.

Aquells primers turons, elevacions que arriben prop dels 300 msnm, per la seva constitució allargada que va de llevant a ponent (NE-SW), alguns autors els qualifiquen de serralades.

Els segons que ja no segueixen un orde tan clar tenen un paper més important en l'orografia i el paisatge de la Mallorca central, destacant els 543 msnm del Santuari de Cura, els 492 del puig de Randa i els 420 del puig de Son Roig.

Vet aquí una breu descripció de la geomorfologia de la contrada meridional del Terme d'Algaida.

IMATGE 5. Vista de la part meridional del terme d'Algaida.

IMATGE 6. Vista cap el sud-est des de sa costa de sa Serra. En primer terme el comellar de Puntxuat.

IMATGE 7. Vista des de Castellitx cap a Randa.

IMAGEN 8. Vista des de Castellitx cap al nord-oest. Al fons a la dreta, el nucli urbà d'Algaida.

Zona 2. La part septentrional.

Pel que fa a la plataforma de la part septentrional del terme d'Algaida, que recull la fotografia aèria adjunta (zona 2,) que va des del sud-oest al peu de sa Costa de sa Serra, començant per Son Canals, seguint cap a Son Gustí, es Camp d'en Ramon, Son Bernat Reus, per baix de sa Pleta des Porrassar cap a Binicomprat i, amb una petita reculada dins el comellar de Cabrera, en direcció nord-est, el que és la gran esplanada de Son Reus, segueix per Son Mesquida girant cap a Pina.

Dins aquesta plataforma, i coincidint gairebé amb el centre del nostre terme, tot tocant a la part meridional de l'àmbit que hem descrita abans, s'hi troba el nucli urbà d'Algaida, com veiem a la fotografia assentat sobre un substrat rocós, en la que afloren per tot arreu, com es constata al reportatge fotogràfic, formacions rocoses de calcarenites o sigui «maressot» en llenguatge col·loquial.

Com podem veure, es tracta d'una zona molt planera amb petites ondulacions que cau suauement cap a tramuntana entrant dins els termes de Santa Eugènia i de Sencelles.

Observant el mapa geològic, per la part occidental i septentrional aquesta plataforma canvia de característiques a gran part de sa Comuna, i tot el que era l'antiga possessió de Marina, seguint per ses Malloles, es Tancat Vell, entrant dins sa Raconada i Rafalet, seguint cap a Liern i

Son Pujol, So na Móra cap a Pina, envoltant la part central. És en aquesta zona perimetral, en especial a la part més oriental, on es troben les àrees explotables de pedreres de marès del terme d'Algaida.

A la part més cap a l'oest i sud-oest, hi trobam els establits de sa Comuna, i cap a tramuntana tota la part més planera del terme d'Algaida.

En tota la part central i gran part de la corona septentrional predomina l'anomenat «call vermell». Call vermell és el nom que rep la terra rossa a l'illa de Mallorca. És un terreny argilós, de color vermellós, a vegades mesclat amb graves o macades, que es va formar per l'erosió de les roques calcàries. Ens apareixen sobre materials de finals del Miocè, del Plio-Plistocè, sobre calcarenites, i sobre els mateixos materials del Quaternari.

Són les anomenades terres primes, de potència variable normalment entre 5 i 50 cm, si bé es poden trobar zones d'uns quants metres. A la zona abunda el pedreny que s'ha hagut d'esperegar per fer-la conreable. És significatiu que quan es varen establir les possessions d'aquesta zona era condició que el roter que rebia la finca havia de tancar-la amb paret que «havia de tenir set pams de seguda i deu d'altària». Les pedres més grosses servien per fer les cares vistes i la part central es rebia de macs i pedres més petites.

IMATGE 9. Fotografia aèria de la zona 2. Destaca la coloració marronosa-vermellenca del call vermell.

Terrenys que provenen de la rompuda d'antigues extensions de garrigues o pinars i la seva aptitud agrícola depèn del gruix de terra cultivable. Tradicionalment, si havien fet grans extensions de vinya, en molts casos obrint síquies per reomplir-les de terra bona per fer-hi la plantació. El mateix pas-

sava quan si plantaven arbres com les figueres, que havien de fer el clot travessant la capa rocosa, fins a trobar la terra bona més humida.

A la part de sa Comuna, de Marina i de ses Malloles hi trobam la zona explotada en pedreres de marès, a on s'han inventariat 25 explotacions, així

IMATGE 10. Vistà aèria de la planura septentrional del terme d'Algaida.

IMATGE 11. Vista aèria de la part septentrional de sa Comuna.

IMATGE 12. A la part més cap a l'oest i sud-oest, hi trobam els establits de sa Comuna, i cap a tramuntana, tota la part més planera del terme d'Algaida.

IMATGE 13. Terrenys de call vermell, característics d'aquesta zona 2.

com 5 pedreres d'altres materials. Dins la resta de la zona hi ha constància d'altres pedreres —camí de ses Pedreres— de les que en general es treia la pedra per fer les cantonades de les cases i la res-

ta de les parets es reblien en pedres de mida irregular, si bé per la seva duresa i per la irregularitat del material s'han emprat només a les construccions locals.

Zona 3. La part de tramuntana i llevant del terme d'Algaida.

IMATGE 14. Fotografia aèria de la zona 3. Camvi de coloració del terreny de blanquer.

La tercera zona del terme d'Algaida que confronta amb el de Montuïri, i que agafa els baixos de Pina, Son Mallol, Son Cerdà, Males Herbes, Son Munar, part de Son Coll i Son Trobat fins a Pola, constitueixen una altra zona de característiques geològiques diferenciades de les anteriors (3).

Seguint per Son Coll i Males Herbes, s'obren cap al nord-est als baixos de Montuïri, població més pròxima que ens apareix a la vista des d'aquest indret.

Com es pot veure a les fotografies la coloració d'aquestes terres canvia del vermellós a més blanquinós beix-groguenc, coneguts com a terrenys de blanquer.

Es tracta (Servera) d'una conca depressionària travessada per un torrent que recull les aigües superficials provinents del vessant nord del massís de Randa i del pla de Tresorer formant el torrent de Castellitx per un costat i per l'altre les que provenen de Pola i les que es recullen al pla de Montu-

iri. Les característiques d'aquests terrenys fa que retinguin més l'aigua que s'acumula dins la capa superficial evitant la infiltració a capes més profundes.

Com ens esmenta Bernat Servera, a la vall de Pina hi havia zones de prat i aiguamolls on creixien el canyet, els joncs, la bova i tota la vegetació pròpia dels llocs humits. Aquest aquífer ha estat explotat tradicionalment, en gran part a causa de la poca fondària a què es troba l'aigua, 20 o 30 pams. A mitjan segle XX, hi arribà a haver 59 sínies, 100 pous, 11 safareigs i 2 molins de vent, a part de tres molins d'aigua.

IMATGE 15. Vista actual de la vall de Pina.

IMATGE 16. Montuïri vist des dels baixos de Pina.

IMATGE 17. Vista de la part sud-est del terme d'Algaida des del camí Vell de Porreres.

Sobre la cornisa verda que separa de l'altiplà de Son Reus s'hi troben les cases de Son Barrera, es Rafal, Son Perot, Son Miquellet i Son Mesquida Nou. Al fons s'entreveu la població de Pina.

El que podem destacar d'aquest àmbit (3) és la inexistència de parets de pedra tancant les parcel·les, les que un bon nombre presenten certes dimensions i el seu destí a cultiu de cereals.

2.2 HIDROGRAFIA I HIDROLOGIA

Dins el terme d'Algaida la zona 1 és la capçalera de 4 conques hidrogràfiques

Els xaragalls que neixen dins el massís de Randa, travessant per Son Gener i Son Reus, van baixant en direcció al terme Lluçmajor on es perden dins sa Marina.

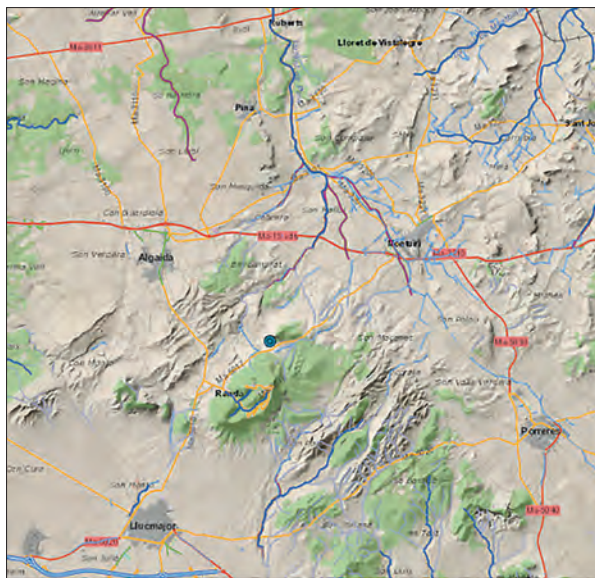
En canvi, les aigües que discorren pel comellar de Punxuat, van en direcció NO baixant cap al pla de Sant Jordi.

Per altra part, el torrent de Pina recull les aigües superficials de tota la vall de Castelletx baixant cap a Son Coll i sa Mata, i a més les aigües de Pola i Son Sastre, entrant dins la zona (3), continuen cap al pla de Montuïri i els baixos de Pina que els introdueixen dins el terme de Sencelles a la conca del torrent de Vinagrella, Almadrà o Muro desembocant a la badia d'Alcúdia.

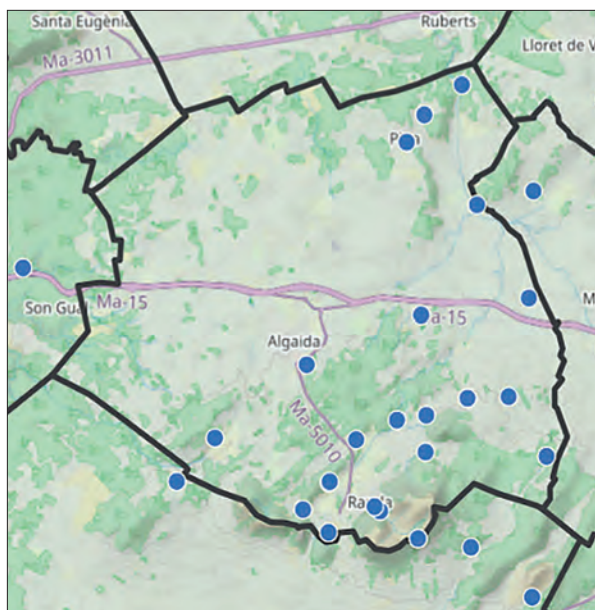
Aquest torrent, creant una zona humida als baixos de Pina com he assenyalat abans, constitueix un element important d'aquesta part del terme d'Algaida, i l'únic element hidrològic significatiu del nostre terme.

El torrent anomenat de Son Capellà, recull les aigües dels xaragalls que neixen des des Serral i del puig de Son Veny baixen cap a Son Pericàs seguint cap a s'hort d'en Borràs, entrant dins la zona (2). A partir de sa Torreta i Son Capellà, a on es perd el seu curs, va trobant molts punts a on l'aigua s'avenca i només en cas de plogudes extraordinàries baixen fins a sa Raconada i Liern seguint cap a Xorrigo, acabant a sa Síquia del Prat de Sant Jordi. És de destacar que dins aquesta extensa zona (2), donada la capacitat filtrant dels seus terrenys, a diferència de les zones (1) i (3), no es formen curses d'aigua superficials a destacar.

L'altre element significatiu a la hidrologia d'Algaida són les fonts.

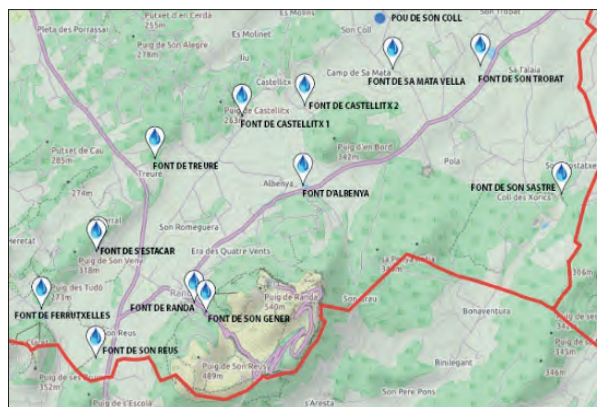
IMATGE 18. Detall del mapa hidrogràfic de Mallorca al terme d'Algaida

IMATGE 19. Detall de l'inventari de fonts de Mallorca al terme d'Algaida.

IMATGE 20. Font de Pina.

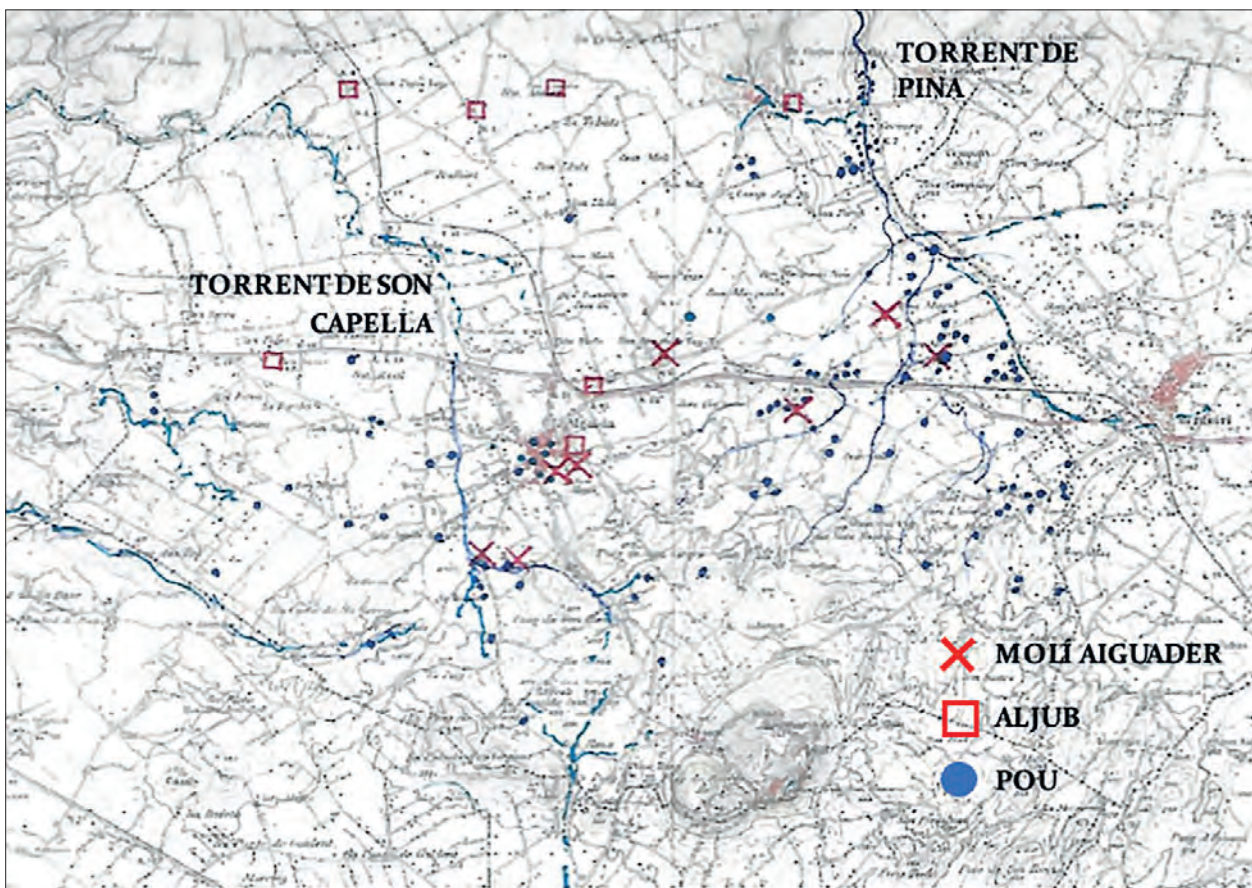
IMATGE 21. Detall del mapa de fonts d'aigües cercades dins la zona 1.

El mapa de l'Inventari de fonts a Mallorca, que aquí reproduïm, ens dona la situació de totes les fonts, en realitat sistemes hidràulics, del terme d'Algaida.

La majoria d'aquestes fonts, per no dir totes, són captacions d'aigua fetes pels islamites, la majoria de les quals disposa del qanat per fer sortir l'aigua a la superfície. La densitat més gran la trobam

a la contrada de Castellitx dins la zona (1) i una petita part a la zona (3).

Al catàleg del Patrimoni d'Algaida hi trobem la següent relació: qanat de s'Hort de Son Reus-Jaciment 3/54, Font de Son Reus-Font de la Vila de Lluçmajor, Font de Son Sastre, Font de Randa-Jaciment 3/01, qanat d'Albenya-Jaciment 3/02, Font de Treure o Tresorer-Jaciment 3/07, qanat de Cas-

IMATGE 22. Mapa síntesi dels elements que conformen la hidrologia d'Algaida.

IMATGE 23. Molí de s'Hort de Son Gustí.

IMATGE 24. Molí de s'Hort Cas Metge Jordi.

IMATGE 25. Molí de s'Hort d'en Falconer.

IMATGE 26. Molí de s'Hort des Potecari.

tellitx d'en Barra d'Or-Jaciment 3/08, qanat de Castellitx de la Pau-Jaciment 3/13, qanat de Son Trobat, qanat de sa Mata Vella.

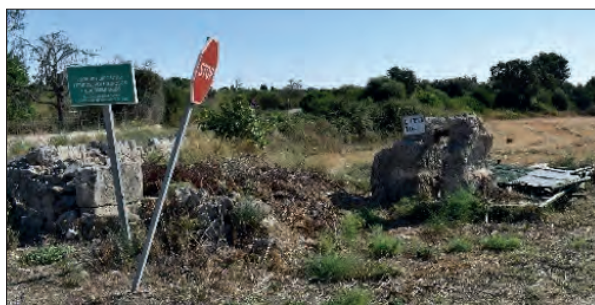
Queden fora d'aquesta contrada, la font de Punxuat, la fontanella des Porrassar, la font de Son Munar, la de Males Herbes, la des puig Moltó, la de Pina, la fonteta de Marina (Pina), i la font de Son Corró, essent de destacar en especial la font de Pina, que es pot veure a la fotografia adjunta.

L'aprofitament de l'aigua subterrània fins a mitjan segle XX, sobretot als principals aquífers s'ha fet mitjançant pous, utilitzant sínies o molins aiguaders per la seva extracció. Com podem veure al mapa adjunt es concentra als Baixos de Pina, a la zona de Son Cerdà i Son Mallol, Son Munar i ses Veles de Son Trobat, a prop del camí Vell de Porres, tots elles dins la zona (3), dins la conca del torrent de Pina.

A la zona (1) hi trobam una petita concentració a la part alta del torrent de Son Capellà. Ambdues zones aprofitaven l'aigua per fer hort o pel bestiar.

A la zona (2), a part de la concentració de pous al nucli urbà d'Algaida, la densitat de pous és molt baixa, sent quasi inexistent a la part nord-oriental.

Dels 12 molins i 43 sínies que va inventariar F. Valdés el 1951 pràcticament no en queda quasi cap dret i tots ells sense funcionament. A les fotografii-

IMATGE 27. Restes de la sínia de Son Mesquida.

es adjuntes tenim les restes des Molí de s'Hort de Son Gustí —d'en Borràs—, de s'Hort d'en Falconer, de s'Hort de Cas Metge Jordi, de sa sínia de Son Mesquida i des Molí de s'Hort des Potecari a Son Munar.

En Miquel Sastre Pujol, als seus articles a *Es Saig*, després d'una introducció general relativa als enginys per treure aigua del subsol, sínies i molins aiguaders, i que tanta importància varen tenir fins a mitjan segle XX, fa una descripció detallada de 18 molins. Els de Can Monjo i Can Maví, els de s'Hort de Cas Metge Jordi i de s'Hort de Son Gustí —o d'en Borràs— dins la zona (1), a la part alta de la conca del torrent de Son Capellà.

Dins la zona (2) els de s'Hort d'en Falconer i el de s'Hort d'en Porques; els de sa Farinera Vella i de

s'Aigo Dolça, tocant al nucli urbà d'Algaida, i el de Son Mesquida ja tocant a la zona (3).

Dins la zona (3) ens descriu els molins de Son Mallol i de Son Cerdà, el de s'Hort des Viver, i el de s'Hort des Potecari.

En realitat són molt pocs molins en relació amb la quantitat de pous que existien, però que en general utilitzaven l'enginy de la sínia per treure l'aigua i darrerament la utilització de motobombes, fet que produí una sobre explotació dels aquífers amb

reducció important dels cabdals, el que ha propiciat el seu abandó.

Més tard s'introduí l'extracció d'aigua del subsol mitjançant perforacions profundes, primer per abastir a la població fos mitjançant una distribució per canonades o amb camions cisterna, amb sis o set explotacions a la vegada fins que l'Ajuntament es va fer càrrec del servei municipal d'aigües i els altres es quedaren la distribució a fora vila.

2.3. VEGETACIÓ

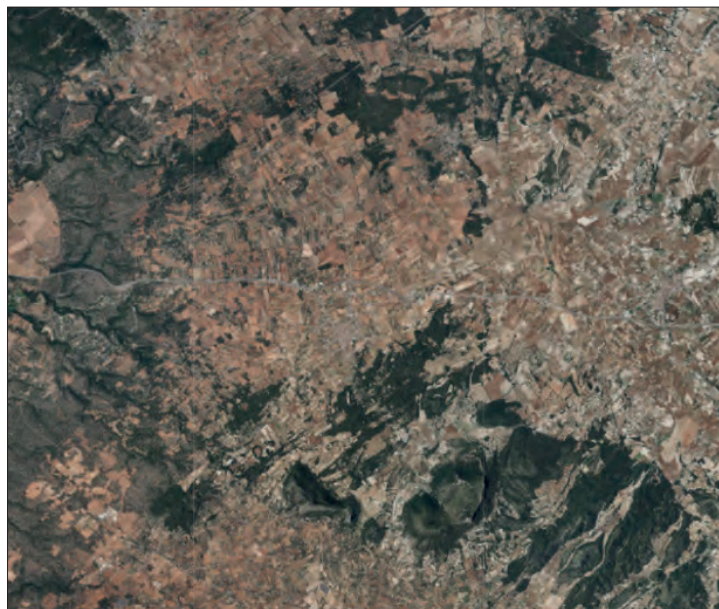
Com indica Joan Mulet, al seu treball, *Algaida y su termino*, «els tipus més importants de vegetació espontània, al terme d'Algaida són el pi, l'alzina i els propis de la garriga», dins el que es presenta com a element arbori o arbusti dominant, l'ullastre.

Llorenç Gil Vives, a la seva obra *La flora del terme municipal d'Algaida: Distribució en quadrícules de 5x5 km*, com es destaca en la seva presentació és una obra feta amb un gran rigor científic, que analitza en profunditat les diferents espècies que conformen la flora del nostre municipi. El que és important és l'estudi de la seva distribució territorial d'una forma molt detallada que en dona notícia clara de quina vegetació es troba a cada indret del terme.

La varietat de zones de diferent morfologia, també en resulta una diversitat de flora a destacar, i en especial després dels centenars d'anys d'acció antròpica sobre aquest territori i la seva vegetació.

El que devia ser *al-gaida*, —el bosc—, en temps dels islamites que batiaren amb aquest nom la contrada, ha sofert contínues transformacions, passant d'un sistema de propietat comunal a un sistema de propietat privada cada vegada més trosjada.

Segons ens detalla Joan Mulet, la superfície cultivada estimada en l'època del Repartiment a mitjan segle XIII, era

IMATGE 28. Fotografia aèria en la qual s'aprecien les clapes boscoses del terme d'Algaida.

IMATGE 29. Fotografia d'un petit alzinar vora el camí de Son Pericàs.

del 16%. A mitjan segle XX, vorejava el 78%. A la fotografia aèria adjunta es veuen clarament les taques de zona forestal que queden en el municipi.

La zona (1), la més accidentada, és la que conté més de la meitat de la seva superfície de massa forestal i a on queden alguns reductes d'alzinar, com aquest a la vora del camí de Son Pericàs.

En les fotografies adjuntes tenim dos exemples de àrees boscoses, la d'un pinar esponerós a la zona (1) amb el seu sotabosc clàssic, i el d'un tros de garriga dins la zona (2) en la que els pins són més raquítics i l'ullastre va guanyant terreny.

A la zona (2) les masses forestals de garriga i pinar, les trobam als extrems del terme municipal, sa Comuna, Marina, Son Trenta-Dos, Liern, Son Pujol, Son Amer, So na Móra, ses Rotes Velles de Pina, ses Moles i una petita zona de l'extrem N-E del terme confrontant amb el de Lloret.

A la part central del que era l'antiga possessió de Rafalet queden alguns reductes de garriga, de llocs en el que l'abundo del rocam no feia productives aquestes terres. Així mateix, dins el Call Vermell hi trobam petites zones boscoses, a Son Verdera, Cas Brau, etc. amb petits reductes d'alzinar, com el de la fotografia davant ses cases de sa Torreta.

Al límit Est d'aquesta zona (2), a on es produeix el trencament entre l'altiplà de Son Reus i la conca depressionària dels baixos de Pina de la zona (3), hi trobam tota una cornisa verda de pinar i garriga, com veiem a la fotografia que va des de Son Mesquida Nou fins al mateix nucli de Pina.

Dins la part conrada, ha anat apareixent un altre tipus de vegetació arbòria o arbustiva, la vinya, el garrofer, la figuera o l'ametller. Segons dades que ens ofereix en Joan Mulet, a mitjan segle XX, els conreus del terme d'Algaida es distribuïen en: Re-

IMATGE 30. Vista de les abundants àrees de pinar dins la zona 1.

IMATGE 31. Pinar esponerós dins Binicomprat. Zona 1.

IMATGE 32. Garriga amb pinar més raquític a sa Comuna. Zona 2.

07 · Condicionants geomorfològics en la ocupació i usos del sòl del terme d'Algaida

gadiu 14 ha, cereal 4.900 ha, ametllerar 140 ha, figueral 960 ha, oliveres 60 ha, garrofers 75 ha, vinya 570 ha, alzinar 43 ha. Quedaven unes 1.200 ha de

pinar i garriga, població i infraestructures 320 ha, i la resta es consideraven rocam i terrenys improductius.

IMATGE 33. Vista aèria de la part central de la zona 2, la que compta amb una menor part de zona boscosa.

IMATGE 34. Vista d'una tira d'alzines a la vora sa Torreta. Zona 2.

IMATGE 35. Cornisa boscosa al trencament de l'altiplà de Son Reus amb els baixos de Pina.

Avui en dia aquests paisatges han canviat bastant i han desaparegut gran quantitat d'aquest arbrat de plantació especialment ametllers i figueres. A les fotografies adjuntes corresponents a una part

de la possessió d'Albenya, la primera dels anys 1950 i l'altre actual es pot comprovar aquest fet.

Per contra, s'està introduint de nou la vinya, l'olivar i darrerament el garrover.

IMATGES 36 I 37. Fotografia aèria de l'any 1956 i 2022 de la possessió d'Albenya en la qual es pot apreciar la desaparició d'una gran part de l'abundant ametlerar.

3. L'OCUPACIÓ DEL TERME D'ALGAIDA

El model d'ocupació del territori del nostre terme municipal tal com el coneixem avui comença al segle XIII, i segueix fins a mitjan XX, passant d'una situació comunal i un règim tribal a una apropiació privada —això és meu i això és teu—, segons uns models de propietat que han estat estudiats amb molta cura pels nostres historiadors.

Unes propietats que s'han anat dividint i dividint sense parar durant aquests 700 anys i d'això en resulta el mapa de la parcel·lació del terme d'Algaida, cosa que ens queda ben reflectit a les fotografies aèries que acompanyen aquest treball.

I no és gens estrany perquè la subsistència de moltes famílies depenia del conreu de la terra. Aquest conreu fos de cereal o llegums, dels arbres, ametllers, figueres, garrovers, la vinya, etc. junt amb la ramaderia, la silvicultura i altres era la base d'aquesta subsistència. Les hortalisses es reduïen a les poques zones irrigades amb abundor d'aigua, sínies, molins o fonts.

Però a part de la rompuda i parcel·lació de la terra, aquesta divisió comporta, en primer lloc, la introducció de nombrosos camins per accés a la majoria d'aquestes finques, la construcció de nombroses cases de camp com habitatge d'aquells propietaris o conradors d'aquelles terres.

IMATGE 38. Fotografia aèria actual d'una zona dels establits de Rafalet, amb nombroses construccions dins la majoria de finquetes.

IMATGE 39. Detall del plànol cadastral de la mateixa zona de la imatge 38.

Així doncs, a finals del segle XVIII, en el mapa del cardenal Despuig, hi apareixen reflectides 48 possessions, que totes disposaven de cases per habitatge dels qui hi treballaven. Però al mapa de J. Mascaró Passarius del 1958, que reflecteix, a part de les possessions, gran nombre de cases de pagès, així per exemple, només en

el triangle delimitat pel camí de Muntanya, el camí Vell d'Algaida i la carretera de Manacor, recull 8 cases, a més de la possessió de Cas Brau que reflecteix el mapa del cardenal Despuig, totes habitades en aquelles dades, el que ens dona compte de la transformació que s'havia fet del terme d'Algaida.

POSSESSIONS DEL MAPA DEL CARDENAL DESPUIG

De N a S, i de O a E

Son Pujol	Son Reus	Binicomprat
Rafalet	Son Mesquida	Son Munar
Son Amora	Cabrera	Castellitx
Son Corró (Pina)	Son Mayol 2	Mataescrita
Son Bona (Pina)	Males Herbes	Son Coll
La Mola (Pina)	Hostalet	Son Tobat
So Servera (Pina)	Marina Cas Brau	Tresorer
Puig Moltó	Torre de Grau	Albenya
Son Llubí	La Torreta	Son Romaguera
Casa Nova	Son Verdera	Pola
Son Moll	Montblanc	Son Garcies
Son Miquelet	Sa Serra	Son Lleó
Son Barrera	Punxuat	Son Sastre
Son Jaume Matx	Sa Novella	Son Caleta (Randa)
Son Perot	Heretat El Serral	Son Reus (Randa)
Son Barceló	Son Veny	

És per això que resultat dels establits que es practicaren durant els segles XVII i XVIII i part de XIX, es va anar densificant tota la zona de l'antiga possessió de Rafalet, la de Marina, sa Comuna de Punxuat, Son Vidal, etc., o sigui tota la part compresa entre el camí vell de Pina, la carretera de Sencelles, la de Lluçmajor, fins al límit sud de la zona (2) i la part més pròxima de la zona (1). A la fotografia i planell adjunt es veu la multiparcel·lació del Rafalet

En resum, la zona (2), la que més es va densificar quan Algaida era un poble de pagesos, és la que ha sofert una transformació més radical. La pràctica de l'agricultura ha estat abandonada quasi totalment i ha estat substituïda per zona de residència

IMATGE 40. Fotografia de l'any 2022 d'una zona dels establits «urbanitzats» de Rafalet. Parcel·les amb aigua corrent, electricitat i telèfon.

extensiva, canvi d'ús que afecta moltes altres zones del terme d'Algaida, com es veu a l'anterior fotografia i plànol esmentats.

Algaida sempre ha estat un municipi d'alt percentatge de població dispersa, abans dedicada a conrear el camp i avui dia a habitatges per la població dispersa, de segones residències i de lloguer turístic. Però amb una diferència important, abans predominaven els habitatges en terrenys productius o on podia viure una família del seu treball; ara és al revés, els terrenys que per les seves característiques geomorfològiques són els menys productius, avui totalment sense rendiment com explotacions agràries, són els que s'han anat ocupant amb més densitat de nous habitatges.

L'anàlisi de les causes i conseqüències d'aquest canvi tan profund escapen dels límits d'aquest treball.

Ens queda comentar l'ocupació del sòl pels nuclis urbans que a excepció del petit llogaret de Randa, Algaida i Pina se situen dins la zona (2), que han anat creixent al mateix ritme que incrementava la població i l'ocupació de les terres, però és un tema que se surt del present treball.

Només farem un petit comentari amb relació al lloc a on es va formar el nucli urbà d'Algaida. Semblaria lògic que ho hagués fet al voltant de la primitiva parròquia de Sant Pere a Castellitx, però no va ser així, els voltants de Castellitx eren ter-

IMATGE 41. Fotografia aèria del poble d'Algaida.

res ben explotades pels islamites amb nombroses fonts d'aigües cercades i els nous propietaris no estaven per repartir-les als nouvinguts, com possiblement va passar als voltants de l'alqueria d'Algaida a on hi havia moltes terres per rompre i fer-les productives. D'aquí que el nucli d'Algaida estigui situat dins la zona (2) a la part central del terme, una zona ben comunicada i que els islamites ja haurien trobat aigua als nombrosos pous comunals que encara es conserven.

4. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquesta anàlisi de la geomorfologia del terme d'Algaida hem vist que es poden diferenciar tres zones de característiques geomorfològiques diferents, en les que l'ocupació del sòl pel seu aprofitament ha seguit processos distints al llarg de la història.

La zona 1, la més al sud i sud-oriental en la que se situa la part més accidentada del terme, en la que existeixen elements que en demostren l'ocupació des de la prehistòria, i en la que en l'època de dominació islàmica va ser objecte d'una explotació intensa, ha conservat gran quantitat d'elements d'aquella època, ha estat envaïda de forma continguda pels nous usos residencials i d'oci, degut als instruments de protecció que gaudeix en aquests moments.

La zona 2, la part més al nord i nord-oest, formada per una gran plataforma de l'esmentat altiplà

que cau suaument cap a tramuntana i s'endinsa en els termes de Santa Eugènia i Sencelles, i cap al S-O en el terme de Lluçmajor i més a ponent ja dins el terme de Palma amb tot una sèrie de barrancs i tallats que baixen cap al Pla de Sant Jordi, la menys productiva agrícola, va ser objecte en època tardana d'una intensa parcel·lació, en la que a poc a poc s'ha anat abandonant l'ús agrícola i s'ha substituït per un ús residencial intensiu, un camp urbanitzat.

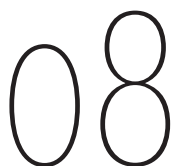
La zona 3, a tramuntana i llevant, amb el trencament del pla de Son Reus, ens apareix una altra zona diferenciada, una conca depressionària coneguda com els baixos de Pina, d'un alt valor agrícola, en la que amb una parcel·lació continguda i el manteniment del seu ús agrícola, és la que l'ús residencial és més limitat.

5. BIBLIOGRAFIA

Per a la redacció d'aquest treball hem recorregut als mapes geològics i als treballs d'estudis geomorfològics de l'IGM, entre d'altres. Al mapa del Cardenal Despuig, de la meua col·lecció, obsequi de la senyora Pilar Isasi. Al treball de Joan Mulet Cerdà, *Algaida y su término*, publicat per la Camara de Comercio y Navegación. A diversos treballs de Bernat Morey Colomar, i de Bernat Servera. Als treballs de Miquel Sastre sobre molins aiguaders publicats

a la revista *Es Saig*. A l'estudi de Llorenç Gil Vives *La flora del municipal d'Algaida* i a l'obra *El puig de Randa i les fonts del seu entorn*, de Vicens M. Roselló i Verger i Josep Sacarés, publicades per l'Ajuntament d'Algaida.

Fotografies de Bruno Coll Montserrat i Lucas Basso Coll. Col·laborador en el muntatge: Borja Basso Coll.

La violència contra la dona al terme municipal d'Algaida (segles xv al xx)

Eusebia Rayó Ferrer

1. INTRODUCCIÓ

Aquest és un tema polèmic que no vol ser reconegut per determinats sectors. Afortunadament, ho està per l' ONU des del 1993 referint-se a danys físics, sexuals o psicològics incloses les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de la llibertat tant si succeeix en la vida pública com en la privada.

Així mateix, pel conveni del Consell d'Europa, anomenat d'Istanbul, de caràcter vinculant, sobre prevenció i lluita contra la violència contra la dona i la violència domèstica. En vigor en Europa des dia primer d'agost de 2014.

Igualment, el mes de setembre de 2021 el Parlament Europeu ha reclamat per majoria que la violència masclista sigui catalogada a la Unió Europea com un delictes d'abast transfronterer. La resolució aprovada insta a afegir la violència de gènere a la llista de delictes europeus greus i a proposar una definició que sigui comuna a tots els països que la integren.

A l'estat espanyol tenim la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. (Llei Viogen) i la Llei orgànica 10/2022, de garantia integral de la llibertat sexual —coneguda com «només sí és sí»—, que ha aixecat tanta polèmica.

Abans d'arribar a la situació actual, amb una normativa bastant sòlida, han tengut lloc molts tipus de violència contra la dona al llarg dels segles. El problema ha existit sempre encara que no fos conegut amb aquest nom o estàs dissimulat darrere costums, usos i lleis que formaven un ideari social que perjudicava els drets de les dones. Podem parlar doncs d'una violència de tipus estructural, diferent de la violència conjuntural, per desgràcia encara ara tan freqüent, patida en moments puntuals.

La violència de gènere és universal, es dona en totes les classes socials i és independent del ni-

vell cultural i econòmic tant pel que fa a les víctimes com als agressors.

En aquest treball i en cada un dels seus apartats veurem algunes consideracions generals so-

bre la diferent tipologia de la violència de gènere i així mateix, alguns dels casos ocorreguts a Algaida a partir de l'edat mitjana.

2. DELICTES SEXUALS: ESTUPRES I VIOLACIONS

Abans de 1822 no quedava gaire clara la diferència entre estupro i violació. A partir d'aquesta data els diferents codis penals espanyols que s'han anat reformant, 1822, 1848, 1870, 1932, 1944, etc., han establert un tret distintiu entre els dos delictes: la violació requereix ús de força i intimidació o privació de sentit o raó o comesa amb un menor de 12 anys.

D'altra banda, l'estupro tenia lloc quan l'accés carnal era aconseguit, mitjançant engany, per exemple amb una promesa de matrimoni, o per coacció, per abús d'autoritat, per subministrament de licors, o privació de sentit, etc. El de 1822 ja el reconeix com a delicte. L'art. 687, Capítol V, parla de l'«estupro alevoso» contra una dona casada amb penes de 4 a 8 anys d'obres públiques. Pel mateix delicte amb una altra persona —que no sigui una dona pública—, la pena és de reclusió de 4 a 8 anys i d'esterro mentre visqui la persona ofesa.

El codi de 1932 acabà de perfilar aquest tipus de delicte. L'engany havia de ser greu, així s'evitarien les falses promeses de matrimoni que venien des de la Jurisprudència. Els art. 388 i 389 castigaven amb inhabilitació especial els funcionaris públics, i amb presó i inhabilitació especial, els de presons que sol·licitassin dones que depenguessin d'ells d'alguna manera.

Al Codi Penal de 1944 s'hi afegí un article referit exclusivament al patró o cap que, atesa la seva condició, se n'aprofitàs per tenir accés carnal amb dona menor de vint-i-tres anys, d'acreditada honestedat o que en depengués. Anteriorment, ja n'hi havia un altre relatiu a l'abús de la necessitat angoixant d'una dona d'acreditada honestedat d'entre dotze i vint-i-tres anys.

En gairebé tots els processos per estupro i violació, es fa referència a l'honestedat de la víctima i el seu comportament exemplar. Aleshores no hi havia proves d'ADN i es tenia en compte el com-

portament anterior de la víctima per tal d'esbrinar què havia passat. El mal és que encara ara té importància moltes vegades en el cas de les dones: quina vida ha duit anteriorment, si porta la falda curta, si ha begut, etc.

Estupres i violacions eren considerats delictes contra l'honor: la víctima i la seva família romanien sense honra. Eren més castigats per això que pel mal infligit a la dona.

Hem de pensar que una dona sense honra no valia res. Era quasi impossible que algú volgués casar-s'hi i fins i tot de vegades era rebutjada per la pròpia família i havia de dedicar-se a la prostitució. Per entendre aquesta situació, històricament les dones decents només podien pertànyer a quatre categories: donzella, o sigui, verge; casada; viuda i monja. Totes les que no poguessin ser classificades en aquests grups, eren marginades socialment.

Devers els anys 60 del segle xx, romandre fadrina era encara com una desgràcia i tenir un fill sense estar casada, una deshonra absoluta. Moltes dones s'hi veien abocades també a la prostitució per aquest motiu. Les dones que s'hi dedicaven, com que no tenien honra, no es considerava que fossin víctimes en cas de patir agressions sexuals, o si més no, no tant víctimes com les altres. Tampoc podia haver-hi delicte dins del matrimoni.

La consideració de delicte contra l'honor durà fins al 1983. Passaren a ser delictes contra la llibertat sexual —que és reconeguda com l'autèntic bé atacat—. La dona va passar a ser subjecte amb personalitat jurídica. Podia denunciar ella mateixa el fet, no depenia d'un representant.

L'estupro estava castigat sempre que pogués ser demostrat. No era gens fàcil: les víctimes solien donar tota mena de clarícies d'on havia transcorregut el fet; per exemple deien que havia sigut el dia tal a tal hora davall la figuera de tal hort... O al

corral de la casa, o darrere del portal. Bastava que un altre home digués que havia jagut amb ella perquè l'acusat quedàs en llibertat. Això encara passava a les darreries del segle xx.

Si l'estuprador es casava amb la víctima quedava sense càstig atès que l'honor romanien reparat. No és difícil imaginar la desesperació de la víctima en haver de denunciar l'agressor per tal d'aconseguir que es casàs amb ella. Haver de demanar que fos condemnat a casar-se amb ella. La humiliació que suposava que ell li digués que no era cert el que deia, o que no volia casar-s'hi, i després veure que s'hi casava per no haver d'anar a la presó, o bé que quedava lliure pagant una composició, un dot.

D'altra banda, per la víctima, el fet de no tenir altra sortida que haver de casar-s'hi era, en tot cas, una condemna afegida.

El perdó de la víctima d'algun delictes feia que l'acció penal en molts casos quedàs extingida. Això deixà de tenir efecte el 1983 per als delictes no sexuals i les violacions, però es mantengué en els casos d'abusos sexuals, estupres i segrests fins que hi hagués una sentència. Abans d'aquesta modificació podem imaginar-nos les coaccions a què devien estar sotmeses les víctimes. Avui en dia a molts països encara és així.

Moltes vegades els delictes sexuals no eren denunciats per vergonya o per por i moltes denúncies per intent de violació eren en realitat violacions.

2.1. ALGUNS DELS CASOS DOCUMENTATS A ALGAIDA

1383

♦ **28 DE MAIG.** Domingo Rafal, ferrer i batle reial de Castellitx, intenta violar Angelina, la muller d'Antoni Fullós, mentre ell es trobava a Barcelona.¹

1386

♦ **10 DE GENER.** Domingo Rafal, ferrer i batle reial de Castellitx, intenta entrar a casa de Felip Perpinyà, pastor que treballava de nit, i forçar la seva dona.²

Observació: Bibiloni Trobat diu que aquests dos casos no sap si obceixen a un instint salvatge de Domingo Rafal —el que ara anomenariem com a violador en sèrie—, o bé a una estratègia per tal d'humiliar els seus enemics o els enemics del seu protector.

1554

♦ **13 D'ABRIL.** Figura empresonat Joan Reus d'Algaida per violència —una fadrina—. Arxiu del Regne de Mallorca.³

1596

♦ **JUNY.** De part del Senyor don Ferrando Sanguera, conseller, anada feta en la vila d'Algaida per a inquirir i rebre informació contra la persona de Joan Joan, delat per haver fetes violències a la muller de Magí Moragues.⁴

1611

♦ **21 DE MAIG.** Contra Gabriel Sastre, àlies «Pou», d'Algaida, delat de violar una verge honesta i altres delictes. 5 anys de galeres.⁵

1666

♦ **29 DE NOVEMBRE.** Algaida. Declara la dona Esperança Montblanc, muller de Pere Miquel Barceló, pastor, de 23 anys, dient com tocà a la porta Pere Oliver àlies «Ramonell», paraire, però ella no volia obrir:

Y ell ab bravateas y jurant Déus adorats deia que obrís, que jo tenia un bandejat dedins, y reclamant jo que era tota sola, que se'n anàs, ell començà a pegar coses [sic] a la porta y malavejant féu caure la barra travessera [...] jo vahent assó y que ell me rosegava per terra co-

1. BIBILONI TROBAT, Gabriel. *Llibre d'Inquisicions de la Cúria Reial de la Parròquia de Castellitx (1379-1388)*. Algaida. Ajuntament d'Algaida, 1997. p. 186 i següents.

2. BIBILONI, G. *Op. cit.* p. 69.

3. Arxiu del Regne de Mallorca. ARM. AA 215 Liber carceris. 1.553/1.555.

4. ARM. AH 354, full 313, v.

5. ARM. AA 410. Criminal. Sentències. Digitalitzat. Pàg. digitalitzada núm. 201/721.

mansí a cridar invocant las ànimes de Purgatori dient-li que guardàs respecte a una ànima que aportave al ventre per quant jo era prenys, ell va dir: jo no me encur de ànimes, que li die que prenguí la xarpa vaig posar l'ànima, y axí no me encur d'elles, y tornant reclamar jo que era dona honrada y que havia de dir mon marit, ell ab forsa y violència me conegué carnalment una vegada, y havent fet me aferrà per la part de darrera an els musclos y va dir: entre tu ara, y aleshores viu que entrà Miquel Munar Font, també armat de la mateixa manera, y se aferà ab mi, y reclamant jo que no'm fes agravi, ell ab forsa y violència me conegué també carnalment altre vegada.

L'amençaren que si ho deia al marit o a la mare, la matarien i la peça més petita seria l'orella. Li donaren alguns doblers dient que eren per carn per a l'endemà i li volien donar un gipó. Ella no volgué res. Anaven armats d'arcabussos curts i carabines. Amb ella hi eren una filleta de sis anys i un fillet de dos. L'endemà, sa mare la trobà al llit tota llastimada, plorant i trasmudada de cara i ella li contà el que havia passat.

Hi ha diversos testimonis que ella és honrada i reputada per tal en la vila, mai se n'ha sentit a dir res dolent. També parlen d'altres delictes comesos pels acusats.⁶

Observació: doble violació.

1740

♦ **2 DE MAIG.** Algaida. Antonina Oliver, muller de Joan Antoni Oliver, ha donat clam a J. Montblanch, batle reial. Diu que es trobava sola treballant dins una tanca a un quart distant de la vila; li aparegué Pere Oliver de Son Masip devers les 3 de la tarda, li demanà si tenia aigua, li respongué que sí i ell li digué que anàs a beure amb ell. Ella contestà que sí tenia set que anàs a beure tot sol, que ella no en tenia. Llavors el dit Oliver se li acostà i li començà a tocar els pits, s'ajagué amb ella, li alçà les faldetes i ell es deslligà els calçons per «lograr» [sic] lo que tenia intenció. Ella féu sempre força i cridant. Després d'una estona, Oliver alçà el cap i va veure una dona que els mirava. Fugí.

Es feren totes les diligències possibles per a trobar-lo i capturar-lo. Van a casa d'ell per a segrestar-li els béns.⁷

6. ARM. AA Lligall 945/5.

7. AMAG. Cúria Reial. Plecs de manaments i provisions verbals. Plecs de provisions, testimonis i manaments (1742-1798). Lligall 2.194.21.

8. ARM. AA. Lligall VIII/ 195

1779

♦ **2 DE SETEMBRE.** Margarida Montblanch, donzella, d'Algaida, es presenta al Provisor de la Cúria Eclesiàstica. Demana que Joan Lladó, fadrí, de Campos sigui obligat a casar-se amb ella en virtut de les esposalles contretes. Lladó és tancat a la presó episcopal, apel·la i en surt sota caució. Margarida vol que hi torni a entrar. L'advocat d'ell al·lega que té 3 germanes menors i ningú amb qui deixar-les, que en temps de sega no té ningú que li faci la feina i la seva hisenda serà malbaratada, i que si ell ha d'estar empresonat, ella també hi hauria d'estar. El 16 d'agost se'l torna a empresonar. Benito Verd, secretari de la Cúria dona fe el 31 d'agost que hi ha un expedient matrimonial a l'arxiu. Hi ha diverses pròrrogues. A l'expedient no consta la resolució del cas.⁸

1822

♦ **26 DE JUNY.** Algaida. Compareixen a acte de conciliació a la Batlia Rosa Ramis, fadrina, i Antonio Miralles, viudo, acompanyats dels seus homes bons.

Rosa Ramis exposa que està gràvida de Miralles i que no ha pogut aconseguir el matrimoni per les bones. Demana que sigui obligat a tornar-li l'honor amb el consegüent casament atès que l'embaràs és d'ell i que no hi ha intervengut cap altre home.

Miralles, per la seva banda, diu que ella no té raó, perquè «com que ell només té una ànima i si la perd és per sempre, si hagués causat l'embaràs no hauria estat necessari acudir a l'autoritat, sinó que ell mateix hagués cercat el mitjà per efectuar el matrimoni».

Ramis replica que és tan cert que és seu, com que el dia 25 d'abril ja feu vuit anys de la primera vegada i que l'ha tenguda quan ha volgut.

Oït el dictamen dels homes bons i ateses les alegacions de les parts, el batle mana que Antonio Miralles torni l'honor a l'estuprada com més prest millor per part d'evitar l'escàndol, i a més que pagui les costes processals.

Antonio Miralles manifesta la seva disconformitat.⁹

♦ **27 D'AGOST.** Algaida. Compareixen a judici de Conciliació, Antonia M. Puigserver i Miguel Ribas, acompanyats dels seus homes bons respectius.

Antonia M. Puigserver, Donzella, diu que està gràvida de Ribas; que no ha pogut aconseguir el matrimoni per mitjà de la urbanitat. Demana que Ribas li torni l'honor mitjançant el matrimoni, atès que va gaudir d'ella sota aquest conveni.

Ribas diu que és molt fals el que ell diu; que mai ha tengut tracte amb ella ni li ha parlat mai d'aquest assumpte.

Ella replica que ha gaudit de la virginitat dues vegades: la primera, el mes de gener, al predi de Son Mesquida i que ell tremolava no sap si de fred o de por; i l'altra, en el sementer del mateix predi durant la migdiada, dins una síquia, després d'haver dinat.

Ell insisteix que és fals i que ningú pot dir que l'hagin vist anar d'aquestes coses ni amb ella ni amb cap altra.

Antonia Maria diu que Ribas li digué en diverses ocasions que ja havia desvirgat a una altra al·lota i que li havia agradat tant que havia quedat adormit; i en una altra ocasió amb la madona de Son Mesquida.

Ell respon que havia insultat la madona de Son Mesquida per veure si era fidel al seu marit. No s'avenen. Es lliurarà el testimoni de no conciliació a la part que ho demani.¹⁰

1831

♦ **29 D'AGOST.** Reial jutjat de la vila d'Algaida. Querella interposada per Juana Maria Oliver, fadrina, contra Agustín Fullana, ferrer, també fadrí, per estupre.

Juana M. exposa que ell la començà a festejar obtenint confiança i que amb converses i paraules amoroses a cau d'orella i sota paraula de matrimoni la seduï i abusà de la seva innocència. Tengueren acte carnal i ara n'està gràvida. Vol vindicar el seu honor. Demana que es faci una sumària infor-

mació del fet i de la bona fama, vida i costums de l'exponent i que Agustí sigui condemnat a les penes més greus d'acord amb les lleis, a pagar un dot competent, a reconèixer la criatura, etc. De totes aquestes coses se'n podrà alliberar si es casa amb ella. Posa per testimonis el capellà de la vila, que declara en favor seu i el vicari, que diu que creu que Agustí la tocà per damunt la roba i que si parlà amb ella i li va dir certes coses va ser «per xerrar i per passar el temps».

Altres testimonis diuen que la festejava «de petites» —a cau d'orella— i que ella ha observat sempre una conducta exemplar.

Agustí declara que mai ha tengut acte carnal amb ella. Que la va tocar a les parts deshonestes, però res més.

Juana Maria va parir una filla el mes de desembre, després d'un part molt laboriós en el qual va estar a punt de perdre la vida. La nina va morir immediatament després. Juana Maria demana així mateix l'import de l'assistència al part, de les medicines, els jornals perduts, etc.

El 18 de juny de 1832 Agustí és condemnat a la dotació de la querellant en quantitat de 120 lliures i a totes les despeses de la causa. Si es casa amb ella, se n'alliberarà.

El mes d'agost encara no ha pagat res.¹¹

1842

♦ **9 DE SETEMBRE.** Algaida. Compareixen a judici de Conciliació, Caterina Gelabert i Magín Oliver, fadrins, acompanyats dels seus homes bons.

Caterina Gelabert demana que Magín Oliver li torni l'honor i fama que li ha pres. Està en estat d'ell, ha tengut diversos actes amb ella. L'ha festejada durant set anys i sempre amb l'esperança de matrimoni.

Magín Oliver respon que ella falta a la veritat perquè des de fa tres anys que ja no té tracte amb ella i si durant aquest temps ha anat alguna vegada a ca seva ha estat per divertiment. No s'avenen. Oït el dictamen dels associats es lliurarà el testimoni de no conciliació a la part que ho demani.¹²

9. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1822-1853 i 1869-1877). Lligall 2.235.

10. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1822-1853 i 1869-1877). Lligall 2.235.

11. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Sumaris anys 1828-1834. Lligall núm. 2.246.

12. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Judicis de conciliació de 1848-1849-1850-1851-1852 i 1853. Lligall 2.235.

1846

♦ **30 DE SETEMBRE.** Algaida. Compareixen a judici de Conciliació, Margarita Janer, fadrina i Miguel Oliver àlies «Dobros», acompanyats dels seus homes bons respectius.

Margarita Janer exposa que el demandat l'ha compromesa a contreure matrimoni i està en estat. Ara ell vol decantar-se del compromís al·legant rasons impròpies d'un home d'honor. Demana que li torni l'honra casant-se amb ella i que pagui totes les despeses i perjudicis que ocasiona la seva rebel·lia.

Miguel Oliver respon que no té cap obligació concreta amb ella i que la demanda no sigui tenguuda en compte.

No s'avenen. Oït el parer dels homes bons, es lliurarà testimoni de no conciliació a les parts per si volen acudir davant del tribunal competent.¹³

1849

♦ **3 DE JULIOL.** Algaida. Compareixen a conciliació, Antonia Fiol, fadrina, i Juan Munar, fadrí, acompanyats dels seus homes bons.

Antonia demana que Juan Munar sigui condemnat a tornar-li l'honor que li ha pres per haver-la conegut carnalment sota paraula de casament. En conseqüència, està en estat. Que sigui castigat d'acord amb les lleis vigents, costes, danys i perjudicis.

Juan Munar diu que mai ha conegut carnalment la demandant i, per tant, mai li ha pres l'honor. Protesta les costes.

Ella insisteix en el fet que no ha conegut cap altre home i que ell l'ha festejada durant tres anys.

Vist el parer dels associats, Juan Munar és condemnat a pagar les despeses, danys i perjudicis, coses de les quals podrà alliberar-se'n si es casa amb ella.

La part demandada expressa la seva disconformitat.¹⁴

1850

♦ **23 D'AGOST.** Algaida. Compareixen a Judici de conciliació Maria Borràs d'una part i Miguel Juan,

de l'altra, acompanyats dels seus homes bons.

Maria Borràs demana que Miguel Juan li torni l'honra i fama casant-se amb ella per estar en estat d'ell sota promesa de matrimoni.

Miguel Juan diu que tot el que diu és fals.

Ella replica que han festejat dos anys.

Atès el dictamen dels associats Miguel Juan és condemnat a dotar la demandant, i a pagar danys i perjudicis. Se n'alliberarà si es casa amb ella.

El demandat expressa la seva disconformitat.¹⁵

1871

♦ **30 DE GENER.** Algaida. Antoni Sastre com a pare i administrador legal de la seva filla Margarita Sastre Pascual, acudeix al jutge per tal que sigui citat a conciliació Lorenzo Oliver Pujol àlies «Llubí», sense professió, de la mateixa vila.

Dies després compareixen les parts davant el jutge municipal a Judici de conciliació.

Margarita demana que li siguin imposades a Lorenzo Oliver les penes que marca el codi penal incloses les accessòries. Se'n pot alliberar si es casa amb ella i pagant les despeses processals.

Lorenzo Oliver nega la demanda i protesta les despeses.

La demandant replica que és cert el que ha dit i afegeix que l'acte tengué lloc a casa de Caterina Ribas àlies Caragola i que Lorenzo Oliver li donà sempre paraula de casament.

No s'avenen.¹⁶

1881

♦ **5 D'OCTUBRE.** Algaida. Compareixen davant del jutge municipal, Juan Juan en concepte de pare de la seva filla menor d'edat, Catalina, com a demandant. De l'altra part, Juan Coll, representat per son pare, Francisco Coll per ser menor d'edat. Les dues parts acudeixen acompanyades dels seus homes bons respectius.

Juan Juan demana que Juan Coll com a autor del delictes d'estupre comés en la persona de la seva filla, sigui condemnat d'acord amb el Codi Penal, a reconèixer la prole i a dotar l'ofesa o a casar-se amb

13. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació. (1822-1853 i 1869-1877). Lligall núm. 2.235.

14. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Judicis de conciliació de 1848-1849-1850-1851-1852 i 1853. Lligall 2.235.

15. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Judicis de conciliació de 1848-1849-1850-1851-1852 i 1853. Lligall 2.235.

16. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació. (1822-1853 i 1869-1877). Lligall 2.235.

ella. Protesta les costes i els danys i perjudicis.

El demandat nega la demanda. No s'avenen.¹⁷

1927

♦ **28 DE FEBRER.** Algaida. Escrit del Tribunal para niños, del carrer de sant Roc de Palma, dirigit al Jutge municipal d'Algaida: «Al acusarle recibo de las diligencias instruidas sobre violación, contra el menor Juan J. P., tengo el honor de suplicarle se sirva remitir a este Tribunal los partes

facultativos correspondientes sobre el estado de la perjudicada».¹⁸

1932

♦ **7 D'AGOST.** Algaida. Són trameses al Jutge d'Instrucció del districte de la Catedral, les diligències contra Juan J. T. per abusos deshonestos.¹⁹

Observació: només hi ha l'escrit de sortida de les diligències.

3. MALTRACTAMENTS I ASSASSINATS

3.1. NORMATIVA

Per fer-nos una idea de l'entorn normatiu de l'època he posat algunes referències als distints codis penals:

Codi penal de 1822. L'art. 649. Castigava amb dos anys més de la pena habitual, les persones que ferissin o maltractassin un parent o al seu amo, o de qui cobrassin. En aquest article s'hi comprèn la dona que feri o maltracti d'obra el seu marit, sempre que ho faci mitjançant persones subornades. De l'home no en fa menció.

És significatiu l'article 561, relatiu al «Desacato de los hijos contra la autoridad de los padres y menores contra sus tutores», diu que si el menor «se ausentase sin licencia, o cometiere exceso grave o notable desacato contra padre o madre o mostrase mala inclinación, que no bastasen a corregir las amonestaciones y moderados castigos domésticos, podrá ser llevado ante el alcalde del pueblo para que le reprenda y le haga conocer sus deberes.» Aquest article és d'aplicació a les dones. Ho confirma l'art. 569: «lo dispuesto en el art. 561 le es aplicable a la autoridad de los maridos respecto de sus mugeres [sic], cuando estas incurriesen en las faltas de que allí se trate.» A continuació, l'art. 570 diu que si reincideix i el marit ho demana i resulten certs els motius de la seva queixa, la dona es pot posar en una casa de correcció escollida per l'ho-

me, per un període màxim d'un any, o sigui, en cas de desobediència al marit, la dona podia ser corregida com si fos una menor d'edat amb «reprensiones y moderados castigos domésticos».

De fet, en moltes sentències anteriors al segle XIX, tant de les illes com de la península, hi ha la fórmula següent: «[...] que no maltracti sa muller, salvo la natural correcció marital». No és difícil d'imaginar la quantitat de maltractaments que devien romandre ocults sota aquesta «correcció». De fet, en molts casos en què l'home és acusat de maltractament, ell al·lega que «no la maltractava sinó que la corregia». La correcció marital va durar fins al segle XX.

Segons l'art. 572, en cas d'escàndols mutus per part dels dos, repetits malgrat les reprensions o amonestacions del batle, seran arrestats els dos:

Pero se encarga en este punto a todas las autoridades la mayor circunspección y prudencia para que no interpongan su oficio en las desavenencias interiores de los matrimonios, si no es mediante escándalo público, o por acción de parte legítima, ni dejen aún en tales circunstancias de apurar todos los medios de conciliación antes de imponer pena alguna, y de dar lugar a que se ejerciten los recursos civiles que las leyes otorgan para la separación de los casados y sus bienes.

O sigui, que tot quedi en casa.

17. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1878-1896).

18. AMAG. Jutjat. Correspondència i cartes ordres. (1916-1929). Lligall núm. 2.214.

19. AMAG. Correspondència i cartes ordres. Lligall 2.216.

Codi de 1848

L'art. 348 exonerava l'home de penes per lesions greus causades a l'esposa si la sorprendia en adulteri.

El 487. El marit que maltracti la dona, si no li causa lesions greus —són les que impedeixen el treball per quatre dies o menys, o les que fan indispensable l'assistència mèdica—, serà castigat d'un a quatre dies d'arrest o multa d'1 a 4 duros i reprensió. Per a la dona la mateixa pena, però és suficient que desobeeix el marit, el provoqui o l'insulti.

Codi de 1932

A l'art. 11, als motius que poden atenuar o agreujar la responsabilitat criminal segons la naturalesa, motius o efectes del delictes: ser l'agreujat cònjuge o ascendent, descendent, germà legítim, natural o adoptiu o afí en els mateixos graus que l'ofensor.

L'art. 578 castiga els marits que maltractin les seves dones encara que no les causin lesions —les referides a l'impediment per a realitzar labors habituals o que no requereixin assistència facultativa—. A l'apartat tercer, castiga les dones que maltractin d'obra o de paraula els seus marits, —o sigui basta de paraula—. Serien castigades amb pena d'arrest o reprensió.

La llei de divorci de 1932 va ser una sortida per a moltes dones maltractades. A l'Arxiu del Regne de Mallorca, l'expedient JM1 2.697 recull dades del Registre Civil de 1932 a 1937 en els quals diferents persones sol·liciten el divorci. Dels 37 casos que hi consten, 23 foren sol·licitats per la dona. D'aquests 23, 16 ho són per maltractaments —en un d'ells el demandat al·lega «que era una reacció natural» per mor de la conducta d'ella; en un altre que diu que «no la maltractava, que només la corregia»—. En un altre cas ella al·lega que el marit té un caràcter despòtic —un testimoni diu que ella maltractava els fills d'ell i que només s'hi havia casat per aconseguir una pensió—; 5 són per abandonament familiar i econòmic, un d'ells des de 1907 —o sigui,

la demandant no pogué regularitzar la seva situació fins a la Llei de divorci—; 1 per infidelitat manifesta i abandonament, i 1 per acord amistós entre les parts.

Dels 11 casos restants, en què el divorci fou sol·licitat per l'home, 4 ho són per abandonament del domicili conjugal per part de la dona —no consta el motiu—; 1 per adulteri dels dos; 1 altre en què l'home marxa a Alcoi i ella no vol acompanyar-lo al·legant que rep insults i amenaces i 4 per conducta immoral o adulteri de la dona —en 1 cas ella havia sol·licitat el divorci el 1929 i li fou denegat—; en 1 altre ella diu que ell la maltractava; i en 1 altre va quedar demostrat que ell la maltractava —li provocà un avortament en empènyer-la i fer-la caure per una escala—.

Un cas ocorregut a Algaida, independent d'aquests que s'han esmentat és el següent:

1933

♦ **30 DE DESEMBRE.** Algaida. Sentència sobre plet per divorci promogut davant del Jutjat de Primera instància del districte de la Llonja per Monserrate M. M. veïna de Palma, contra Melchor M. P., Guàrdia civil, veí de Sabadell.

El 3 de desembre de 1932 es presenta demanda inicial sustentada en els fets següents: l'actora va contreure matrimoni amb el demandat a la vila d'Algaida el 29 de gener de 1916. Varen tenir una nina que va morir dos anys després. Al cap de poc temps de casada el demandat la feu objecte de maltractaments de paraula i obra. En conseqüència, el 16 de juny de 1927 varen subscriure un document en el qual feren constar la seva ferma voluntat de separar-se. El marit fixà una pensió per aliments que no ha satisfet mai de llavors ençà. Ella demana que li sigui concedit el divorci.

En data 15 d'agost, el demandat reconeix la separació, però nega el maltractament i afirma que va ser per mor de la frivolitat i dissipació de l'autora

«cuyas andanzas», diu, perjudicaren greument el seu nom.

Declaren dos testimonis de dos superiors seus de quan era destinat a Algaida, que diuen que només varen veure els maltractaments de paraula, no d'obra i que del comportament d'ella, només saben el que el demandat els ha contat.

El divorci és concedit sense que quedi acreditat ni el maltractament d'obra —el de paraula, sí— ni la mala conducta d'ella.²⁰

Observació: si en públic la maltractava de paraula el més probable és que en privat ho fes d'obra.

Codi de 1944

En els delictes en general assenyala com a eximents «la enajenació o trastorno mental transitorio» i el penediment espontani —confessar a les autoritats el delicte abans de conèixer l'obertura del

procediment judicial—. Considera un atenuant obrar per «motius morals, altruistes o patriòtics de notòria importància».

Art. 428, en cas d'adulteri, si l'home mata al moment als adúlterers o a un d'ells o els causa lesions greus, serà desterrat. Si les lesions són d'una altra casta, quedarà exempt de pena.

Posteriorment, la Llei orgànica 3/1989 va introduir el concepte de la violència física sobre el cònjuge, sempre que fos comesa de manera habitual, a l'article 425 del Codi Penal. Si era esporàdica era un simple delicte de faltes o lesions que segurament en molts casos ni es denunciava. En aquest sentit, hom ha de recordar que a Rússia no fa gaires anys es volia aprovar una disposició, que amb una multa de cinc-cents euros un home pogués pegar la dona un pic a l'any.

3.2. ALGUNS DELS CASOS DOCUMENTATS A ALGAIDA

1382

♦ **27 DE MAIG.** Castellitx. Domingo Rafal va clavar un dard al pit de la seva dona just perquè la va veure parlar amb el notari Arnau Gaià al carrer.²¹

1384

♦ **2 DE GENER.** Castellitx. Jaume Berga, teixidor, apallissa brutalment la seva esposa Caterina, filla de Pere Huguet, taverner, perquè ella, també teixidora havia posat malament un canó de fil i el drap es va rompre. Al procés, els testimonis declaren que la dona «havia quedat amb el cos blau e sacht[ra]» i que havia tants cops... de bastó, que bonament no es podien comptar. Ella per la seva banda va declarar que no era la primera vegada que l'atupava, però que mai ho havia fet de tal manera.

L'assumpte acabà en separació: els pares d'ella no volgueren que la seva filla continuàs convivint amb ell i es va fer un inventari per a la partició dels béns.²²

1388

♦ **CASTELLITX.** Llúcia, muller d'en Berenguer Bofi denúncia que el seu gendre, Joan Gil, va venir en contra seva. «És home de poch bé», diu, i arrencà a córrer per cercar qui la pogués defensar.

Joan Gil l'intercepta el pas i li demana on és el seu marit Berenguer, i la seva filla Jaumeta, la seva muller. Ella respon que són a Ciutat perquè ell, el darrer dia de Quaresma o dejuni de Pasqua, havia «colpegada, abastonegada, neffrada i malmenada» na Jaumeta. Interrogada na Llúcia sobre perquè el seu gendre pegava la seva filla respongué que «per sa gran modorria» —supòs que vol dir mal caràcter— i que no és el primer cop que ho fa, però aquesta vegada tenia ferides greus.

Segons un testimoni, Joan Gil discutí ferotgement amb la seva sogra perquè li deuen part de l'aixovar de la dona. Amenaça de mort els sogres si no li paguen.²³

20. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Sumaris d'índole criminal (1926-1933-1949 i 1952). Lligall núm. 2.245.

21. BIBILONI, G. *Op. cit.* p. 166 i següents.

22. BIBILONI, G. *Op. cit.* p. 189 i següent.

23. BIBILONI, G. *Op. cit.* p. 230.

Observació: a l'Índia hi ha encara molts casos semblants. Fins i tot d'assassinat de les dones perquè troben que el dot és insuficient.

1821

♦ **10 DE MARÇ.** Algaida. Catalina Garau dona part al batle que el seu gendre Pedro Juan Coll «Valer» —«Valer» crec que és un àlies i en aquest cas el llinatge seria Juan—, amenaça contínuament amb una navalla a la mà, a ella, la seva filla i el seu net. Diu que tot d'una que en tengui ocasió els matarà a tots i llavors fugirà sense que el tornin a veure; «dando igualmente de palos a la expresada su muger privándoles a todos de comida. Que es un hombre de mala fama y conducta y de poca Religión», els diumenges i festes els fa fer feina en lloc d'anar a missa. Catalina demana que sigui expulsat de la vila.

Declaren diversos veïnats sobre la mala conducta de l'acusat: lladre i destructor de ruscs; que han sentit el renou dels cops que pegava a la seva dona i que la sentien plorar.

S'inicia la sumària i el 30 de març passa al Jutge d'aquest partit. Mentrestant, Pedro Juan Coll «Valer» i el seu còmplice són empresonats a la vila. El 5 d'abril fugen de la presó.²⁴

1842

♦ **19 DE JULIOL.** Algaida. Compareixen davant del batle, Francisca Ana Oliver i Pedro Jayme Ribas, consorts, acompanyats dels seus homes bons respectius.

Francisca A. Oliver exposa que per mor del maltractament que rep de paraula i obra del seu marit, Pedro Jayme Ribas, i per altres motius de justícia, no pot continuar vivint amb ell. Demana ser autoritzada per viure'n separada i que el marit sigui obligat a contribuir per als aliments de la demandant en quantitat considerada equitativa i també convenient per tal que ella pugui parlar una casa. Així mateix, que pagui les visites al facultatiu que per ordre de l'autoritat de la vila ha fet la demandada pels cops que va rebre la nit del 2 dels corrents per part del demandat.

Pedro Jayme Ribas diu que ella no té res seu i que li pagui els danys i perjudicis que li ha ocasionat i que en una altra ocasió la consort li donà una barra i un ganxo perquè li pegàs; que torni a ca seva i la mantindrà.

Ella ratifica que de cap manera pot tornar a viure amb ell per mor dels freqüents excessos comesos en contra seva que seria molt llarg d'explicar.

Atès que no s'han pogut conciliar, es lliurarà part de no conciliació a qui ho demani per poder anar davant del tribunal competent. Pagaran les despeses processals a mitges.²⁵

1855

♦ **17 D'ABRIL.** Algaida. Compareixen a Judici de conciliació, Onofre Juan, demandant, i Maria Coll, demandada, consorts, acompanyats dels seus homes bons respectius.

Onofre Juan exposa que la demandada, per caprici seu i mal aconsellada —en els casos en què la dona se'n va de la casa, sempre diuen que és per caprici i que són mal aconsellades—, s'ha separat d'ell i no tenia dret a fer-ho. Demana que li sigui manat que torni amb ell i pagar les despeses.

Maria Coll respon que si se n'ha separat és perquè la maltractava contínuament i que no vol viure amb ell. Sol·licita que la demanda sigui desestimada.

Oït el parer dels homes bons, és determinat que Maria Coll presenti, en deu dies l'autorització corresponent del Tribunal eclesiàstic per viure separada del marit. Si no ho fa, haurà de tornar amb ell. Les parts es conformen.²⁶

1873

♦ **15 DE FEBRER.** Algaida. Compareix davant del Jutge municipal suplent Maria Sureda Vanrell, muller de Lorenzo Mudoy, per tal de demandar-lo per a declarar el divorci perpetu dels dos per sevícia de Mudoy i per un fet que serà exposat oportunament —el 10 de febrer es diu que es tracta d'adulteri—.

El 7 de març, compareixen a Judici de conciliació, Mudoy, declarat rebel per no haver compare-

24. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Sumaris de primeres diligències sobre robatoris i altres crims. (1821-1822). Lligall núm. 2.243.

25. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1822-1853 i 1869-1877). Lligall núm. 2.235.

26. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Pliego Juicios de conciliación. Año 1855. Lligall núm. 2.235.

gut quan tocava, com a demandant, i Maria Sureda com a demandada, acompanyats ambdós pels seus homes bons.

Mudoy, jornaler, demana que la seva muller passi a viure amb ell. Se n'ha separat sense motiu.

Maria Sureda respon que nega la demanda perquè roman dipositada judicialment en una altra casa i hi ha pendent una causa de divorci entre ella i l'actor davant del Jutjat de primera Instància de Palma.

No s'avenen.²⁷

1927

♦ **I DE MARÇ.** Pina. En el cas d'una foguera feta pels veïns davant la casa de Jerónima B., que durà fins a les 12 de la nit amb gran escàndol, Julián F. J. declara que son pare, Juan F., ha abandonat el domicili conjugal i des de fa una setmana va a dormir a l'esmentada casa i que és per això que tengué lloc el fet i inclús el maltractament a la seva mare.

Un testimoni afirma que Juan F. ha abandonat

la família i que al poble es diu, que ha manifestat que vol matar-la de fam i necessitat.²⁸

1936

♦ **21 DE GENER.** Juan B.C. demana al Jutjat municipal d'Algaida la citació a conciliació a la seva muller, Catalina O. G., que resideix en l'actualitat a la casa materna per tal que s'avengui a tornar al domicili conjugal, el qual ha abandonat la demandada amb els seus dos fills petits en comú, sense al·legar motiu ni justificació. Posteriorment, el dia 25, manifesta que desisteix de la celebració de l'acte de conciliació per no ser convenient als seus interessos.²⁹

Observació: en aquest cas no es diu explícitament que l'abandonament del domicili sigui per maltractament. Es pot suposar, perquè ningú abandona la seva llar amb dos infants petits sense un motiu greu. En tot cas, és una mostra de com la dona no podia abandonar el domicili conjugal i podia ser obligada a tornar-hi.

3. 3. VIOLÈNCIA EFECTUADA SENSE QUE L'AGRESSOR SIGUI LA PARELLA

També hi ha casos en què sense existir relació afectiva una dona és agredida per un home o homes per algun motiu: insults, discussions, moltes vegades per una venjança, com qui fa mal al ca del veïnat. Potser si la persona a agredir fos un home s'ho haguessin pensat més. Moltes vegades aquestes agressions eren producte d'una societat violenta. La gent arribava a les mans amb molta facilitat.

Quan es tracta d'assassinat rep el nom de femicidi. Està definit a l'article 65.f. de la Llei autonòmica 11/2016 de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. Títol V, capítol I: assassinat pel fet de ser dones, independentment que existeixi o hagi existit relació de parella.

Alguns dels casos documentats a Algaida:

1359

El rei Pere escriu al batle de Ciutat i al Veguer sobre el fet exposat per Pere Sanç d'Algaida. Diu que algunes persones li han decapitat una esclava grega anomenada Caterina que li havien presa de sa casa, i ara el senyor reclama el seu valor o estimació.³⁰

1486

La Procuració Reial paga les despeses per prendre Joan Togores, d'Algaida, que ha confessat que ell en companyia d'un altre home «ha investit e nafrat de molts colps e matà cruelment la muller de aquell la qual era prenys».³¹

27. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1822-1853 i 1869-1877). Lligall 2.235.

28. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Atestats. (1920-1929). Lligall 2.256.

29. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Judicis verbals de faltes (1930-1942). Lligall núm. 2.257.

30. ROSELLÓ VAQUER, Ramon. *Noticiari d'Algaida (Castellitx a l'Edat Mitjana)*. 2a ed. Algaida: [s. n.], 1998. p. 21.

31. ROSELLÓ VAQUER, Ramon; BOVER PUJOL, Jaume. *El sexe a Mallorca. Notes històriques II*. Palma. Miquel Font, editor, 1994. p. 310.

1550

♦ **18 DE JULIOL.** Contra Marc Arrom per barallar-se amb una donzella. Exili de la vila i terme d'Algaida durant 3 mesos i pagament de totes les despeses de la causa.³²

1613

♦ **13 DE MARÇ.** Inquisició fiscal rebuda a Ciutat contra Andreu Sastre, conrador, inculpat d'haver pegat una punyalada a la dona Antonina, muller de Guillem Sastre, i haver-la ferida i nafrada a l'espinada, ferida que és mortal segons relació del cirurgià. Declaren aquesta dona i altres testimonis. Ella era a ca un veïnat. Ell la insulta, «bellaca». Ella també. Ell puja, esbuca la porta d'una punta de peu i li pega una punyalada. El marit d'ella i l'agressor eren amics i parents llunyans. Andreu Sastre fuig. Es dicta un bàndol perquè comparegui que és publicat a la plaça de les corts de la Ciutat de Mallorca.

El 26 d'abril consta detingut a les càrcers reials. El matrimoni fa acta de relaxació d'instància i de perdó per amor de Nostre Senyor Déu.

El procurador d'Andreu Sastre diu que la ferida és per justa causa, per provocació d'ella. Que ningú ha vist que ell duqués arma ni que li pegàs cap coltellada. Només és ella que ho diu. Que per la ferida no n'hi ha per a tant, «no s'ha mort com en principi semblava que havia de fer» —es veu que fins no les maten, no és greu—. Que el delicte no fou comès en sa pròpia casa. Que Andreu Sastre és home pacífic i quiet, de bona vida i fama i bons parents i natural d'Algaida. Que mai hi ha hagut cap queixa criminal en contra seva.

Andreu Sastre diu que fa molts dies que està pres sense culpa i que l'han perdonat. Demana ser alliberat atès que ja hi du molt temps, amb alguna simple i moderada composició, per mor de la seva pobresa, que els seus parents puguin pagar. El 24 de maig el condemnen a pagar 100 lliures franques de composició.³³

1761

♦ **6 DE SETEMBRE.** Algaida. Sebastià Oliver, batle reial, rep part del cirurgià de la vila que ha assistit Antonina Seguí, muller de Jaume Ribes, per una ganivetada que li ha donat el seu sogre, quan volia endur-se'n un banc per a matar el tosino [sic].

No troben l'agressor. Li són segrestats els béns. Antonina i el seu marit no fan instància.³⁴

1886

♦ **4 DE MAIG.** Algaida. Compareixen a Judici de conciliació, Antoni Garau Tomás, veí de Palma, demandant i Miguel Puigserver, jornaler, veí d'Algaida.

Antoni Garau, en representació de la seva muller Magdalena Melis Llinás, demana que Miguel Puigserver sigui condemnat per delictes d'injúries greus i calumnies, per haver dit a Magdalena a ca sa mare, «puta rematada» i altres adjectius i haver-li pegat galtades a ella i a sa mare.

El demandat ho nega. No s'avenen.³⁵

1933

♦ **30 DE DESEMBRE.** Algaida. Comunicació al Jutge d'Instrucció del districte de la Catedral de l'inici d'instrucció de diligències en virtut de l'atestat de la Guàrdia civil contra Lorenzo F. L. per amenaces de mort i disparar una arma de foc a la seva cunyada Margarita M. S. i al sogre, Miquel M. M. Tots dos es presentaren amb la seva germana i filla respectivament —no en diu el nom—, per tal que Lorenzo F. els lliuràs la roba, propietat d'ella —la seva esposa—. ³⁶

Observació: en aquest cas podem suposar que si dispara contra la cunyada i sogre només per anar a cercar la roba, hi hagi hagut maltractaments contra la seva muller que ella se'n degué separar sense que ell ho volgués.

32. ARM. AA 237. Sentències. Full núm. 79.

33. ARM. AA Lligall 942/27.

34. AMAG. Cúria Reial. Plecs de manaments i provisions verbals. Manaments. (1721-1750). Lligall 2.195.10.

35. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1878-1896). Lligall núm. 2.236.

36. AMAG. Jutjat. Correspondència i cartes ordres (1934-1940). Lligall núm. 2.216

4. DIFAMACIONS, INSULTS, AMENACES

Una altra modalitat de violència era insultar una dona dient-li, per exemple, puta o bagassa, amb la qual cosa romania en qüestió l'honestedat de la dona, l'honor de la família i del marit, amb el consegüent perjudici per a la seva vida futura. És un tema denunciat sovint davant dels tribunals.

Quant a la calúmnia contra una dona per part d'un home, era així mateix bastant corrent. Un home deia, per exemple, que havia tengut relacions

sexuals amb una al·lota sense ser veritat. Solia ser per despit o perquè així ella quedava deshonorada, ningú volia casar-s'hi i no tenia altre remei que fer ho amb el calumniador. Amb molta sort ella podia demostrar que no era certa la calúmnia, generalment mitjançant un procés judicial. Era considerat un delictes greu atès que comprometia l'honor de tota la família.

4.1. ALGUNS DELS CASOS DOCUMENTATS A ALGAIDA

1611

Contra Gabriel Sastre àlies «Pou», d' Algaida, acusat de difamar una verge honesta. Pena: 5 anys de galeres.³⁷

1813

♦ **20 DE MARÇ.** Algaida. Compareixen en audiència verbal davant del batle, Sebastián Juan «Manut» (sic) i José Móra, acompanyats dels seus homes bons respectius.

Juan demana que Móra es desdigni del que ha dit de la seva filla Antònia Juan, donzella, sobre que n'havia fet el que n'havia volgut.

Mora diu que és cert que ho digué davant l'amo de la Cabana, però que és mentida i que ho va fer sense pensar.

Oïts el parer dels homes bons és castigat a sis dies de presó menjant una vegada al dia.³⁸

♦ **20 DE MARÇ.** Algaida. Compareixen en audiència verbal Jayme Puigserver i Bernardo Amengual, acompanyats dels seus homes bons respectius.

Puigserver exposa que Amengual ha dit que n'ha fet el que ha volgut de Juana Maria Puigserver, donzella, filla seva. Demana que se'n desdigni i li torni la fama i honor i que pagui les despeses.

Amengual diu que el que ha dit és que parlava amb ella d'amagat i que la feia sortir de ca seva

quan volia conversar-hi —la família d'ella no el vol—, i que no ha fet cap mal amb ella.

Oïts diversos testimonis i el parer dels homes bons es dicta la següent Providència: que Amengual torni la fama i l'honor a Juana Maria Puigserver. Passarà tres dies a la presó i ha d'abstenir-se de jurar en fals i de parlar d'una manera semblant, si no li caurà a sobre tot el rigor de la Justícia.³⁹

1907

♦ **13 D'ABRIL.** Algaida. Matias Oliver Mut, mitjançant procurador, en concepte de pare i legítim representant de la seva filla menor, Juana Ana Oliver Sanmartí, demana acte de conciliació amb Margarita Llompart Sastre que obra com a representant del seu fill, menor, Onofre Mulet Llompart, a fi que sigui condemnat a patir les penes establertes al Codi Penal per haver injuriat la seva filla, manifestant en una declaració davant del Jutge de primera instància del districte de la Catedral de Palma i en la causa que sobre estupe es segueix contra Bernardo Puigserver Llompart, que havia cohabitats diverses vegades amb Juana Ana Oliver i del qual vici s'havia posat malalt fins al punt d'haver d'anar al metge. Aquestes manifestacions constitueixen injúries. Protesta costes i danys i perjudicis. No hi ha sentència.⁴⁰

37. ROSSELLÓ VAQUER, Ramón; BOVER PUJOL, Jaume. *El sexe a Mallorca. Notes històriques*. Palma. 1992. p. 298.

38. AMAG. Cúria Reial. Plets. Libro de determinaciones verbales civiles y criminales que no pasen de quinientos reales de vellón, al tenor de la Constitución. (1813-1837). Lligall núm. 2.205.

39. AMAG. Cúria Reial. Plets. Libro de determinaciones verbales civiles y criminales que no pasen de quinientos reales de vellón, al tenor de la Constitución. (1813-1837). Lligall núm. 2.205.

40. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Actes de conciliació (1898-1923 i 1925-1928). Lligall núm. 2.237.

Observació: en aquest cas és molt probable que per fer un favor a un amic o parent —el tal Bernardo Puigserver—, Onofre Mulet declaràs falsament aquest fet per tal que l'amic romangués absolut d'estupre.

1871

♦ **2 DE SETEMBRE.** Algaida. El principal sospitós d'haver-li tallat la trunyella a Maria Montaner per la part de darrere mentre estava asseguda en un ball, és absolut per manca de proves. Ella s'havia negat a ballar amb ell.⁴¹

5. CONCLUSIONS.

Hem vist que així com en l'actualitat les dones tenen un suport legal —encara que no sigui prou eficaç—, enfront dels maltractaments, no sempre ha sigut així.

De vegades passen anys, o segles, entre un delicte i un altre. No vol dir que no se n'hagin comès, sinó que molts documents han desaparegut o el seu estat no permet la consulta o que són a un altre arxiu. Així mateix, les limitacions d'espai d'aquest treball no permeten posar-hi tots els casos.

Els casos presentats mostren varietat en el tipus de violència i com al llarg dels segles es van repetint els delictes: assassinats, maltractaments, violacions, etc. El que sembla mentida és que en els nostres dies encara continuïn i que ara hi hagi un repunt de casos.

Quant al tema dels estupres comesos sota paraula de matrimoni a Algaida n'he trobat 22. Pot

semblar una exageració que sempre prometessin matrimoni. Pots ser hi haurà algun cas dubtós o alguna denúncia incorrecta. El que no es pot negar, emperò, és que els anys 70, l'època de les «suques», molts dels picadors encara els prometien matrimoni a l'hora de lligar. Record haver llegit un article al diari en què varen entrevistar algunes d'aquestes turistes molts d'anys després i comentaven que no entenien el perquè ells prometien matrimoni quan elles no volien res d'això, no ho necessitaven.

En resum, la violència de gènere és un tema no resolt per moltes lleis que hi hagi i que fa necessària una presa de consciència general per tal d'aconseguir la seva eliminació. S'hi han de dedicar tota mena de recursos i esforços començant des de la primera infància.

ARXIUS CONSULTATS:

AMAG: Arxiu municipal d'Algaida.

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca.

BIBLIOGRAFIA:

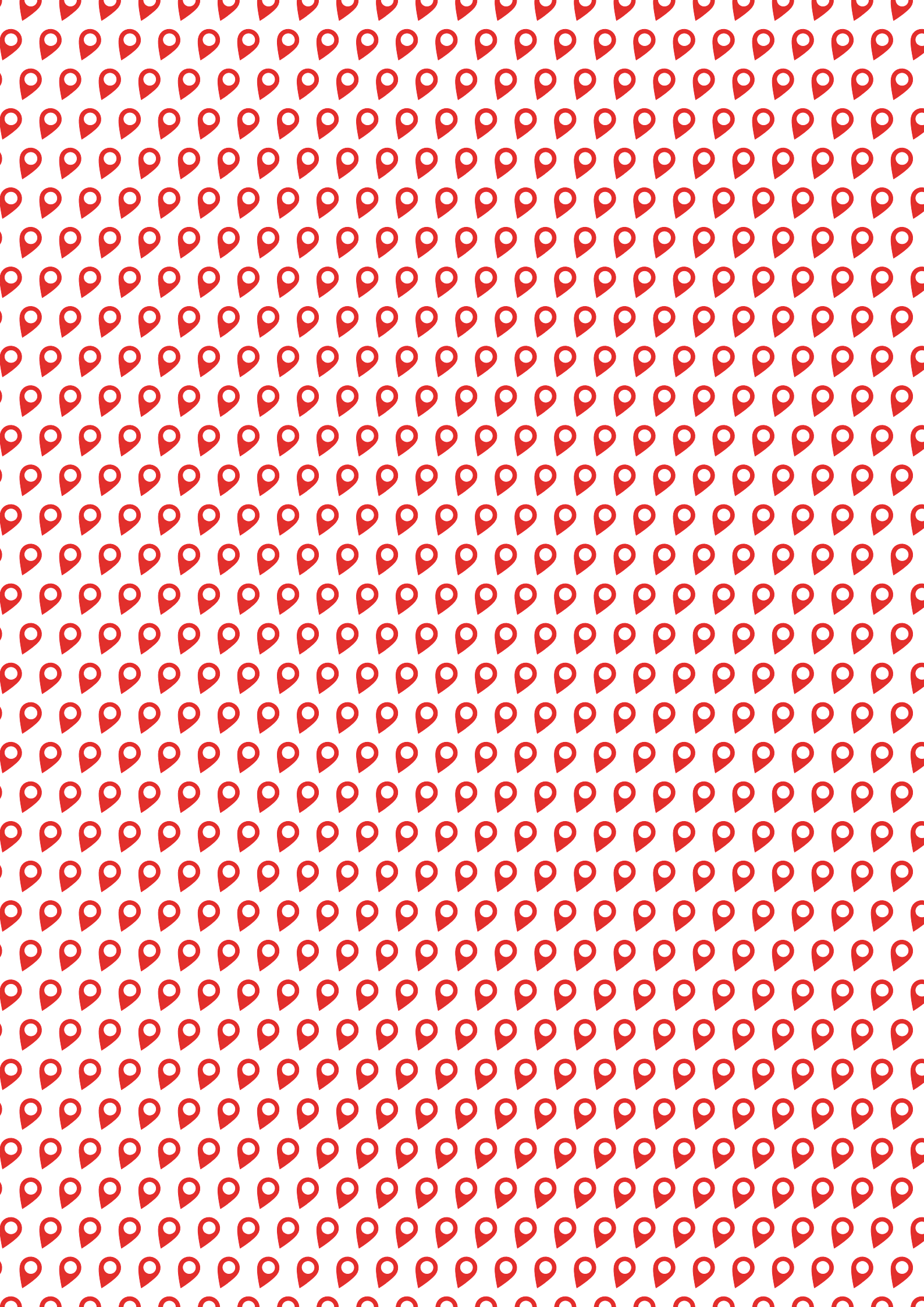
BIBILONI TROBAT, Gabriel. *Llibre d'Inquisicions de la Cúria Reial de la Parròquia de Castellitx (1379-1388)*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1997.

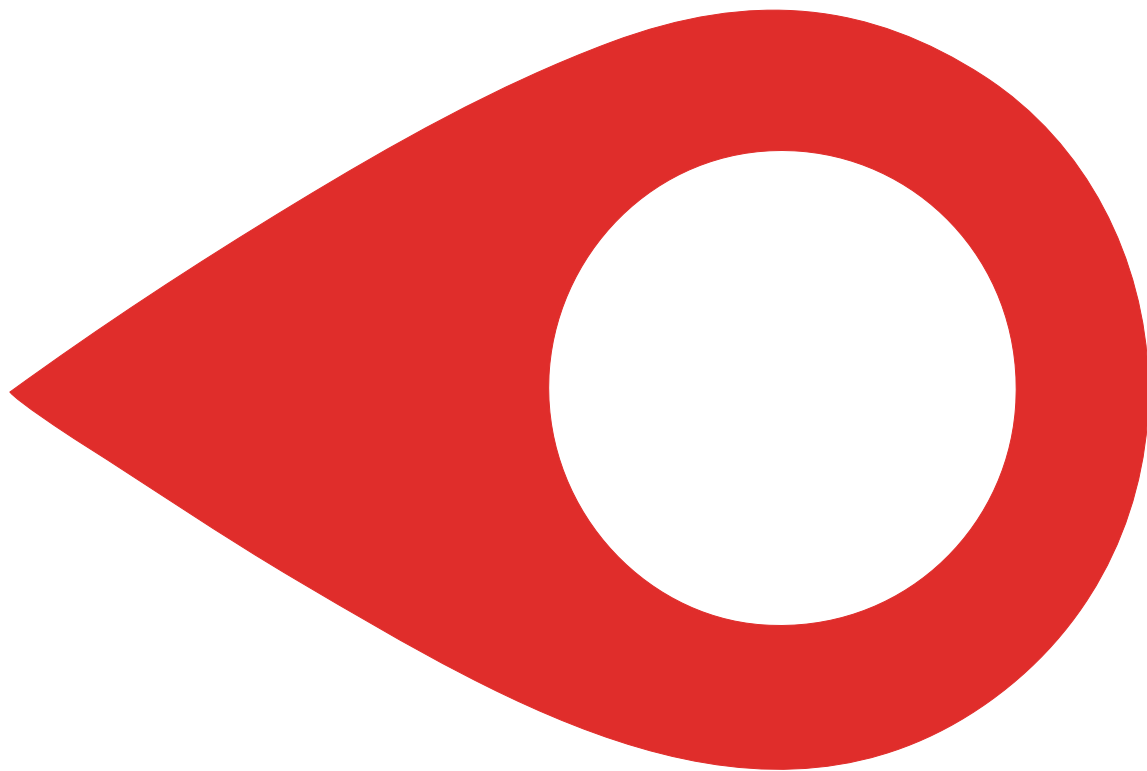
ROSELLÓ VAQUER, Ramon. *Noticiari d'Algaida (Castellitx a l'Edat Mitjana)*. 2a ed. Algaida: [s. n.], 1998.

41. AMAG. Jurisdicció contenciosa civil i penal. Sentències. Lligall núm. 2.272.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; BOVER PUJOL, Jaume. *El sexe a Mallorca. Notes històriques*. Volum I.
Palma: Miquel Font. 1992.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; BOVER PUJOL, Jaume. *El sexe a Mallorca. Notes històriques*. Volum II.
Palma: Miquel Font. 1994.

AJUNTAMENT D'ALGAIDA

COL·LECCIÓ

Linyola

Estudis Locals 02
del Municipi d'Algaida

ISBN: 978-84-934069-7-4

9 788493 406974